

ॐ

श्री मन्महागणाधिपतये नमो नमः ॥

वेदसनातनस्वधर्म.

चातुर्वर्ण्योद्धारक.

श्रीमत् भागवतना सारांश ३५

श्री सनातन धर्म भास्कर.

प्रकाशक.

मुद्रित ३. ०-६-० हरीलाल भगनलाल भट्ट.

अमदावाद.

“विजयप्रवर्तक” प्रिन्टींग प्रेस.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૨૪૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક 1280 વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ રાત્રાતન દર્શ (મ.૧૨૬૨)

વિષય પર

ॐ श्रीगणेश गुर्वे नमोनमः

श्री वेद सनातन स्वधर्म.

श्री गायत्री पुरश्चर्णालय (व) स्वानंदोद्भव बुद्धिस्थान
वेद विद्यालय (पुस्तकालय) श्री गणपति मंदिर—

ग्रंथांक १५.

लुणावाडा.

श्रीमद् भागवतना सारांशश्च

चातुर्वर्ण्योद्धारक.

श्री सनातन धर्म भास्कर ॥

ॐकार पंचायतन परब्रह्म परमात्मा (श्री गणेश.
शिव. विष्णु. सूर्य અને શક્તિ) ના ઉપાસકોના પરમકલ્યાણાર્થે.

વૈષ્ણવ બંધુઓના પ્રેમાશ્રુથી.

લેખક—શ્રી સંસ્થાન દ્વારકાક્ષેત્ર શારદાપીઠના બ્રહ્મ-
નિષ્ઠ બ્રહ્મચારી શ્રી પૂર્ણાનંદસ્વરૂપ માહારાજ.

તિર્થ સ્વરૂપ રા. રા. મગનલાલ હરગોવીંદ

ભટ્ટના સમ્બંધાર્થ.

પ્રકાશક

રા. રા. હરીલાલ મગનલાલ ભટ્ટ.

અમદાવાદ.

અમદાવાદ—“વિનય પ્રવર્તક” પ્રેસ.

સંવત ૧૯૬૧.

પ્રત ૧૦૦૦

આટલી ૧ લી.

મુદ્ર. રૂ. ૦-૬-૦

ૐ

॥ ૐ કૃપિર્ભૂવાચકઃ શબ્દો નશ્ચ નિવૃત્તિવાચકઃ ॥

॥ તયોરૈક્યં પરં બ્રહ્મ કૃષ્ણ ઇત્યભિધીયતે ॥ ગો. પૂ. ॥

“કૃપિ” અર્થાત્ કૃદ્ભૂમિઃ એટલે સર્વના આધાર ભૂત. સગુણ અને “નઃ” શબ્દથી શુદ્ધ સ્વરૂપ (નિર્ગુણ) એમ સગુણ નિર્ગુણ બંને શબ્દોની સમાનતાને પ્રતિપાદન કરનાર આ “કૃષ્ણ” એમ પરમાત્મા પરબ્રહ્મનેજ કહે છે.

॥ બહુનાં જન્મનામન્તે જ્ઞાનવાન્માં પ્રપદ્યતે ॥

॥ વાસુદેવઃ સર્વમિતિ સ મહાત્મા સુદુર્લભઃ ॥ યો શિ૦

બહુ જન્મોના અન્તમાં જ્ઞાનવાન પુરુષો મને પામે છે. અને તેવા પોતે સર્વ વ્યાપક વાસુદેવને બળુનાર માહાત્મા અત્યંત દુર્લભ છે.

॥ રમન્તે યોગિનોનન્તે નિત્યાનન્દે ચિદાત્મનિ ॥

॥ ઇતિ રામપદેનાસૌ પરં બ્રહ્માભિધીયતે ॥ રા. પૂ૦

જે ચૈતન્ય સત્તા યોગિઓના હૃદયમાં સદા રમ્યા કરે છે. એવા અનન્ત નિત્યાનંદ અને ચિદાત્મન પરમાત્માનેજ “રામ” આ પદ વડે પરબ્રહ્મનેજ કહેવાય છે.

॥ વિજ્ઞાન સારથિ યસ્તુ મનઃ પ્રગ્રહવાન્નરઃ ॥

॥ સોઽધ્વનઃ પારમામ્નોતિ તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદમ્ ॥કઠ૦॥

વિજ્ઞાન (વિદ્યા બુદ્ધિ) જેનો સારથી છે. અને જેણે મનસ્વી લગામની વાજ હાથમાં પકડી છે. તેવો પુરુષ પરમાત્મા પરબ્રહ્મ વિષ્ણુના પરમપદને પામે છે.

ૐ

શ્રી પરમાત્મા સ્વરૂપ શ્રી સનાતન ધર્મોપદેશક
 શ્રી બ્રહ્મવર્ચોત્તમ શ્રી વેદ શાસ્ત્ર સંપન્નશ્રી
 સકલગુણગણાલંકૃત શ્રીમત્ વલ્લભા
 ચાર્ય કુલદિપક શ્રીમત્ શ્રી ૧૦૮
 શ્રી ગોસ્વામિ માહુરાજ
 શ્રી દેવકોનંદનાચાર્ય
 માહુરાજ.

શ્રી આચાર્ય વર્ય પ્રમાણભૂત
 સત્શિષ્યોના પરમ કલ્યાણાર્થે પરમાર્થ

ઉપદેશકર્તા શ્રી દેવકીનંદન (શ્રીકૃષ્ણ) ના ચરિતામૃત
 પાન પ્રવાહથી આ ગુર્જરી ધરાને દિવાવતા, ત્રીવિધતાપ શો-
 વથી તૃપિત દ્વિજાતિઓના હૃદય કમલને સદ્ગુરુ સ્વરૂપે શા-
 ન્તિદાતા આપને આ શ્રીનૃ માગવત ના સારાંશ રૂપ આ
 (સનાતન ધર્મ માસ્કર) પુષ્પમાળા પ્રેમપૂર્વક સમર્પણ છે...

આપનો.

હરિલાલ મગનલાલ ભટ્ટ.

અમદાવાદ,

ૐ

દેહાભિમાન ટાળવા જીવાત્મા પ્રત્યેનો સદ્બોધ.

મનમાયાના ઘડનારારે એ રાગ.

જીવ જ્ઞાને દેહાભિમાન ધારેરે, કાળક્ષણમાં આ દેહને સંહારે;
નથી છોડ્યા કો રંક રાય બારે રે, કાળક્ષણમાં. ટેક.

મન્દ્રજાળ માયાની રચના આ કાયા, આકાશમાં મન આકારે;
પાંચ ભૂત જંગલો અજળ રચાયો, જડતાગિથ્યાના વિચારે રે. કાળ. ૧
રૂધિર માંસ મેદ કેરી લુપ્તી આ કાયા, હાડ ચામકેરા શ્રંગારે;
ચતુઃઅંતઃકરણ દશદ્વાર જંગલો. પાંચ માળ કોપના વિસ્તારેરે. કાળ. ૨
પચરંગી રંગથી રંગીઓ આ જંગલો, રંગ ભંગ થાતાં ના વારે;
મોહ મદ કપટ ભયો જીવ મહાલે, મનનાના જાધને ધારે રે. કાળ. ૩
અહં છક છાકી ફરે જીવ બદાવરો, ન્દોષ તાં મંદિર વિચારે;
ગુર ચર્ણુ શર્ણુમાં વિચાર પ્રેમી જંધવા, બાસે અપિયા અવિચારે રે.
કાળ. ૪

ભોગ વૈભોગમાં રચ્યો પચ્યો દેહ આ, બહેનો આયુષ આધારે;
લાખ શાખ જાંધનાર ખાખ થતાં દીકો, લેતાં સ્મશાન ઉતારે રે.

કાળ. ૫

સત્ય કર્તવ્ય બુધ્યો નરદેહિ, આ દેહનો મોહ ઉતારે;
પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ ધટ્ઘટમાં, આત્મારાગને ઉચ્ચારે રે.

કાળ. ૬

ૐ શ્રી સમિચ્છદાનંદાય.

આત્મ બંધુઓ ! ! !

આધુનીક કાલ પ્રવાહમાં અનેક પુસ્તકો બાહાર પડતાં દ્રષ્ટિ ગોચર થાય છે. તત્ત્વજ્ઞાન દ્રષ્ટિની સંપૂર્ણ કલામય આત્મ બુદ્ધિના પરમ વિચારો સિવાયની યોજનાઓ અનેક તર્ક વિતર્ક ઉત્પન્ન થતા બાસે છે. અને તેથી સનાતન ધર્મ ના મુળ સિદ્ધાંતો આતુર્વર્ણ્ય પ્રજ્ઞના હૃદયમાંથી સુકાતાજી ચાલે છે. જોમ જોમ કલિયુગનો એક એક દિવસ વધતો જાય છે. તેમ તેમ સનાતન ધર્મની કોઈ કોઈ કલા ગ્રહલાતીજી જાય છે. અને તે આવી રીતે થયા છતાં પણ અનંત એપણાઓ રૂપ પટાંતરની આડ આવવાથી પોતાને સમજતી નથી. અર્થાત્ વિવ્રય થતી સનાતન ધર્મની સ્થિતી-અધર્માચરણ મર્યાદાના સેવનથી સમજતી નથી.

તેમાં વળી, આતુર્વર્ણ્યનો એકજ સનાતન ધર્મ સ્વસિદ્ધાંત છતાં મત પંથાદીકના વાડા બાંધન રાઓએ ખીંચાખીંચ કરી મુકી છે. અને તેથી વિશેષ મર્યાદા ભ્રષ્ટ થતીજી ચાલે છે.

સનાતન ધર્મના પ્રકાશકો તથા સ્વદેશાભિમાન ધારણ કરનાર ઉત્સાહિ પુરૂષો ગુર્જરી પ્રજાને સત્ય ધર્મમાર્ગ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતાજી ચાલ્યા ગયા છે—અને ચાલ્યાજી જાય છે—તેમ કોઈ એક કાળ પર્યંત ચાલ્યા પણ જશે—છતાં અવિદ્યા બુદ્ધિના પ્રવાહમાં અંજવા-યેલા મૃગ સમાન આત્મ બંધુઓ—જે પરમાર્થ ધર્મ વિચાર તરફ પોતાની સુદ્રષ્ટિ સ્થીર કરતા નથી એ ખેદકારક છે. અફસોસ ! ! !

અધર્માચરણમાં પ્રિયતા સમજાવનાર આ કલિયુગે પોતાની પ્રપંચ યુક્ત ગતિને સંસારીક દુર્વાસનામય પ્રસરાવી છે. બંધુઓ ! ! !

સત્ય અને પરમ મોક્ષરૂપ આ સનાતન ધર્મમતિની સુવાસીક શ્રેષ્ઠી પ્રવાહ બંધ થશે તો અનાવૃષ્ટિને ટેકા મળશે—દુષ્ટ રોગોનું બળ વધશે—દેહાત્મ બુદ્ધિની વૃદ્ધિ થશે—કામ ક્રોધાદીકની સામ્રાજ્યતા પ્રકાશશે—વર્ણુશંકરતાની ઉન્નતિ થશે—દુષ્ટદાઇ પરતંત્રતા વૃદ્ધિ પામશે—સનાતન ધર્મ લક્ષ્મી વિદેશ વિચરશે—કળાકૌશલ્ય સુકાશે અને અન્તે ગુર્જર દેશને સર્વ વાતે નિર્માલ્યતા આવશે—બંધુઓ !!! આતુર્વર્ણની મર્યાદાનો ભંગ થયો છે. ધર્મ શબ્દ માત્ર જોલવામાં જ ઉપયોગી થઈ પડ્યો છે. ભક્તિ બાહ્યરૂપે યુક્ત દેખાવા લાગી છે—જ્ઞાન ગુપ્ત નિંદવા યોગ્ય થઈ પડ્યું છે. સનાતન સદ્બોધક પુરૂષો જીવ રૂપે દ્રષ્ટિમાં આવવા લાગ્યા છે. ગૌ બ્રાહ્મણોનું સંરક્ષણ મંદ થઈ પડ્યું છે—કિર્તિનું મેઘાડંબર ઓઢવા સર્વે તૈયાર થઈ ઉભા રહ્યા છે. અને સેવાદાન સર્વને મનગમતું સુખ આપવા લાગ્યું છે. પંડિતો પાખંડી—દયાહુ દાંબી—દાતા દીન—ભક્તો બ્રહ્મ અને ધર્મિને ત્યાં ધાડ—કલિયુગ શું કરી શકતો નથી ??? * * *

ગુર્જર બંધુઓ !!! આ નમ્ર વિનંતી ઉપર ધ્યાન આપો. સનાતન ધર્મના સત્ય સિદ્ધાંતોને સંભાળો. તમારું જ છે અને તમને સમજાવવા નિમીત્ત માથે લઈ સંત મહાત્માજનો આગળ ઉભા રહ્યા જણાય છે. પરબ્રહ્મ પરમાત્મા વ્યાપક રૂપે જ છે. જ્યોત્ષ્ણ આ વિનંતીથી ધર્મના ઉત્સાહી અને સ્વદેશ વત્સલ દેશભક્ત પુરૂષોના પવિત્ર હૃદયમાં સનાતન ધર્મની સત્ય મર્યાદા પ્રકાશીત થાઓ !!! તથાસ્તુ.

સંત સમાગમના ઉત્સાહી—ધર્મ ભક્તિના પ્રેમી—સજ્જનોની

શુભ વૃત્તિઓ ધર્મ માર્ગે વહન કરવા લાગો ! ! અને અન્તે દેશમાં વિજયી સનાતન ધર્મ જળ આળાસવૃદ્ધ બંધુઓના હૃદય ઉપર શુભ અસર કરો ! ! ! અને ધર્માર્થ કામ મોક્ષ સ્વરૂપ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ સાથે સદા કલ્યાણ કલ્યાણ ! ! !

હે ગુર્જર માતૈશ્વરીના પવિત્ર પુત્રો ! ! ! પત્રીત્ર જીવન સંભાળી-સત્ય સનાતન ધર્મ જળને સ્થાય આપી શૈવ વૈષ્ણવાદી--રૂપે પંચા-યતનમાં પણ અભેદ પરમાત્માની ભક્તિને સાચવી ઐક્યમતે-સંપરૂપે-બ્રાહ્મણ-એક અને અદ્વૈત પરમાત્માના તત્વને જાણવા, સંત સમા-ગમની વૃદ્ધિ ઈચ્છનાં અયોગ્યાચરણ દોષને સમુજો કાઢો. સુખ રૂપ ધરો દિપાવો. આનંદરૂપ ધર્મ બુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરો. તથાસ્તુ. ૐ

॥ સનાતન ધર્મ માસ્કર ॥

મંગલાચરણમ્.

દ્વે વિદ્યે વેદિતવ્યે હિ શબ્દબ્રહ્મ પરં ચ યત્ ॥

શબ્દબ્રહ્મણિ નિષ્ણાત : પરં બ્રહ્માધિગચ્છતિ ॥શ્રુતેઃ॥

જે કાળમાં આકાશને વિશે ગંધર્વનગર ભારી રહે છે. તથા જે કાળમાં ચિત્રીત ચિત્રામણુ સત્ય સ્વરૂપે બાસે છે-તથા જે કાળે દોરીમાં સર્પનું બાન થાય છે. તથા જે કાળમાં મદારીની રમતમાં બળે મર્કટો ખેલતાં હોય. એમ માયાના આસાસે છત્ર રૂપી મર્કટો ખેલતા બાસે છે. તથા જે કાળમાં દેખાતો ભોગ બન્યત અવસ્થામાં મીથ્યા રૂપે સમજાય છે. એવા સ્વભાવસ્થાના કાળનો એમ આતંત્રો બનશી કલ્પિત અત્રંકારમાં સત્ય સુવર્ણ બુદ્ધિનો ખરેખર ત્યાગ થયો છતાં આભાસનું અવગ્રોહન કરવા કિંકંકા ધારી.

કાળ તપાસ્યો. અખંડ અદ્વૈત સિદ્ધાંત અકાળ કાળના ચાર વિભાગ પડેલા જણાયા. અદિ અંત વિભાગમાં વહેંચાયેલો આ કાળ અવિનાશી પ્રભાવને પામેલો છતાં કલ્પિત જેવો દીસવા લાગ્યો ખરો. છતાં દ્રઢ નિશ્ચયથી વેદસનાતન ધર્મ મર્યાદાએ કર્તૃત્વ વાળા ત્રૈલોક્ય ના પ્રજ્ઞપતિ બ્રહ્માણના સદનમાં પ્રવેશ કીધો. જેતાં જેતાં બ્રાહ્મણોના સંકલ્પ સ્વરૂપે સિદ્ધ મનાતો દસ્તાવેજ હાથ લાગ્યો.

બ્રહ્માણની સૃષ્ટિમાં અઠ્ઠાવિશમી ચોકડી ચાલે છે. ચાર યુગની

એક ચોકડી ગણાય છે. આ અઠ્ઠાવીશમી ચોકડીનો છેલ્લો યુગ (કલિયુગ) આવે છે. એમ સિદ્ધ થયું. આરે યુગની મહત્તામાં મન બરાયું.

॥ પ્રभवन्ति यदा सत्त्वे मनोबुद्धीन्द्रियाणि च ॥

॥ तदा कृतयुगं विद्याज्ज्ञाने तपसि यद्रुचिः ॥ १ ॥

॥ यदा कर्मसु काम्येषु भक्तिभवति देहिनाम् ॥

॥ तदा त्रेता रजोवृत्तिरिति जानीहि बुद्धिमन् ॥ २ ॥

॥ यदा लोभस्त्वसंतोषो मानો दंभोऽथ मत्सरः ॥

॥ कर्मणां चापि काम्यानां द्वापरं तद्रजस्तमः ॥ ૩ ॥

જ્યારે મન, બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો સત્ત્વગુણમાં પ્રેમથી પ્રવર્તે ત્યારે સત્યયુગનો મહિમા જાણવો. કે જે સત્યયુગના બુદ્ધિગળથી તત્ત્વજ્ઞાન અને તપમાં સદા રૂચી થાય છે.

જ્યારે પ્રાણિઓને સકામ કર્મોદિકમાં પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે રજો ગુણની વૃત્તિવાળો ત્રેતાયુગ જાણવો.

તથા જ્યારે લોકોને લોભ, અસંતોષ, માન, દંભ, મત્સર, અને સકામ વાસનાઓ સહીત કર્મમાં વૃત્તિ થાય ત્યારે રજોગુણ તમો ગુણની પ્રધાનતાવાળો દ્વાપરયુગ જાણવો.

હવે એથા યુગમાં આ સૃષ્ટિ રમત ચાલતી હોવાથી રમતનું જ્ઞાન હતું. જેથી રચનાની રચનામાં શું મહત્તા હશે ?? છતાં તે પણ જોવીનો ખરી. વિચાર કરી એથા (કલિ) યુગની મહત્તા જોવા લાગતાં તે પણ હાથ લાગી.

॥ કલૌ તુ ધર્મહેતૂનાં તુર્યાંશોઽધર્મ હેતુભિઃ ॥

॥ एधमानैः क्षीयमाणो ह्यंते सोपि विनक्ष्यति ॥ १ ॥

॥ तस्मिन्लुब्धा दुराचारा निर्दयाः शुष्कवैरिणः ॥

॥ दुर्भगा भूरितर्षाश्च शुद्र दासोत्तराः प्रजाः ॥ २ ॥

કલિયુગમાં મનકલ્પિત ધર્મરૂપ અધર્મગળ વધવામાં (સનાતન) ધર્મના પાયાઓનો ચોથો ભાગ અવશેષ રહે છે. અને તે પણ અન્તે ક્ષીણ થતાં થતાં કેવલ નાશ પામી જાય છે.

કલિયુગના જનો અત્યંત લોભી, દુરાચારી, નિર્દય, વૃથા વૈર કરનારા, દુર્ભાગ્યવાન, અને લાંબી તૃષ્ણાવાળા હોય છે. અને પ્રજામાં શુદ્ર તથા દાસ (સેવા કરનારા) લોકો સર્વોત્તમ ગણાય છે.

સનાતન ધર્મના આઠાણો સંકલ્પ બળુતા હતા. અઠાવીશમા કલ્પીયુગનો આ ઇતીહાસ પણ હજુનો ચાલક રૂપ સમજાયો. કલિયુગ એકપાદ પૃથ્વી ઉપર માંડી બેઠો છે અર્થાત્ અર્ધ વ્યાપ્તગાન થયો હોય એમ સમજવા લાગ્યું. આ કલિયુગનો અગત્ય ભુલોકના બરતખંડને વિશેષ ચાત્રવાનો છે. કેમકે આ ભૂમિકા સત્યયુગ ત્રેતાયુગ અને દ્વાપરયુગને પણ માન્ય આવતી હતી. અને મોક્ષભૂમિકાની મર્યાદા અદિત્યાંજ સમાયેલી શાસ્ત્રકારોએ માન્ય કરી હતી. ચારે યુગથી ચાલી આવતી આ સ્વપ્રસૂતિની ચાતુર્વર્ણ્ય પ્રજા દરેક દરેક યુગમાં તત્ તત્ બુદ્ધિવિચાર યુક્ત રહે છે ખરી. પણ જેમ બધા બીખારી પણ ના હોય. તેમ બધા તાલેવર પણ ના હોય. એમ દરેક યુગમાં બધા જનો યુગ માહાત્મ્ય પ્રમાણેની બુદ્ધિવાળા હોતા નથી.

સત્યયુગની બુદ્ધિ સમાન પણ હોય, ત્રેતા સમાન પણ હોય, દ્વાપર સમાન પણ હોય, અને કલિયુગ સમાન તો હોય એમાં નવાઇ નથી.

સત્યયુગમાં હરિશ્ચન્દ્રને પણ કષ્ટ આપનાર હતા. ત્રેતાયુગમાં રામચન્દ્રને મેહેણાં મારનાર ધોળી હતો. દ્વાપરમાં શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માની સાથે યુદ્ધ કરનાર જરાસંધ અને ગાળો દેનાર શિશુપાળ આદી હતા. અને કલિયુગમાં તો પુછશોજ શું ? ? આ યુગમાં તો બ્રાહ્મણોનું સાધુ-ઓનું અને ગાયોનું તથા સનાતન ધર્મનું સલાનાશ વાળવાને તૈયાર ઉભા રહેલા પર્વતમાં પથરાની માફક પુરૂષો દૃષ્ટિમાં આવે એમાં નવાઇશું??

આ સૃષ્ટિની આદીમાંજ પરબ્રહ્મ પરમાત્માના સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાન પ્રકાશને સમજાવનારો વેદ બ્રહ્મસ્વરૂપેજ સિદ્ધ છે. જે સમયે જાતી વર્ણાદીક સંસ્કારની યુક્તિ પ્રસારને પામી નહોતી. ત્યારે સૃષ્ટિ રચવાનો આ-રંભ થતાં વિરાટ પરમાત્મા (ઈશ્વર) વિદ્યોપાધિચૈતન્ય સત્તાએ સૃષ્ટિ રચવા લાગે કે મુળની બ્રાહ્મણ સંજ્ઞારૂપ પાયો રચાતાં વિરાટ પર-મેશ્વરના અંગભાગ રૂપ વર્ણના ભાવ મનાય છે. જેથી બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી, વૈશ્ય, અને શુદ્ર એમ અંગમાં ચાર ભાવ છે. અને તે આર્ય કહેવાય છે. બાકીની આધુનોક જાતી અનાર્યની સંજ્ઞામાં જાય છે.

આ અડસેટ તીર્થનો મધ્ય પ્રદેશ જેને ભારત કહે છે તે તેમની આર્ય ભૂગિકા છે. અને તેથીજ તેને આર્યાવર્ત પણ કહેવાય છે.

ધર્મ મર્યાદામાં આજ આધારથી વેદ સનાતન ધર્મ મુખ્ય છે, અને સર્વે ધર્મનું મુળ સનાતન ધર્મ, મુળ સંસ્કૃત ભાષા રૂપી અલં-કારથી અલંકૃત છે. માટે સર્વ ભાષાની માતા જે સંસ્કૃત તે આ હિંદવાસીઓની જનુની છે. અને આ ચાતુર્વર્ણ્ય પ્રજાના ધર્મ પણ આજ ભાષામાં રચાયેલા છે.

એમ અખીલ જગતના ધર્મમાં વેદસનાતન ધર્મ આદી, અને બાષામાં સંસ્કૃત ભાષા આદી ગણાતાં સત્ય મર્યાદાની સાક્ષી વેદ સનાતન ધર્મજ પુરી પાડી શકે છે.

સૃષ્ટિના સમયે પ્રજાની ઉત્પત્તિમાં તેમને દેહભાવે વર્તવાના સત્ય નિયમોનો પ્રકાશ તેજ ધર્મ ગણાય છે. તેમ “ સનાતન ” શબ્દ પરમાત્માનો વાચક છે. જેથી આત્માની અભેદ સત્તારૂપે આ ધર્મ શબ્દ જોડાતાં વેદ સનાતન ધર્મ આ અખંડ પ્રતાપી નામ આ ભૂમિમાં જ જવલ્યમાનજ રહે છે—યુગની કાળ સ્થિતીએ યુદ્ધિનો ભ્રંશ થાય. તેમ તેમ સનાતન ધર્મના સિદ્ધાંતોથી ઊલટ વ્યવહાર દ્રષ્ટિમાં આવે ખરો. પણ સનાતન ધર્મ મુળ નાશ પામતોજ નથી.

આ આર્ય પ્રદેશમાં આતુર્વણ્ય નામાત્મક વસતી પ્રજા. આ “ વેદ સનાતન ધર્મ ” નામા અમ્યુત વૃક્ષની પાંખડી પાંખડી-ઝી વસી રહેલી છે. આર્ય પ્રદેશ અને આર્ય જનોની જેમ આ ભૂગિકા છે તેમ જગતમાં વસતી બીજી પ્રજા અનાર્યજનની સંજ્ઞાથી નિવાસ કરીરહીએ અને ત્યાં મનુષ્ય યોનીના વર્ણાશ્રમ પૂર્વક શુદ્ધ નિયમોનું અનુસંધાન ચાલતું નથી. પશુવત્ આચરણોથી ભરેલી અનાર્ય ભૂમિ સદા ક્ષતિ વર્તન રૂપજ રહે છે.

જે કાલમાં આરે વર્ણનો વિસ્તાર વર્ણવ્યો છે. તેજ કાળમાં વર્ણના આર આશ્રમે પણ પાંધેલા છે. અને તેનો વિસ્તાર વેદની સાક્ષી સાથે સ્મૃતિઓમાં વર્ણન રૂપે છે. વેદનાં વાક્યોને શ્રુતિ કહે છે. અને શ્રુતિના વાક્યોનો સાર ધણા વિસ્તાર વાળો કરતાં તે શ્રુતિજ સ્મૃતિ રૂપ થાય છે.

યુગના અનુક્રમ પૂર્વક શ્રુતિ સ્મૃતિ અને અન્તે યુગ યુગ

ની બુદ્ધિમાં જડતાના કારણથી બુદ્ધિ, સ્મૃતિનું ગુપ્ત રહસ્ય તો-
ળી શકશે નહિં એવા વિચારે પુરાણોની મર્યાદા સચવાઈ છે. વિશે-
ષ વિસ્તારથી સમજવાના દ્રષ્ટાંતો સહ સિદ્ધાંતોનું જ્ઞાન આ પુરાણ
થીજ થાય છે. માટે પુરાણ પણ વંદનીય છે. અને સનાતન ધર્મ
વક્ત્રી પ્રજાને માન્ય રૂપ ગણાય છે.

ब्राह्मण क्षत्रिय विश स्त्रियो वर्णा द्विजातयः॥

શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણોક્તં ધર્મ યોગ્યાસ્તુનેતરે ॥ ૧ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય આ વર્ણને દ્વિજાતિ સંગ્રા આપેલી
છે. અને તેમણે શ્રુતિ (વેદ) સ્મૃતિ અને પુરાણોમાં વર્ણવેલા ધર્મો
માન્ય કર્યા. અન્ય નહિં.

બ્રાહ્મણ એ વેદનું મુખ્ય છે. જેથી બ્રાહ્મણો સર્વ વર્ણમાં ગુરુ
અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ છે. બ્રાહ્મણો વેદ ભણી શકે છે. અને ક્ષત્રી
વૈશ્યને વેદ ભણાવી પણ શકે છે—ક્ષત્રી વૈશ્યો કોઈને વેદ ભણાવી
શકે નહિં. આ આગમના યથાર્થ સાચવવાને બ્રાહ્મણજ ગુરુ થઈ
શકે છે.

સનાતન ધર્મ બ્રાહ્મણોજ જતાવે છે. આ “બ્રાહ્મણ” શબ્દનું
તત્ત્વ એટલું ઉંચું છે કે. વેદના તત્ત્વનું ગુહ્યજ્ઞાન કે જે બુદ્ધિ વિ-
ચારથી પણ સુક્ષ્મ છે—તે માત્ર બ્રાહ્મણત્વમાંજ સમાય છે, આ
વિચાર જાણવાને બ્રાહ્મણની સંપૂર્ણ સત્તા છે.

અનેક જન્મોના અપાર પુન્ય જળના પ્રભાવે આ જીવાત્મા વણા-
દિમાં ચઢતો ચઢતો અન્તે બ્રાહ્મણત્વને પામે છે. અને તે પછી
મુક્ત પરમાત્માના સિદ્ધાંતથી જીવન્મુક્તતા અનુભવે છે આગ જીવ-

નમુક્ત કોટીના અનુભવી બ્રાહ્મણો વેદનું તત્ત્વ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય કે જે વેદ સનાતન ધર્મના અધિકારી છે તેને શીખવે છે. બ્રાહ્મણની શીખવેલી વિદ્યા બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્યાદી તમામ અધિકારી જનોને ફળીભૂત થાય છે. માટે સનાતનધર્માવલંબી દ્વિજતી બધુઓ બ્રાહ્મણોના ઉપર શ્રદ્ધા પૂર્વક ધર્મ જ્ઞાનનો સંપૂર્ણ આધાર રાખે છે—અને એમજ રાખવું એ સનાતન ધર્માવલંબીઓની પરમ ફરજ છે.

સનાતન ધર્મની સંપૂર્ણ સત્તા બ્રાહ્મણ, અને તેના આશ્રમ ઉપર આધાર રાખે છે—કેમકે ધર્મ મર્યાદા ચક્રાવનાર વર્ણનાં બ્રાહ્મણો ગુરુઃ ।વર્ણમાત્રના આ બ્રાહ્મણજ ગુરુ ૩૫ છે. બ્રાહ્મણો ચારે આશ્રમમાં અધિકારી છે. ૧ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગ્રહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ, અને સન્યસ્તાશ્રમ, આ ચારે આશ્રમ પરીપૂર્ણ રીતે પાળી સંન્યાસી કે જે સંસારરૂપી મીથ્યા રત્નકલ્પનાથી મુક્ત છે. તે બ્રાહ્મણોના સદ્ગુરુ સ્વરૂપે વા આચાર્ય સ્વરૂપે વેદશાસ્ત્રાદીકથી માન્ય ૩૫ છે, અને તે જેમ બ્રાહ્મણ માત્રના સદ્ગુરુ છે તેમજ તે ચાતુર્વર્ણ્યના પણ સદ્ગુરુજ છે.

ચારે વર્ણના ઉપર ધર્મસત્તા બ્રાહ્મણો અને તેમનું શ્રેષ્ઠ ગુરુ સ્વરૂપ સંન્યાસી રાખી શકે છે. છતાં વેદ શાસ્ત્ર સિદ્ધાંત સકલ શાસ્ત્ર પારાંગત પુરૂષ ધર્મની ધ્વજા લેઈ કેવલ ધર્મ વૃદ્ધ્યર્થ દેશમાં વિચરી ધર્મનું પાલન કરી નાસ્તીક આદી પંથ મતના વીતંડાવાદીઓને હરાવી સનાતન બળ સાચવે છે. તેમને આચાર્ય એવું ઉપનામ આપવામાં આવે છે.

આ મર્યાદા મુજબ આ આર્ય ભૂમિમાં અત્યાર પર્યંત ચાર આચાર્ય પુરૂષો થયા છે. ૧ શ્રીમન્ જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય ૧ શ્રી રામાનુજાચાર્ય ૧ શ્રી માધ્વવાચાર્ય ૧ શ્રી વલ્લભાચાર્ય.

આ ચારે આચાર્યો કલ્પયુગને વીશેજ થયા છે. સનાતન બળ

વિશેષ પડી ભાગતાં અને કર્મ માર્ગિઓનું બળ તથા બોદાદી—
 કનું બળ વધવાથી શ્રીમત્ શંકર ભગવાને અવતાર ધારણ કરી મુળ
 સનાતનધર્મનો અદ્વિતીય સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કરીધો. અને મુળ સિ-
 દ્ધાંતને સર્વ વર્ણુ પુનઃ માન્ય કરવા લાગી. મુક્ત સ્થિતિ પર્યંતનો
 યોગ માત્ર આ સનાતન ધર્મની મર્યાદામાંજ સમાયેલો હતો. તે
 શ્રીમત્ જગત્ગુરુ શંકરાચાર્યેજ સ્થિત કરીધો છે. અને અત્યાર પર્યંત
 પણ આખા ભારત વર્ષમાં શ્રીમત્ શંકરાચાર્યના અનુયાયી જનો તત્ત્વ-
 જ્ઞાનની યથાર્થ ભાવના ધારણ કરે છે એટલુંજ નહિ. પણ વીદેશી
 પાશ્વભાત્ય પ્રજામાંના તત્ત્વ શોધકો શ્રીમત્ શંકરાચાર્યના સિદ્ધાંત-
 નેજ પરીપૂર્ણ માની તત્ત્વ સ્વરૂપે વિચરવા લાગ્યા છે. એ ઉપરથી
 ખાત્રી થાય છે કે સર્વ આચાર્ય પુરુષોમાં શ્રીમત્ જગત્ગુરુ શ્રી
 શંકરાચાર્યે પૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાનથી વેદ સનાતન ધર્મ મર્યાદા સાચવી
 આપેલું કદ્યાણુ ઇચ્છ્યું છે.

ત્યાર પછી શ્રી રામાનુજાચાર્યની એક અદ્વૈત, બ્રહ્મ પરમાત્માના
 તત્ત્વજ્ઞાનમાં પૂર્ણ દ્રષ્ટિ નહિ થવાથી અને કલ્પિયુગનું બળ વધતું જતું
 હોવાથી લોકોની પણ દ્રષ્ટિ તે તત્ત્વજ્ઞાનની પૂર્ણ મર્યાદામાં જતી અટકી
 હતી. જેથી તે કાળને અનુસરીને જીવ ઇશ્વર અને માયા એમ
 ત્રણ તત્ત્વ અંગીકાર કરી અદ્વૈત સિદ્ધાંત ગુપ્ત કર્યો. પણ ખીચારી
 કલ્પિયુગને વશ રહેલી પ્રજા આ છુપા ભેદને જાણી શકી નહિ.

આગળ શ્રી માધવાચાર્યે કેવળ જીવબુદ્ધિના ભ્રમથી—જીવનેજ
 માત્ર પ્રતિપાદન કરી કેવળ અદ્વૈત પરમાત્મતત્ત્વને છુપાવી દેશું
 અહિત ધાર્યું. જે તત્ત્વજ્ઞાનથી મુક્ત થવાની પવીત્ર ભૂમિકા, તે ભૂ-
 મિકામાં આવી જીવમતી અજ્ઞાન અંધકારમાં પણ કંલી પ્રભાવરૂપે બ-

છા જીવ ભગવાલાગ્યા. અને આવા અંધકારમાં શ્રી વેદસનાતનધર્મ રૂપ અદ્વૈત સિદ્ધાંત કે જેને વેદ શાસ્ત્ર સ્મૃતિ અને પુરાણો સૌ એક મતે પ્રતિપાદન કરે. તે કોઇપણ સમજી શક્યા નહિં.

આખરે પરમાત્માની કૃપાથી જીવોના કોઈક પુન્યાંશે શ્રી વલ્લભાચાર્ય સાંપ્રદાયના આચાર્યનો ઊર્જિત થયો અને તેમણે કર્મ ઉપાસનાનો પરમ આગ્રહ સ્વિકાર્યો. મોક્ષપદની ધારણા બંધ કરી શુદ્ધાદ્વૈત મત પ્રતિપાદન કીધો. છતાં ભક્તિનું સર્વોત્તમ બળ અંતઃ કરણની શુદ્ધિ દ્વારા હોવાથી તત્ત્વ નિશ્ચય ઉપર જમ્મ શકાતું નથી. તત્ત્વ નિશ્ચય તો અદ્વિતીય અપરોક્ષ બ્રહ્મવિધાની પ્રાપ્તિ શિવાય નથી. માત્ર સમજવાની યુક્તિજ જુદી. વાસ્તવીક તો આત્માજ સત્ય છે.

અને આ સમય પણ એવોજ હતોકે ધર્મ કર્મ અને ભક્તિ નાં બીજ નાશ પામવાની તૈયારીમાં હતાં એટલામાં આ શુદ્ધ પ્રેમ ભક્તિનો પ્રસાર કરનાર આ શ્રી વલ્લભાચાર્યે બગડતા યુવકોને દોર્યા તે દીકજ કીધુંછે. એવી રીતે સારાસાર તત્ત્વવિચારયુક્ત આ સાંપ્રદાયો થયા છે.—

ત્યાર પછી અત્યાર સુધી એવા આચાર્ય થયા નથી—હવે કળિયુગે પોતાનો પગ સારો જમાવ્યો—ઊંડો ઉતર્યો—અને અધર્મ પ્રસારવ્યો—કળિયુગે પોતાની ચાલાકી સારી રીતે વાપરી—અને આર્ય પ્રદેશની આતુર્વણ્ય પ્રજા ઉપર પોતાનો અમલ બેસાડ્યો તે બેસાડ્યો !!!

આ વેદોક્ત સનાતનધર્મ કલિયુગના અધર્મ અવિચારથી ધસાવા લાગ્યો. અને શનૈઃ શનૈઃ કલિ ધર્મનો સચિસ્તર વિસ્તાર થતાં પ્રજાની બુદ્ધિ જડ થતી ચાલી.

પ્રથમ બ્રાહ્મણોમાં કક્ષીએ પ્રવેશ કીધો. કેમકે ધર્મની ઉન્નતિ

જેના તરફથી થાય. ત્યાંજ આવનતિ દેખાવ દેછે.—આચારમાં અનાચાર પ્રવર્તે કીધો—ધર્મમાં અધર્મ વૃત્તિઓ ફેલાવી—જ્ઞાનમાં અજ્ઞાનતા પ્રગટ કરી—ભક્તિમાં ઢોંગ—કર્મમાં જાહોપચાર—અને આસ્તિકતામાં નાસ્તિકતાને ધાલી—ધનમાં તૃષ્ણા મેલી—પરસ્ત્રીઓમાં સુખ બુદ્ધિ માનવા લાગ્યા—સનાતન ધર્મની કુલ મર્યાદામાં ભક્તિ પ્રભાવ એકજ ઝુંકાર પરમાત્માને જાજવાનો હતો તે તુટ્યો. ઝુંકાર સ્વરૂપ પંચાયતન (ગણેશ, શિવ, વિષ્ણુ-સૂર્ય અને શક્તિ) માં મતભેદ પડ્યા. પંથ મતાદિકના વાડામાં ઢૂંચી વૈશ્યાદિકોનો સમુદય એકઠો થવા લાગ્યો. એટલે બ્રાહ્મણોની આશ્ચરિકાના બળને ખાતર તેમણે પણ પોતાના યજ્ઞ-માનોનો પંથ સ્વિકાર્યો. અને બ્રાહ્મણો પણ વાડામાં બકરાની પેઠે બંધાયા. સનાતન ધર્મની કુલ મર્યાદાને વગોવવા લાગ્યા. એમ સનાતન ધરમાં સડો ધાડ્યો. કોઈ શિવને અને કોઈ વિષ્ણુને માનવા લાગ્યા. અને તેમાં વિરોધ બાસવા લાગ્યો. શિવને માનવા વાળા વિષ્ણુની ભક્તિ કરનારને નિંદા કરવા લાગ્યા. અને વિષ્ણુના ઉપાસકો શિવની નિંદા કરવા લાગ્યા એમ અરસપરસ “દેવ એક અને વૈર ઘણું” એમ થયું.

जलौ घै निरभिद्यंत सेतवो वर्षतीश्वरे ॥

पाखंडि नाम सद्वादैर्वेद मार्गाः कलौ यथा ॥ द. भा.

જેમ પાણી (મેઘ) ના સપાટાગંધ પ્રવાહથી પાણો તુટી જાય છે તેમ કલિયુગમાં પાખંડી જનોના મિથ્યા વાદોથી વેદસનાતન ધર્મ માર્ગ તુટી જાય છે. આથી ખાત્રી થશે કે કલિયુગમાં પાખંડ મત પંથાદીક બહુજ વૃદ્ધિને પામશે અને સનાતન ધર્મ બળ કમીથશે.

આ દાવ આવેલો જોઈ કલિયુગ આગળ વધ્યો. ધન કમાવાની

લાલચવાળા—ગુરુ થઈ પુનવવાની કિર્તિના ભુખ્યા—ભુખડ અને બાણ ડાળથી સેવા પુનનો ભાવ બતાવી બોળા લોકોને ઠગનાર—બ્રાહ્મણોએ અનેક મત પંથ ચલાવવા માંડ્યા. વાડે “વાળ્યો તેના બાવાનો” લાખ બેલાખ ભેગા થયા કે જખમારે છે. છોકરાનાં છોકરાં ખાશે. આવી બુદ્ધિએ કેવું સત્યાનાથ વાળ્યું !! આ ગુપ્ત માર અધારામાં સડતી પ્રજાએ જાણ્યો નહિં.

કલિયુગના જડબુદ્ધિના જીવોને સનાતન ધર્મની બ્રહ્મતા સમજાઈ નહિ. અને બ્રાહ્મણોની બુદ્ધિ ધન—કિર્તિના ગારામાં ગુંદાઈ. નવા મત પંથ વાડના બાંધનાર આ બ્રાહ્મણોજી ઊભા થઈ પોતાના વૃદ્ધ પિતામહ સ્વરૂપ સનાતન ધર્મની લાજ હુંડવા લાગ્યા. પંચાયતનમાં ગમે તે નામની ભક્તિ કરતાં સર્વ નામમાં સમાનતા રાખતા હતા. તે આગ્રહથી એક નામનો પક્ષ બાંધ્યો. એટલુંજ નહિ પણ એથી પણ ઉલટો મત ઉભો કરી વૈર દ્રષ્ટિ રાખી.

કર્મ માર્ગના સિદ્ધાંતનું ગાડું તો મથાર્ય ચલાવ્યા શિવાય છુટકો નહિં. તેથી શ્રી ગણપતિ પુજનથી આરંભ કરતાં અંત પર્યંત કર્મના વિધીનો તો ઊચ્છેદ થયો નહિં. પણ આગ્રહી ભક્તિ કરવાના ભાવમાં વિરોધાભાસ બહુજ થયો. નાસ્તિક મતના બ્રાહ્મણો નાસ્તિકતાને આશ્રય આપવા લાગ્યા. મૂર્તિપુજા એ સ્વતંત્ર રીતે વેદ શાસ્ત્રાદિનો અને પુસ્ત્રોનો સ્વતઃસિદ્ધાંત છતાં મૂર્તિપુજાનું ખંડન કરવા ઉભા થયા. કલિયુગે જન્મ લીધો. મૂર્તિપુજાને ના માનવા વાળો પંથ ચલાવ્યો. અને કર્મના આગસુ—પુજા પાત્રી કરવાના પ્રમાદી—ધનની એપણા અને વિષયના વિલાસી—દેહાધ્યાસી જનો તેમાં બળ્યા. અને ઠામઠામ સનાતન ધર્મને ડાઘ લગાડવા સમાન અંધ

પ્રવાહ ચલાવ્યો.

સનાતન ધર્માવલંબી બ્રાહ્મણોનું માન્ય હતું. અને પોત પોતાના પંથમાં દાખલ થનારાઓને પંથના વાદી જનોથી માન્ય મળ્યું. અને આજીવીકા રૂપી ધન આદી પણ મળ્યું. એટલે સનાતન ધર્મનું પુંછડું પકડવાથી શું લાભ છે ? ? એમ સમજી “હાયતેની બહાય” મરજીમાં આવે ત્યાં વાડમાં પેસી ગયા. મૂર્તિની સેવા કરવામાં પ્રેમ ભક્તિની યોજના અને યુક્તિ શું છે તે આ કશ્ચિયુગના જડ બુદ્ધિવાનો સગજી શક્યા નહિં, એમ અંધ પ્રવાહમાં આ પ્રજા તણાતી ચાલી.

પામર વિષયી જનોને પ્રભુના અપરોક્ષ અનુભવનો આનંદ અને જીવ ગતિનો વિજય થઈ શકે નહિં. અને ધ્યાન પણ ખેસે નહિં. એટલે પ્રથમ પાયામાં પ્રભુની મૂર્તિ ઉપાસના યથાર્થ છે. અને પુરાણોમાં તેવી યોજના પણ સારી રીતે યોજાઈ કે, મૂર્તિમંત પરમાત્માને માન્યા શિવાય અમૂર્તિ સ્વરૂપ પરમાત્મામાં સ્થિરતા થઈ શકે નહિં. અમૂર્તિનું ધ્યાન થઈ શકે નહિ અમૂર્તિનું તો માત્ર જ્ઞાન છે. અને ધ્યાન થયા શિવાય જ્ઞાનનો મર્યાદા સચવાય નહિ; માટે આ યુક્તિ યથાર્થ છે. એમ આ પામર બુદ્ધિના જનો ધારણ કરી શક્યા નહિં. મૂર્તિ એ શબ્દબ્રહ્મ—અને અમૂર્તિ પરબ્રહ્મ છે. સગુણ શબ્દજ્ઞાન પરીપૂર્ણ લક્ષને પામતાં નિર્ગુણ પરબ્રહ્મ સત્તાની વ્યાપકતા સિદ્ધ થાય છે. તે સત્ય સમજાવવાના પ્રયત્નમાં અષઃપ્રાય થતાં દેશ ચગડોળ ઉપર ચઢ્યો કલિનો બરાગર દાવ આવ્યો. શાક્ટધર્મને સ્વિકારી વામો થયા. વિષયો બુદ્ધિથી મદિરા પાન કરવા લાગ્યા. શુદ્ધાદિકોને ઉપવિત આપ્યાં—મ્હેમ્હેને પણ જનોઈ પહેરાવ્યાં—અને પાખંડ તુતુડીઓ કુંઠાવા લાગી—વિષવા ત્રિવાહ સમજાવી વર્ણસંકર પ્રજાની વૃદ્ધિ કરી. કે

એવી વર્ણસંકર પ્રજાની બુદ્ધિ ધર્મનાં તત્ત્વ ધારણ કરતીજ નથી. વ્યગિચાર વધ્યો—પ્રપંચ વધ્યો—મોહ વધ્યો—અજ્ઞાન વધ્યું—સંસ્કૃત વિદ્યા ભણવી ત્યાગ કરી—તોકરી ઉપર ઉદર પોષણ ધાર્યું—પરતંત્રતા વેઠવા તૈયાર થયા. અને જન્મ કર્તવ્યતા વ્યર્થ થઇ.

નવો પંથ ચલાવવાનું જ્ઞાનું શોધી કાઢ્યું. “સનાતન ધર્મના યોધક સંન્યાસી બ્રહ્મચારિઓ ધનના લોભી અને વ્યભિચારી થયા છે. જેથી એમના ઉપર અમારી શ્રદ્ધા નથી જેથી અમે એ સત્ય ધર્મની મર્યાદા પ્રકાશ કરવા વિચારેલું છે” એમ લોકોમાં સનાતન ધર્મના આગેવાનોની ફજેતી કરી એટલે લોકોમાં આવી વાર્તા ફેલાવાથી પોતાના પંથની વૃદ્ધિ કરવામાં મોટાઇ અને આશ્ચર્ય કિર્તિ પ્રસારી શકાય છે. અને વાત પણ ખરી છે કે, દારૂના પીનારને સનાતન ધર્માવલંબી (યોધક) જનો શીટકાર આપે—વા વ્યભિચારી—દુરાચારી—પુનર્લગ્નીઆ—મૂર્તિ પુજનનું ખંડન માનનારાઓને શીટકાર આપે—તેમ મતપંથાદીકનો વાદ કરનારાઓને પણ શીટકાર આપે. જેથી આવા દુરાચારીઓના મનમાં થાય કે, આ એકલો સનાતન ધર્મને વધારવા આપણી ફજેતી કરે છે—માટે એની આપણે ફજેતી કરવી. ત્યારે ધર્મ યોધ મર્યાદામાં તો સત્ય રીતે વેદ શાસ્ત્ર પુરાણનું પ્રતિપાદન થતું હોય તેમાં તો તેમની ફજેતી ક્ષમ શકે નહિ, તથા તત્ત્વજ્ઞાન નિશ્ચયમાં પણ કાંઈ ભુલ કાઢી શકે નહિ. ત્યારે “જીપોલેદ છીનાળાંનો” (જોરાડો એને માથે કે એ તો વ્યભિચારી છે) એટલે લોકોનો ભાવ એના ઉપરથી ઉઠશે એમ વિચારી એના સનાતન ધર્મના યોધક પુરુષોની ફજેતી કરવા લાગ્યા. સનાતન ધર્માવલંબી પ્રેમી ગરુડોમાં દ્રઢ આસ્થાવાન અને સમાગમી

પુરુષોત્તો પાછા લડે નહિ. પણ ચઢવા જતા ખીચારા ઉથલી પડવા લાગ્યા. “આ બધી કળીયુગની કળાજ”

પોતાના પંથને ચલાવવા માટે સનાતન ધર્મનો પ્રકાશ થવા દેવો નથી. એ તેના સિદ્ધાંતનું જળ જમાવવાને આ યુદ્ધિનો પ્રપંચ કળિયુગ પ્રસરાવવા લાગ્યો. વિષયી પુરુષોને વૈરાગ્ય અને નિષ્પ્રપંચ સ્થિતી રાખવી તે દુર્લભ છે. માટે તેમણે સનાતન ધર્મનો સ્વિકાર કરીધો નહિ. અને પંથ મતને ચલાવનારા એવા વિષયી ગૃહસ્થી ગુરુઓના વાડમાં પેઠા.

આ સમય ઢોંગી જનનો પણ ખરો. ઢોંગી વેશધારી સંન્યાસી બ્રહ્મચારિનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ફરવા લાગ્યા. અને ધનની તૃષ્ણાએ તથા વિષયની તૃષ્ણાએ એવા અધરીત ઢોંગ જમાવા લાગ્યા કેતરત તો લોકો પતંગીયાની પેઠે અંજવાયા. આખરે સનાતન મર્યાદાથી વિરુદ્ધ આચરણ ઉદાહરણ પડ્યા શિષ્યાય રહેતાં નથી. એટલે તેમની આ ધનેષણા અને વિષય ઇચ્છા ઉઘાડી પડ્યા વિના રહી નહિ. જેથી તેઓ નિંદાપાત્ર થયા. પછી એવા એક નિંદા લાયક જણાયા એટલે કોઇ સત્ય અને સારો આવ્યો હોય તો પણ તેજ સ્થિતીનો ગણવા જેવો થયો.

સનાતન ધર્માવલંબી માહાત્માઓ સનાતન ધર્મ જળવધારવા તન મનથી પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પણ આવા અનૃત અવિદ્યા જળની વૃદ્ધિને પૈસાના લાક્ષણ્ય અને લાડવાના ભુખ્યા બ્રાહ્મણોએ આશ્રય આપ્યો જેથી સનાતન ધર્મની સત્ય મર્યાદાનું જાહેર થોડા માણસો વર્તન નિભાવવા લાગ્યા.

ક્ષત્રીઓમાં પણ ઉપર મુજબ સડો પેડો. ક્ષત્રીઓમાં બહુ કરી

સનાતન ધર્મના અનુયાયીઓ રહ્યા ખરા. પણ માર્ગની મર્યાદા કુળી. ક્ષત્રીઓમાં પણ એ ભાગ જણાયા. ૧. ક્ષત્રી વૃષ્ટિ (રજપૂત) અને ૨. ક્ષત્રી (બ્રહ્મક્ષત્રી)—ક્ષત્રી રજપૂતો રાજ્યસ્થાન ઉપર રહ્યા. રાજાઓમાં અધર્મ પ્રવર્ત થયો. મદીરાપાન પેકું. વિષયની મિત્રતા વૃદ્ધિ પામી. અન્યાયી પ્રધાન—અધર્મિ સહકારીઓ—અને પરતંત્રતાએ ધર ધાક્યું. ધર્મના બોધક પુરુષોનો સત્સંગ છોડ્યો. અને જીવહિંસા અને ધનની એપણા વધી. પ્રપંચી મંત્રીઓ સાધુ સંન્યાસી બ્રહ્મચારીઓને રાજાઓના આગળ નિંદવા લાગ્યા. જેથી રાજાઓને કાન પણ શાન નહિ. એમ થતાં રાજાઓએ સંન્યાસી બ્રહ્મચારીઓની સોળતમાં શાસ્ત્ર શ્રવણ અને ધર્મ નિશ્ચયનો લાભ છોડ્યો. વિષયના પ્રેમી રાજાઓ દવા કરનારા રાતડીઓ (પરમહંસ નામ ધારક સાધુઓ) ના સંગમાં માત્રાઓ ખાઈ વિષયની વૃદ્ધિ ઇચ્છવા લાગ્યા. બ્રહ્મચર્યનું સત્યાનાશ વાળ્યું. રનાન સંધ્યા—પંચાયતન પુજા—શાસ્ત્ર અધ્યયન અને નીતીને માથે દાટ દીધો. અધર્મ પ્રવર્ત્યો લક્ષ્મી નાશ પામી. નારિકતા અને અન્યાયથી પ્રજાનો પોકાર અને નિશાણ પડ્યા. તેથી રાજાગાદી ઉપર પુત્ર પ્રજા ધર્મિષ્ઠ નીકળી નહિ. માંસાહારી અને દારૂના વ્યસની પાપી પુરુષોની દોસ્તીમાં મન ચળીત થયું. અંતે કેવળ પરતંત્રતાએ કલિ-યુગની આગાથી પ્રવેશ કીધો.

બ્રહ્મ ક્ષત્રીઓ પણ એજ સ્થિતિ ઉપર પોહોંચ્યા. પાશ્વમાત્ય પ્રજાની વર્તણૂકને જોઈ તેમના જેવા અંગીત ચીન્હો ધારણ કરવા લાગ્યા. મદિરાનું સેવન કરવા લાગ્યા. શિવ વિષ્ણુ નામની લડાઈ લડવા લાગ્યા. અને પોતાની ભુલ જતાવનાર સનાતન ધર્મના બોધક તત્ત્વ-જ્ઞાનીઓની નીંધા કરવા લાગ્યા. સંસ્કૃત વિધાનું સત્યાનાશ ધાક્યું.

નિત્યકર્મમાં હવા ખાવા જવાનું રાખ્યું. દુરાચરણ ઉપર દ્રષ્ટિ સ્થિત કરવા લાગ્યા. અને બ્રાહ્મણોની પેઠે પોતાની મન ગમતી ધર્મ મર્યાદા પાળવા લાગ્યા.

વૈશ્યોએ પણ એવોજ ઉત્પાત માંડ્યો. વૈશ્ય સજ્જનો પૈસાના લોભી થયા. વૈશ્ય શુદ્રોમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યના વૈષ્ણવસાંપ્રદાયનો વિ-શેષ પ્રસાર થવા લાગ્યો એટલે સનાતન ધર્મની પંચાયતન સમાન પુજાળળ વિલય ગયું અને તેને જદલે જાણી ભક્તિનો આગ્રહી ડોળ વધ્યો. બ્રાહ્મણોની નીંદા અને પોતાના મનમાં આવે તેનેજ દાન આપવા લાગ્યા. સેવા દાન વધ્યું. એક આગ્રહી વૈષ્ણવી સાંપ્રદાયને વળગી અન્ય સ્વરૂપની નિંદા કરવા લાગ્યા. સનાતન ધર્મ મર્યાદા પ્રમાણે પોતે ઉપવિતના અધિકારી છતાં ઉપવિત સંસ્કાર ત્યાગ કરી પડ્યા—પોતાનાજ વાડાને આશ્રય આપવા લાગ્યા. વૈશ્યોને વ્યાપાર કરવા ધર્મશાસ્ત્ર આગ્રા કરે છે. જેથી પૈસાના સંસ્કારી ધનાઢ્ય પુરૂષો પોતાના આગ્રહુમતનેજ આશ્રય આપવા લાગ્યા. જેથી સનાતન ધર્મને આશ્રય મળ્યો નહિં અને ધર્મભોષ પ્રકાશમાં આવ્યો નહિં. વળી સત્ય રીતે પોતાની ભુલ જતાવનાર સનાતન ધર્મ વલંબીને નીંદવા લાગ્યા—બાહારથી જતાવવા લાગ્યા કે અમે સનાતન ધર્મનેજ ગાનીએ છીએ પણ સનાતન ધર્મના બોધકો સારી ચાલના હોતા નથી. માટે આશ્રય શી રીતે આપીએ । । । પ્રપંચી, અભિ-ગાની, અને સુશ્રુષા ઉઠાવનાર, અને પોતાની કિર્તિ ગાનાર પંડીત, નિદ્ધાનોને માન્ય આપવા લાગ્યા. પંડીતો પણ પોતાનો ચાલાકીથી આવા ધનાઢ્યોને સમજાવવા લાગ્યા કે બોધક સંન્યાસી બ્રહ્મચારિઓ સનાતન ધર્મને જ્ઞાને પૈસો ભેગો કરે છે તેવાને આશ્રય કદાપી પણ

આપવો નહિં એમ બોલી સનાતન ધર્મનું સત્યાનાશ વાળવાનો પ્રયત્ન ઉભો કીધો. ધનની મગરૂખીમાં વિષયીગની બ્રહ્મચર્યથી બ્રહ્મ થયા— અને અમારો તો વૈષ્ણવજી ધર્મ એમ માની તેમાં ગાત્ર શ્રી કૃષ્ણની ભક્તિ કરવાજ સુચવ્યું છે. એમ બોલવા લાગ્યા. પણ જાણતા નથી કે (જલે વિષ્ણુ) વિષ્ણુ સર્વ વ્યાપક છે અને બ્રહ્મણોજ વિષ્ણુનું રૂપ છે. જોથી વિષ્ણુને કોણ માનતું નથી ??? સર્વ વિષ્ણુ પરમાત્મા સ્વરૂપ અને તેમનાજ ભક્ત છે. વિષ્ણુની ઉપાસના વૈશ્યોની આગવીજ શી રીતે ??? વળી તેમાં પણ ભાગવતના વાંચવાવાળા સંસારચક્રના ચગડોજે ચઢેલા પુત્રણીઓ પણ આમહી ઉપાસના રૂપ ભક્તિ સમજાવવા લાગ્યા. એમ સનાતન ધર્મ ઉતરતી સ્થિતી ઉપર ગયો. પૈસાનો મોહ-યુવાનીનો તોર-અને અજ્ઞાનતાનો આડંબર-શું કરી શકતો નથી !!!

કિર્તિદાનના કુંભ બરવા લાગ્યા. પણ સનાતન ધર્મના રક્ષણ રૂપ પાચો નાખ્યો નહિં. પંચાયતનની સમાન ભક્તિનો સમુજોભાવ ત્યાગ્યો. આર્યજનોના એક સનાતન ધર્મમાં કુસંપ થયા શિવાય દેશની ધર્મલક્ષ્મીનો વિનાશ થતો નથી તે કલિયુગે કુસંપ ઊભો કીધો—બ્રાહ્મણ સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી, આદી સંતજનો સનાતન ધર્મના ઊદ્દેશી જાણી તેમને તીરસ્કાર કરવા લાગ્યા. અને વૈષ્ણવમતને ગાનનારા શુદ્રોને પરમભક્ત જાણી સેવા-દાન વીગેરે આપવા લાગ્યા. વિષયીરૂપે ઊભા રહી મૂર્તિમંત પરમાત્મા સગુણ બ્રહ્મની ઉપાસનાને માન્ય આપ્યું ખરૂં. અને શિવ મૂર્તિનાં દર્શન પણ નહિં. અને શિવ આદીના ઉપાસકોને માન્ય પણ નહિં. આ તેમની અધમ બુદ્ધિએ-આત્મતાનો સમુજો વિનાશ ઇચ્છ્યો. આત્મસત્તાનો બ્ર'શ થયા શિવાય અધર્મને પેસવાનો લાગ મળતો નથી. ગમે તેવો મુર્ખ અને પ્રપંચી હોય પણ ધનના બળથી તે ધનવાન

ડાહો અને શાણોળ ગણાય છે.

બ્રહ્મવિદ્યા કે સંસ્કૃત વિદ્યાની વૃદ્ધિને અર્થે કે સર્વ જીવાત્માના કલ્યાણને અર્થે સનાતનધર્મ મર્યાદા મુજબ વેદશાસ્ત્ર સ્મૃતિ આદીમાં વર્ણવેલા કર્મ ઉપાસનાને આશ્રય આપવામાં નવલા પડેલા આ દ્વિજ-તીઓએ પોતાના સનાતન ધર્મનો પક્ષ કેવલ લાગ કીધો. અને આગ્રહી મતાભિમાન કરી પંથ પક્ષ સ્વીકાર્યો પણ એટલું તો ડાહાપણનું કામ કીધું કે પોતાના આચાર્યના માનને બાહોપચાર પૂર્વક પણ વળગી રહ્યા ખરા.

જીવન્મુક્તા પુરૂષોની ગતીનો અનુભવ તત્વજ્ઞાનના પરમ અધિ-કારી શિવાય કોણ કરી શકે ?? સનાતનધર્મ મર્યાદાથી બ્રહ્મ થએલા આગ્રહી મત બુદ્ધિએ વિચરનાર, કે નાસ્તિક બુદ્ધિએ વિચરનાર, શાસ્ત્ર બુદ્ધિનો પરપોટો પણ જાણે નહીં. તેમ પુરૂષોધનથી કિર્તિવંત ગણા-વા બાહોપચાર પૂર્વક ભક્તિનો ડોળ રાખવા લાગ્યા. રાજ્ય ભાષાના વિદ્વાનો તત્વજ્ઞાનીઓની ભુલો કાઢવા લાગ્યા. પણ પોતાની ભુલો શી રીતે જોઈ શકે ?? પોતાના કપાળ ઉપર લાગેલી ટીકી પોતે તો જોઈ શકતા નથી. અને બીજાની ભુલ કાઢવા જાય છે !!! પણ કીયાં શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી તત્વની શોધ ઉપર કિતરો તત્વજ્ઞ પુરૂષોનો તુલના કરવામાં બુદ્ધિ વાપરે છે કે ??? હીરાની પરીક્ષા શાકબાજી વેચનાર શું જાણે ?? પણ ધન્ય છે કલો !!! આમ કર્યા શિવાય તત્વજ્ઞ પુરૂષોનો મર્યાદાનો બ્રંશ થનાર નહોતો. પણ અંધકારમાં આજોટનારા જાણતા નથી કે-કષ્ટપ્રવૃક્તિનો લાગ કરી ક્ષુધા સમય શું ખાશે ?? અમૃત જળનો લાગ કરી તૃષ્ણા સગય શું પીશે ?? જન્મ મરણના મહાસંકટના ટાળનાર તત્વજ્ઞ પુરૂષોના બોધ શિવાય તમારો કદાપી છુટકો નથી. સારે આ હાથે કરીને પોતાનાજ આત્માનું હનન કરનાર સી

શેતે સુખી કહેવરાવે છે ? ! ! ? * * * *

જે શુદ્રો દ્વિજતીઓની સેવા કરવાને સજ્જેલા છે. તેને દ્વિજતી બાધુઓ ગુરૂ રૂપ માનવા લાગ્યા. શુદ્ર માતીના સાધુ થએલા પ્રપંચીઓ વૈષ્ણવ મતના વૈરાગી બની બ્રાહ્મણો આદીને પગે લગાડવા લાગ્યા. ધન્યભાષ કહીયુગ ! ! ! તારી પણ બલિહારી ! ! !

પ્રપંચી પુરૂષો બાહારનો ડાળ ધણો રાખે છે જે ગાણસ બોલી હોય તે બાહારથી સંતોષ ધણો સારો બતાવે છે. તેમ લુચ્ચો અને દાંબીક ગાણસ બાહારથી બક્તિવાન કહેરાવવા ટીકાં-ટપકાં અને બક્તિનો ભપકો બતાવે છે. તેમ શુદ્ર જનો પોતાની ઠાવકાષ અને ગંભીરતા તથા ધર્મિષ્ઠપણું બતાવવાને તથા પોતાને બજની સમજાવવાને ખાતર કથા વિગેરે બાપાના મંથોનું સેવન કરે છે અને પાછા પોતાના તરફથી સમજાવે છે કે “હું તો બ્રાહ્મણોને કથા સંભળાવતોજ નથી. પણ હું તો ગારી આપે વાંચું છું. હું તો તેમને ના કહું છું પછી તે ગમે તેમ કરે.” અને મને પગે લાગે તેમાં હું શું કરું. ! ! એમ બોલી પોતાની મહત્તા ધરાવે છે. મતલબ તેમાં એમ સમજાવે છે કે ગાહારાજ તો નિરાબીમાની છે. પણ એમની સદ્ગુરૂ વૃત્તિને લાંબને બ્રાહ્મણો પગે લાગે છે.

પણ શાસ્ત્ર મર્યાદા અને દેહધર્મથી સંભાળવું પડે છે કે એવા ગુરૂરૂપે બોધ કરવાનો ધર્મ માત્ર બ્રાહ્મણ સ્વરૂપનો છે. તેથી તેવા શુદ્રો ભક્ત બને થાય પણ કથા વાંચવા જેવો ડાળ તો કળીયુગની મદદથી જ શુદ્ર કરી શકે છે. અને તેથીજ દુષ્ટદિના અવિચારવાન પાગર જીવદશાને પામેલા દ્વિજો. પણ તેઓને વંદન કરતા તેમના વિચારનું ફિગ્ દર્શન કરે છે. આ બધી પદ્ધતિ અને મર્યાદાનો ભ્રંશ કરનાર આ

કલિયુગ એવા શુદ્રવત્ આચરણ વાળા દિગ્ગેના મુખથી કહેવરાવે છે કે અમારા સાધુઓ સારી ચાલના નથી. જેથી અમે તો નર્કમાંથી પથ્થરન કાઢવાની ઇચ્છાએ મવણ કરીએ છીએ, અમે તો દેહરૂપે જ્ઞેતા નથી. આવાં ભોક્ષમાં દ્રષ્ટાંતો જાહેર કરી પોતાની શુભો છુપાવે છે,

ક્યાં બ્રહ્મજ્ઞાનનો સવિતા અને ક્યાં વૈરાગ્યનો આગીયો— ક્યાં વેદશાસ્ત્ર ધારણ કરવા વાળી તત્ત્વ જ્ઞાનની પ્રકાશીત ભક્તિ, અને ક્યાં પાગર જીવોની અધમતી—ક્યાં બ્રાહ્મણ અને ક્યાં શુદ્ર—હવે ધર્મ શાસ્ત્ર તે શું. અને તત્ત્વ જ્ઞાન તે શું ? ? કલિયુગ શું કરી ના શકે ? ? ?

સનાતનધર્મ મર્યાદાને જાણવાથી સત્ કર્મનો પ્રભાવ ખીંચે છે. સત્ કર્મથી અભેદ ભક્તિ ઉપાસના પ્રભાવ પ્રકાશ પામે છે. અને ભક્તિથી વૈરાગ્ય—અને સાધનોની પ્રાપ્તિ થાય છે. સાધનના જળમાં તત્ત્વ જ્ઞાનીઓનું શરણ પ્રાપ્ત થાય છે. અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓના સમાગમમાં જીવન્મુક્ત બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે આ મર્યાદા તો ક્યાં સુકાષ્ઠ ઉડીગઈ !!! તેનો તો પતોજ લાગતો નથી. * * *

વિષયોથી વૈરાગ્ય થતો નથી—ધનનો મોહ ઉતરતો નથી—સ્ત્રી પુત્રાદીકનો એપણા એલાતી નથી—અનૃત અન્યાય પ્રપંચ છુટતો નથી—અભિમાન વિહ્વાતું નથી—અને મમતા માન મુક્તી નથી—હવે આ ખીચારો પાગર ક્યાં જાય ??? મુંઝાઈ મુંઝાઈ કહેવા લાગ્યો કે મમે તો ગનુજ્ય જન્મ હોય પણ બ્રહ્મજ્ઞાન આ અવતારમાં તો થાયજ નહિં. માટે ભક્તિજ કરવી—પણ જાણતા નથી કે, ભક્તિ શું પદાર્થ છે ? ? તેનું જ્ઞાન કેને ? ? ધાંચીના જળદને ઘોળે દીવસે પાટા જાંધાય છે. પછી ખીચારો જાંધેલો શું કરીશકે ? ? ? * *

આગ વર્ણમાત્રની વ્યવસ્થા બગડી. આશ્રમ ધર્મમાં એક માત્ર ગૃહસ્થાશ્રમ પ્રદિષ્ટ રહ્યો. અને એમ કહ્યા વિના પણ છુટકો નથી. કારણ ગણીના વસ્ત્રમાં બધા ડાઘ સમાય છે. માટે એજ પૂર્ણ અને પવિત્ર કહેવો પડે છે.

ભક્તિનો પ્રભાવ કેવો છે. તે જોઈ કે જાણી શક્યા નથી ત્યાં સુધી સત્ય ભક્તિ મર્યાદા પણ જાણી શકાતી નથી. જુઓ ભક્તિ તત્ત્વને માટે શાસ્ત્ર કહે છે કે:—

॥ મોક્ષ કારણ સામગ્ર્યાં ભક્તિરેવ ગરિયસિ ॥

॥ સ્વસ્વરૂપાનુસંધાનં ભક્તિરિત્ય ભિધીયતે ॥

જીવના જીવન્મુક્ત જ્ઞાન રૂપ મોક્ષ કારણની મુખ્ય સામગ્રી અર્થાત્ સાધન તેજ આ “ભક્તિ” સર્વોત્તમ છે. પણ આ ભક્તિનું સ્વરૂપ એવું છે કે, જે ભક્તિ સ્વસ્વરૂપાત્મ પરબ્રહ્મ જ્ઞાન સત્તાનો દ્રઢ નિશ્ચય પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાનને દીપાવે છે તેજ ભક્તિ કહેવાય છે આ શાસ્ત્રગોષ્ઠી ખાત્રી થાય છે. અને ભક્તિ કરી તેજ પ્રમાણ રૂપ છે કે. જેથી તત્ત્વજ્ઞાનનોજ નિશ્ચય થાય. અર્થાત્ જેને તત્ત્વજ્ઞાન થાય. તેજોજ ભક્તિ કરી સિદ્ધ છે. પણ તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ના થાય. ત્યાં સુધી ભક્તિનું બાહ્યરૂપ રાખનાર ઢાંગીજ છે એમ નિશ્ચય સમજવું જોઈએ. પણ કવિયુગ ઢાંગનોજ વિસ્તાર કરવા વાળો છે. માટે આ કાળમાં ભક્તિનો માત્ર બાહ્યરૂપજ દેખાવ આપે છે.

હવે કવિયુગની સ્ત્રીઓની સ્થિતી જોવા લાગતાં વિચીત્ર ચિત્ર દર્શનમાં આવ્યું. ચિતાર ચિતરતાં મનરૂપી ચિતારાએ ચાલાકી વાપરી ચતુરાનું ચીત્ર ચીતર્યું છે. તે પ્રભુ રૂપેજ વંદનીય છે. બાકી દેહ

કે જે માયાપ્રપંચ અને માયા રૂપજ છે તે વિશે પછી શું કહેવાનું
જાણી હશે ? ? ?

સ્ત્રીઓ પાતિવ્રત ધર્મથી બ્રહ્મ થઈ. પર પુરૂષમાં રતી મુખ
ભોગવવા ધનની એપણાએ ધનવાનોથી સ્નેહ રાખવા લાગી. કુળવાન
ગણાતી સ્ત્રીઓમાં દેહાભિમાન અને રૂપ તથા યોવનનું ગર્વિષ્ઠપણું
પ્રાપ્ત થયું. પર પુરૂષોથી ઉત્પન્ન થતી આ વર્ણસંકર પ્રજાની માતાને
પોતાના સ્વધર્મનું તો જ્ઞાનજ નહિં. જાણ ભક્તિની દોડાદોડ—એક
ળીજની નિંદા—પરસ્પર વિરોધ—સગંધીઓમાં દ્વેશ—અને મદાત્મ.ઓ-
માં અભાવ—સત્શાસ્ત્ર ઉપરની અશ્રદ્ધા—અને કોઈ પણ રીતે દેહનું
જળ સાચવવાની જગૃતીવડે સ્ત્રીઓ લપટ થઈ. ભક્તિના સ્વરૂપને
સેવતાં સ્ત્રીઓની ચિત્તવૃત્તિ દયાલુ રહે છે. આ સ્વભાવ યુક્ત દેખા-
વા લાગી ખરી—પણ આ પાપી કલિયુગે પ્રેમાંધત્વમાં તેઓનાં મન
જાહન રીતે બ્રહ્મ કીધાં ? ? ?

સનાતન ધર્મની મર્યાદા ડુગી—સ્નાન-તપ-વ્રત-દાન-પુન્ય-યાત્રા
આદીક સર્વ મનઈજા રૂપ થયાં. પુત્રેપણા અને ધનેપણા રૂપ વિચાર-
રાએ ધર્મ આગમ્યા જળ તોડયું—સ્વામીને ઇશ્વર રૂપ ન ગાની તે-
ની સેવામાં ભાગ ના લીધો એમ કલિયુગે સ્ત્રી જાતો પણ બ્રહ્મ કીધી.

વિધવા જાળાઓને પોતાના સ્વામીના મર્ણુ પછી જેવા સંન્યા-
સીતે ધર્મ પાલવાના છે તેવા ધર્મનો જીલકુલ લોપ થયો. ઠાક અને
જાણડોળથી ખરડાઈ તપશ્રય્યા અને વ્રતોનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કીધો—પર
પુરૂષમાં નીચ દ્રષ્ટિ રાખી નિચ વૃત્તિએ સાધુ સંતના નામ ધારી ઢોંગી
વેશધારીઓના સહવાસમાં ઉતરી—અને વ્યભિચારાદી પાપ કર્મમાં
જાત્ર હસાદીક દોષને આધીન થઈ પડી—નાસ્તિક પુરૂષોએ સનાતન

ધર્મને દયાવવા જેવું ડોળ કીધું—અને કહેવા લાગ્યા કે વિધવા સ્ત્રીઓ ધર્મ પાલન કરવા શક્તિમાન નથી અને આવાં ગર્ભહત્યાદીક પાપ કરે છે તો વિધવાનું પુનર્લગ્ન કરવાને શું હરકત છે ?? ખીચારી અળગાઓ-ને વિષય ભોગ પાસમાં સપડાવી વિષયવાસનામાં આરૂઢ બનાવનાર આ તેમના હિતશત્રુ મિત્રોએ તેમની બાજુ દયાવાળી મતી સમજાવવાનો પૂર્ણ પ્રયત્ન કીધો.

વર્ણસંકર પ્રજા વધારવાનો આ પ્રયત્ન હિંદુસ્તાનના આર્ય સનાતન ધર્મને બોળવાનો ખુલ્લો પ્રયત્ન છે. કેમકે વર્ણસંકર પ્રજા થયા શિવાય ધર્મનું ખીજ નાશ પામતું નથી. જેનું અપવિત્ર બળ બંધાય તેજ ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય. અને ધર્મભ્રષ્ટ થયા શિવાય આર્યની સ્વતંત્રતા પણ તુટે નહિં. તેમ ધર્મ લક્ષ્મીનો નાશ પણ થાય નહિં. આ મર્યાદાએ કનિયુગ હતયો. આખરે એવી ઉછાંછળી અને વિષયાંધ બુદ્ધિની ધનેષણના નર્કમાં ગુંદાએલી અગ્નાત અધર્મિ બાળાઓ પોતાના કલ્યાણરૂપ આ મોક્ષ સનાતન ધર્મના સિદ્ધાંતને તોડી પુનર્લગ્ન કરવા પણ તૈયાર થઇ. વિષયાંધ બુદ્ધિએ અને વિધવા રૂપે છતાં જાતી જાતી કે વર્ણ અવર્ણનો વિચાર નહિં કરનારી આ રતી કુશળ પુરૂષોથી પ્રીતી જોડીને મીઠ્યા સંસાર સુખ ભોગવવાને તત્પર થઇ. પણ સ્વપ્ન ભોગ કેટલા કાળનો સાચો લાગતો હશે?? મૃગજળ કોની તૃષા છીપાવે છે ?? સર્પનું સેવન કોને સુખ કર્તા થાય ??? પાછળથી પરતાવા સમાન એવી દુર્દશા થવા લાગી કે. ન્યાતીના લોકોએ ન્યાત બાહાર મુકી. અને એટલામાં આ પુનર્લગ્નીઓ પુરૂષ કાળના મુખમાં સપડાયો. એટલે પછી પારસી મુસલમાન આદીને ત્યાં પેટ ભરી ખાવા જેવા દીવસ આવ્યા—ત્રા પાછળથી તેમને લાગ્યું કે આ ખોટું કીધું.

અને મનુષ્ય જન્મકર્તવ્ય જગાડ્યું—એટલે પરતાવાનો પાર પશ્ય રહ્યો નહિં.

જ્યાં સુધી સનાતન ધર્મજળ છે—ત્યાં સુધી આર્ય પ્રજાની સત્તા છે—ધર્મ લક્ષ્મી છે—સંપ છે,—કળા કૌશલ્ય છે—સ્વદેશભીમાન છે—ધર્મનાં તત્વો ધારણ કરનાર પ્રજા જે બુદ્ધિ જળથી બ્રહ્મ થએલી અને જાતીથી બ્રહ્મ થએલી હોય તોજ ધર્મજળ નાશ થઇ શકે છે એમ સર્વત્ર ધર્મજળનો વિલય થવારૂપ કલિનો પ્રભાવ ખીલતો લાગ્યો. અને કલિ બ્યાપકરૂપ દેખાયો. હજી કલિયુગ આથી પણ ખરાબ દશા આ દેશની કરવા ધારે છે. જેથી જગૃત રાખવા આર્ય પ્રજાને બોધ રૂપ આ કલિયુગના ધર્મ પ્રકાશમાં મુક્યા છે. માહા સમુદ્રના કાર જળમાં મીઠા પાણીનો સ્વાદ માનનાર સન્નિપાત દશાનોજ અનુભવ કરે છે એમ નક્કી સમજવું.

આર્યપ્રદેશના આર્યજનોની આવી દુર્મતી કેમ થઇ ?? આ પ્રશ્ન થતાં માત્ર “કલિયુગ નૃપતિની સ્વતંત્રસત્તાજ.” આ શિવાય બહુ પંથ છે. છતાં લખેપાર આવે નહિં. માટે હવે ટુંકામાં કલિયુગના ધર્મ સમજવા શ્રીમત્ ભાગવતનો સાર કહેવામાં આવે છે તે ઉપર આર્યજન ધુઓ ધ્યાન આપશે.

કેટલાએક અવિચારીજનોને એવા વિચારો થશે કે જ્યારે કલિયુગ પોતાના પ્રવાહથી જનસમુહમાં આવી પ્રાયશ્ચીત બુદ્ધિનો પ્રકાશ કરશે તો આપણને પાપનો ભય નથીજ. કલિયુગને લીધે બુદ્ધિ એવુંજ કામ કરવાની થાય તેમાં અમારે શું ??

આવા વિચારના જનોને તેનો જવાબ સમજવો ઘટે છે કે કલિયુગ ધર્મને અનુસરનારા પાપીજનોની એવી દુર્મતી થશે. એટલે પો-

તાનો નરજન્મકર્તવ્ય લાભ અને સનાતનધર્મની વૃદ્ધિ ઇચ્છનારા ભવેકી પુરૂષોએ કલિયુગના અધર્માચરણથી બચવા પ્રયત્ન કેમ ના કરવો ??? પોતાનો સત્યલાભ કેમ ના સંભાળવો ?? વાડ કીધા વિના ખેતર-નું આન્ન સચવાશે નહિં એમ જાણનારે વાડ કેમ ના કરવી !! પછી દોર છીંડું પાડે તો મજાબુત કરવી અને તેમ છતાં ગફલત ખવાય. અને અન્નતેનુકશાન થાય તો તે પ્રારબ્ધ !!! પણ જાણી જોઈ ખારણાં જિઝાડાં મુકી ચોરથી નિર્ભય રહેવું-એ વ્યાજબી ગણાય નહિં. પાપનો ભય કેમ નહિં. ?? પુન્ય પ્રકાશ અને સત્યકર્તવ્યને માટે મનુષ્ય દેહ ધારણ કરનારે નીતી અને સનાતન ધર્માચરણથીજ પ્રવર્તે રહેવું જોઈએ.

॥ કલિયુગનું વર્તન. ॥

॥ શ્રી શુક્રુવાચ ॥

॥ તતશ્ચાનુદિનં ધર્મઃ સત્યં શૌચંક્ષમાદયા ॥

॥ કાલેન બાલિના રાજ ચ્ચક્ષ્યંત્યાયુર્બલં સ્મૃતિઃ ॥૧॥

શુક્રદેવજી પરિક્ષિત રાજાને કહે છે.

બલવાન કલિયુગના પ્રભાવથી દિવસે દિવસે ધર્મ, સત્ય, પરિવ્રતા, ક્ષમા, દયા, આયુષ્ય, બલ અને ઇશ્વરસમર્થ નાશ પામશે.

॥ વિત્તમેવ કલૌનૃણાં જન્માચાર ગુણોદયઃ ॥

॥ ધર્મન્યાય વ્યવસ્થાયાં કારણં બલમેવ હિ ॥૨॥

કલિયુગમાં જેની પાસે ધન હશે તેજ માણસ કુલવાન, આ-

આરવાન, અને ગુણવાન, ગણાશે. જેનું બલ વધારે હશે તેજ ધર્મિષ્ઠ અને ન્યાયી ગણાશે.

॥ દાંપત્યેઽભિરુચિર્હેતુ માયૈવ વ્યવહારિકે ॥

॥ સ્ત્રીત્વે પુંસ્ત્વે ચ હિ રતિર્વિપ્રત્વે સૂત્રમેવ હિ ॥૩॥

સ્ત્રી અને પુરુષોના (લગ્ન) સંબંધમાં કુલ ગોત્રાદીક (જાતીનું) પ્રમાણ નહિં પણ પરસ્પર પ્રિતિનુંજ કારણ સંબંધ સમજાશે. અને લેણુ દેણુના વ્યવહારમાં કપટજ કરવામાં આવશે. સ્ત્રી કે પુરુષોની શ્રેષ્ઠતા—આચાર ધર્મ ઉપર નહિં રહેતાં રતિ કરવામાં કુશળતા ઉપરજ માનવામાં આવશે. અને બ્રાહ્મણપણામાં માત્ર સુત્ર (જનોષ્ઠ) જ રહેશે.

॥ લિંગમેવાશ્રમ રૂપાતા વન્યોન્યાપત્તિ કારણમ્ ॥

॥ અવૃત્ત્યાં ન્યાયદૌર્બલ્યં પાંડિત્યે ચાપલં વચઃ ॥૪॥

આશ્રમોને જાણવામાં અને એક જીજ્ઞાસે માન આપવામાં તે-જોનો આચાર ગણાશે નહિં. પણ દંડ મૃગચર્માદિ નિશાની માત્રજ કારણરૂપ રહેશે. ન્યાયાધીશોને લાંચ આપશે નહિ. તો તે ન્યાયમાં હારશે. વધારે જોલનાર પંડિત ગણાશે.

॥ અનાદ્યતૈવાસાધુત્વે સાધુત્વે દંભ એવ તુ ॥

॥ સ્વીકાર એવ ચોદ્વાહે જ્ઞાનમેવ પ્રસાધનમ્ ॥૫॥

સાધુતા સારી પાલતો હશે પણ ધનથી રહીત હશે તો અ-સાધુ ગણાશે. અને સાધુપણામાં માત્ર ઢોંગીજ પ્રકાશશે. અને લગ્ન

સખંધમાં ક્રિયા નહિં પણ સ્વીકારજ માત્ર કારણુ ૩૫ રહેશે. સનાતન માત્રજ પરમ સાધન ૩૫ અલંકાર કહેવાશે.

॥ દૂરે વાર્યયનં તીર્થ લાવણ્યે કેશધારણમ્ ॥

॥ ઉદરં ભરતા સ્વાર્થઃ સત્યત્વે ધાષ્ટ્યમેવ હિ ॥૬॥

જે જલાશય દુર હશે તેજ તીર્થ ગણાશે (ગુરુ કે માતાપી-
તાને તીર્થ ગણાશે નહીં) કેશ સારા રાખવામાં લાવણ્યતા ગણાશે.
પેટ ભરવું એજ પુરુષાર્થ મનાશે. અને જેમાં વધારે લુચ્ચાઇ હશે
તે ગાણુસ સાચો ગણાશે.

॥ દાક્ષં કુટુંબ ભરણં યશોર્થે ધર્મ સેવનમ્ ॥

॥ એવં પ્રજાભિર્દુષ્ટાભિરાકીર્ણં ક્ષિતિ મંડલે ॥૭॥

॥ બ્રહ્મવિદ્ ક્ષત્ર શૂદ્રાણાં યો બલી ભવિતાનૃપઃ ॥

॥ પ્રજાહિ લુબ્ધૈ રાજન્યૈર્નિર્ઘ્નૈર્દસ્યુધર્મભિઃ ॥૮॥

॥ આચ્છિન્નદારદ્રાવિણા યાસ્યંતિ ગિરિકાનનમ્ ॥

॥ શાક મૂલા મિષક્ષૌદ્ર ફલપુષ્પાષ્ટિ ભોજનાઃ ॥૯॥

કુટુંબનું પોષણ કરવું એજ ચતુરાઇ ગણાશે-યશ પ્રાપ્તિને
માટેજ ધર્મનું સેવન માનવામાં આવશે આ પ્રમાણે પૃથ્વી મંડળ
દુટ પ્રજાથી વ્યાપ્ત થતાં બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય અને શૂદ્રોમાં જે
જગવાન હશે તેજ રાજા થશે ધનના લોભિયા નિર્દય, અને ચોર
જેવી રીતી રાખનાર નૃપતીઓ સ્ત્રીઓના ઉપર જુલમ ગુજારશે અને
જાગાકારે ધનને લુપ્તશે. એટલે આ સર્વ પ્રજા પર્વત અને વનમાં

રહેવા જશે—અને ત્યાં શાક, મુળ, માંસ, મધ, ફલ, ફુલ, અને ખીજ વીગેરે ખાધને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવશે.

॥ અનાવૃષ્ટયા વિનંક્ષ્યંતિ દુર્ભિક્ષ કરપિહિતાઃ ॥

॥ શીત વાતા તપ પ્રાવૃદ્ધિમૈ રન્યોન્યતઃપ્રજાઃ ॥૧૦॥

અનાવૃષ્ટિ થવાથી અને દુર્ભિક્ષ (દુષ્કાલ) પડવામાં કરોના મારથી પીડાતી પ્રજા ટાક, વાયુ, તડકો વરસાદ હીમથી તથા પર-પરના વૈર આવથી નાશ પામી જશે.

॥ ક્ષુત્તઙ્ખ્યાં વ્યાધિભિશ્ચૈવ સંતાપેન ચ ચિંતયા ॥

॥ ત્રિંશ દ્વિંશતિવર્ષાણિ પરમાયુઃકલૌન્દ્રુણામ્ ॥૧૧॥

ભુખ, તરસ, રોગ સંતાપ અને ચિંતાને પામેલી આ કાલ-યુગની પ્રજા. ત્રીશ વર્ષના કે વિશવર્ષના આયુષનેજ ભોગવશે.

॥ ક્ષીયમાણેષુ દેહેષુ દેહિનાં કલિ દોષતઃ ॥

॥ વર્ણાશ્રમવતાં ધર્મે નષ્ટે વેદપથે નૃણામ્ ॥૧૨॥

॥ પાત્વંદ પ્રચુરે ધર્મે દસ્યુ પ્રાયેષુ રાજસુ ॥

॥ ચૌર્યાનૃતઘૃથાર્હિસાનાનાવૃત્તિષુ વૈ નૃષુ ॥૧૩॥

॥ શૂદ્રપ્રાયેષુ વર્ણેષુ ચ્છાગપ્રાયાસુ ધેનુષુ ॥

॥ ગૃહપ્રાયેષ્વાશ્રમેષુ યૌનપ્રાયેષુ બન્ધુષુ ॥૧૪॥

॥ અણુપ્રાયા સ્ત્રોવશ્રીષુ શમીપ્રાયેષુ સ્થાસ્નુષુ ॥

॥ ત્રિઘૃતપ્રાયેષુ મેઘેષુ શૂન્યપ્રાયેષુ સગ્રસુ ॥૧૫॥

॥ इत्थं कलौ गतप्राये जनेषु स्वरधर्मिणि ॥

॥ धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवतरिष्यति ॥૧૬॥

કલિયુગના દોષને લીધે મનુષ્યાદિ જીવોનાં શરીર નાહનાં થઈ જતાં વર્ણાશ્રમવાળા મનુષ્યોનો વેદસનાતનધર્મ નાશ પામશે. અને ધર્મમાં પાખંડ ગત ધણા વધી પડશે. રાજાઓ ચોરનું કામ કરવા લાગશે. લોકો ચોરી, મિથ્યા બાપણુ તથા વૃથાદિંસાદીક અનેક અનૃત કર્મ કરશે સઘળી વર્ણ, શુદ્ર જેવી થઈ જશે. ગાયો બકરી જેવી થશે, આશ્રમ ધર્મમાં માત્ર શુદ્ધ્યાશ્રમજ રહેશે બંધુઓમાં વેહેવાઈનો સગંધ મુખ્ય ગણાશે. ઔપધી મુક્ષમળગવાળી થશે. વૃક્ષોમાં માત્ર શમીનું વૃક્ષ રહેશે-વરસાદમાં માત્ર વિજળીઓ અને સર્વ ધરોમાં ધર્મ રહેશે નહિં. લોકમાં અપરંપાર કષ્ટ વૈર અને અપાર દોષો ઉત્પન્ન કરનાર આ કલિયુગ એમ કરતાં પુરો થવા આવશે. આરે ગાણુસો ખર ધર્મને આચરવા લાગશે. આવી નીચામાં નીચી અધમગતી થતાં ભગવાનને સત્વ ગુણોસહ અવતાર ધારણ કરવો પડશે.

॥ चराचर गुरोर्विष्णो रीश्वरस्याखिलात्मन ॥

॥ धर्मत्राणाय साधूनां जन्म कर्मापनुत्तये ॥૧૭॥

સ્થાવર જંગમ બ્યાપ્તમાન એવા સર્વના ગુરુ સ્વરૂપ અંતર્યામી સ્વરૂપ ભગવાનનો જન્મ સાધુ પુરોના સનાતન ધર્મનું સંરક્ષણ કરવાને અને કર્મોના મહાન બંધનને તોડી જવાત્માઓને મોક્ષ આપવા સાફ જ થાય છે.

॥ यदा मायाऽनृतं तन्द्रा निन्द्रा हिंसा विषादनम् ॥

॥ शोको मोहो भयं दैन्यं स कलिस्तामसःस्मृत ॥૧૮॥

જ્યારે લોકોમાં કપટ, મિથ્યાભાષણ, આલસ્ય, નિદ્રા, દિસા દુઃખ (વૈર) શોક, મોહ, ભય અને દૈન્યતા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તમે શુભ્યની પ્રાધાન્યતા વાળો કલિયુગ જાણવો જોઈએ.

॥ યસ્માત્શુદ્રદ્રશો મર્ત્યાઃ શુદ્રભાગ્યામહાશનાઃ ॥

॥ કામિના વિત્તહીનાશ્ચ સ્વૈરિણ્યશ્ચસ્ત્રિયોડસતીઃ ॥૧૯॥

કલિયુગના લોકો શુદ્ર અર્થાત્ નીચી અને મેદશ્યુદ્ધિ વાળા, અશ્વભાગ્યવાળા, ખડુ ખાનારા, અતી કામી (વિપયી) અને ધનથી હીન થશે. અને સ્ત્રીઓ પણ દુષ્ટ સ્વભાવવાળી અને વ્યભિચારીણી થશે.

॥ દસ્યૂત્કૃષ્ટા જનપદા વેદાઃ પાષ્ટંડ દૂષિતાઃ ॥

॥ રાજાનશ્ચ પ્રજા ભક્ષાઃ શિશ્નોદરપરા દ્વિજાઃ ॥૨૦॥

દેશમાં ચોરનો ઉપદ્રવ ધણો થશે, વેદો પાષ્ટંડ જનોથો દુષિત થશે—અર્થાત્ વેદ પણ ગાન્ય રૂપ રહેશે નહિં. રાજાઓ પ્રજાનાં ગળાં ચુસી ખાશે, અને બ્રાહ્મણો ઉપરથ (ગુહેન્દ્રિ) અને ઉદરના કામમાંજ તત્પર રહેશે.

॥ અવ્રતા વટવોડશૌચા ભિક્ષવશ્ચ કુટુંબિનઃ ॥

॥ તપસ્વિનો ગ્રામ વાસા ન્યાસિનોહ્યર્થ લોભુપાઃ ॥૨૧॥

બ્રહ્મચારીઓ ઉત્તમ આચાર વિચારથી તથા પત્નીવ્રતાથી રહીત થશે—કુટુંબી ગ્રહસ્થો કાષ્ટને બિક્ષા નહિં આપતાં પોતેજ બિક્ષા માગવા લાગશે. તપસ્વી લોકો વન મુકીને ગામમાં રહેશે. અને સંન્યાસીઓ ધનાદીકમાં આશ્રિતવાન થશે.

॥ દસ્વકાયા મહાહારા ભૂર્યપત્યા ગતિ-હયઃ ॥

॥ શશ્વત્કટુક ભાષિણ્ય શ્રૌર્યમાયોરુ સાહસાઃ ॥૨૪॥

ઝીઝો ટુંકી કાયાવાળી, બહુ ખાનારી, બહુ છોકરાં જણનારી લજ્યા વિનાની, નિરંતર કટુ શસ્ત્ર ખોલનારી, ચોરી, કપટ અને સાહસ કરનારી થશે.

॥ પળ યિષ્યંતિ વૈ ક્ષુદ્રાઃ કિરીટાઃ કૂટકારિણઃ ॥

॥ અનાપદ્યપિ મંસ્યંતે વાર્તા સાધુ જુગુપ્સિતામ્ ॥૨૫॥

કપટ કરનારા. ક્ષુદ્ર વાણીઆઓજ વેપાર કરશે—સર્વે જનો આપત્ કાલ વિના પણ સત્ પુરુષોએ શીટકાર રૂપ જણેલી આજીવીકાને માન્ય આપશે.

॥ પાર્તિં ત્યક્ષ્યંતિ નિર્દ્રવ્યં મૃત્યા અપ્યશ્વિલોત્તમમ્ ॥

॥ મૃત્યું વિપન્નં પતયઃ કૌલં ગાશ્વાપયસ્વિનીઃ ॥૨૬॥

સ્વામિ (શેઠ) સર્વોત્તમ સ્વભાવ વાળો છતાં જો નિર્ધન થઈ જશે તો આકરો તેનો ત્યાગ કરશે. આકર પણ ઉત્તમ અને ધણા દિવસથી રહેનારો છતાં રોગાદીકર્તા પીડાનો અને કામ કરવાને જો અશક્ત થશે તો સ્વામી કાઠી મુકશે—લોકો પણ દુધની આપનારી ગાયોનો ત્યાગ કરશે—

॥ પિતૃ ભ્રાતૃ સુહૃજ્ઞાતીન્હિત્વા સૌરત સૌહૃદાઃ ॥

॥ નનાંદ્રશ્યાલ સંવાદા દીનાઃ સ્ત્રૈણાઃકલૌનરાઃ ॥૨૭॥

કનિયુગમાં આપ બાપ સગંધી અને માતિઓનો ત્યાગ કરી

સુરત (૩૫) સંબંધી પ્રેમનેજ રાખનારા અને સ્ત્રીઓને વશ થ-
એલા, વિષયથી દીન થએલા, લોકો સાળીઓ અને સાળાઓથીજ
ઐક્યત્વ (સંપ) રાખશે-અર્થાત્ તેજ ખરા સમા છે એમ માની
તેમનીજ પ્રીતી માન્ય કરશે.

॥ શૂદ્રાઃ પ્રતિગ્રહીષ્યન્તિ તપો વેષોપજીવિનઃ ॥

॥ ધર્મે વક્ષ્યંત્ય ધર્મજ્ઞા અધિરુદ્ધોત્તમાસનમ્ ॥૨૮॥

તપસ્વીઓના વેશથી જીવનારા શુદ્ધ લોકો લોકો પાસેથી દાન
લેશે-અને ધર્મ (સનાતન ધર્મ) ને નહિં જાણનારા (અધર્મ કે
અન્ય ધર્મ) લોકો ઉંચા આસન ઉપર બેસીને ધર્મનું ખતી ધર્મ-
નો ઉપદેશ કરશે—

॥ નિત્ય મુદ્વિગ્રમનસો દુર્ભિક્ષ કરપિડિતાઃ ॥

॥ નિરત્રે ભૂતલે રાજન્નનાવૃષ્ટિ ભયાતુરાઃ ॥૨૯॥

હે રાજન્ ! ! પૃથ્વી અન્નવિનાની થતાં અને દુર્ભિક્ષ (દુષ્કા-
લ) થી અને રાજના કરોથી ત્રાસ પામેલી અને અનાવૃષ્ટિના ભ-
યથી કાંપતી પ્રજા થશે.

॥ વાસાન્નાપાનશનનવ્યવાયસ્નાનભૂષણૈઃ ॥

॥ હીનાઃ પિશાચ સંદર્શા ભવિષ્યંતિ કલૌ પ્રજાઃ ॥૩૦॥

કત્રિયુગના જતો વસ્ત્ર, અન્નપાન, શયન, મૈથુન, સ્નાન, તથા
ભૂષણ વીનાના અને પિશાચ (ભૂત) ના જેવા થઇ જશે.

॥ કલૌ કાકિણિકેડપ્યર્થે વિમૃહ્ય ત્યક્ત સૌહૃદાઃ ॥

॥ ત્યક્ષ્યન્તિ ચ પ્રિયાન્પ્રાણાન્હનિષ્યાતિ સ્વકાનાપિ ॥૩૧॥

કલિયુગના જનો એક કોડી સરખા ધનને માટે ક્લેશ ઉભા કરી સ્નેહનો ત્યાગ કરનારા થશે—અને પ્રાણ ત્યાગ કરવા પણ તૈયાર થશે. તથા પોતાના કેટલાએક સગા સગાંધી હશે તો પણ મારી નાખશે.

॥ નરક્ષિપ્યંતિ મનુજાઃ સ્થવિરૌ પિતરાવપિ ॥

॥ પુત્રાન્સર્વાર્થ કુશલા ન્શુદ્રાઃ શિશ્નોદરંભરાઃ ॥૩૨॥

કલિયુગના જનો પોતાના ઘરડા માતૃપીતાની પણ સેવા કરશે નહિં. તેમ શિશુ (શુભેન્દ્રી) ને તથા ઉદરનેજ તૃપ્ત કરનારાં માતૃ પીતા સઘળા વિષયોમાં નિપૂણ પુત્રોની પણ રક્ષા કરશે નહિં.

॥ કલૌ ન રાજન્ જગતાં પરં ગુહં, ॥

॥ ત્રૈલોક્યનાથા નત પાદપંકજમ્ ॥

॥ પ્રાયેણ મર્ત્યા ભગવંતમચ્યુતં, ॥

॥ યક્ષ્યંતિ પાશ્વંડ વિભિન્ન ચેતસઃ ॥૩૩॥

હે રાજન!!! આ કલિયુગને વિશે જગતના પરમ સદ્ગુરુ સ્વરૂપ કે જેના ચરુર્વાર્ધમાં ત્રૈલોકના અધિપતિઓ પણ નગસ્કાર કરે છે. એવા અચ્યુત અવિનાશી ભગવાનને પાખંડ બુદ્ધિથી ભ્રમીત થએલા ચીતવાળા પાખંડી જનો કદાપી પણ પુજશે નહિં.

॥ યન્નામધેયં મ્રિયમાણ આતુરઃ ॥

॥ પતન્ સ્થલન્વા વિવશો મૃણન્પુમાન્ ॥

॥ વિમુક્ત કર્માર્ગલ ઉત્તમાંગતિ ॥

॥ પ્રાપ્નોતિ યક્ષ્યન્તિ નતં કલૌજનાઃ ॥૩૪॥

પુરૂષો મૃત્યુના સમયમાં આતુર થતાં, પડતાં અથવા ઠેસ વાગતાં પરતંત્રતામાં પડે છે પરમાત્માનું નામ સ્મરણ કરવાથી જન્મજન્મનાં કર્મના પ્રતિબંધમાંથી છુટીને ઉત્તમ ગતીને પામે છે. એવા પરમાત્માના અભય સ્વરૂપને આ કલિયુગના લોકો પુજશે નહીં.

આવી ઠગિધર્મની પ્રવર્તિ અને ધર્મની દૈર્ઘ્યલ્પતા જોઈ તથા પ્રજાની અધમ થતી જતી સ્થિતિનો અનુભવ તપાસી, પરબ્રહ્મ સન્નિવિદ્યાનંદ ઉચ્ચાર પરમાત્માની દીનદયાલુ સ્વભાવે સનાતન ધર્મની વૃદ્ધિ કરવા પોતાના સગુણુ બ્રહ્મવિત્ સંત પુરૂષમાં આશા થતી સમજાવે.

સંત પુરૂષો ગંગા સગાન પોતે પવિત્ર અને સર્વને પવિત્ર કરવાવાળા છે સમુદ્ર સગાન તત્ત્વજ્ઞાનથી બરપુર અને સર્વની અજ્ઞાનતા રૂપી મગ્ગને સમાવનાર છે. ચંદ્રમા સગાન શિતળ જ્ઞાન પ્રકાશના દાતા છે. અગ્નિ સગાન અવિદ્યા જળને યાગનાર છે. સૂર્ય સગાન મહાન્ અધોર અંધકારમાં સ્વયંપ્રકાશમાન પ્રકાશિત છે. માતા સગાન વાત્સલ્યતા ધારણ કરનાર છે.

અનેક અપરાધી, પાપી, અને પાગલ બુદ્ધિના દેહાધ્યાસી. દેહ દર્શિ—અને પોતાની અપાર ભુલો છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરી સંત પુરૂષોની ભુલો કાઢનાર, સંત સાધુ અને બ્રાહ્મણોની નિંદા કરનાર, બુકતોને અનેક પ્રકારે કષ્ટ આપનાર, સનાતન ધર્મજળને તોડવાનો પ્રયત્ન કરનાર, માતાજીને નામે મધમાંસાદીને બક્ષણ કરનારા—કર્મ ઉપાસનાનો ત્યાગ કરનાર—તત્ત્વજ્ઞાન મર્યાદાનો ભ્રંશ—ધરનાર પોતાની અજ્ઞાનતાને જાણી શક્તા નથી. અને પોતાની અજ્ઞાનતાને ટાળી પણ શક્તા નથી. ગુરૂ ભાવથી જાહિરમુખ રહે છે—એવા અજ્ઞાન જનોના અનેક અપ-

રાધેની ક્ષમા આપી તેમના અનેક દુર્બુદ્ધિ વિચારો ટાળવા સાફ અને કન્નિયુગથી થતી હાની સમજાવી, પશ્ચાત્ પોતાનો સત્ય સનાતન ધર્મ સમજાવવા સાફ આચાર્ય સંત પુરૂષો માહાભારત પ્રયાસ ધારણ કરવા ઉત્કંઠીત દીસવા લાગ્યા.

વેદ સનાતન ધર્મના પવિત્ર દ્વિજાતી ણંધુઓને. ૪ વેદ. (ઋગ્. યજુ, શામ, અથર્વ) ૬ શાસ્ત્ર. (યોગ, સાંખ્ય, ન્યાય, વૈશેષિક, પૂર્વ મિમાંસા, અને ઉત્તર મિમાંસા-વેદાંત) તથા ૧૮ પુરાણ. માનવાની એટલે તેમાં વર્ણવેલા પત્રીત્ર નિનિધર્મ, કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન વૈરાગ્યાદિ યથાર્થ પાલન કરવાની આજ્ઞા છે. અને એ આજ્ઞાએ વર્તનાર આ સંસારમાં જીવન્મુક્ત (મોક્ષ) સ્થિતીનો અનુભવ કરી શકે છે.

ચાર વેદની શ્રુતિઓના વિસ્તાર ૩૫ આ શાસ્ત્રોનો અને સ્મૃતિઓનો સમુદ છે. એટલે શ્રુતિ સિદ્ધાંત તત્ત્વજ્ઞાનની બુદ્ધિ એટલા ટુંકા વાક્યોથી લાંબા અનુભવ કરી શકે એવા વિચારો સ્મૃતિશાસ્ત્રોમાં છે. તેમ આટલા પણ વિસ્તારમાં અનુભવને નર્હી ધારણ કરનારી બુદ્ધિને વાર્તા રૂપે ખુલાસા કરવા આ પુરાણોની રચના પ્રકાશમાં આવી છે. માટે પુરાણો પણ વેદના મુગ્ધત્વોના આધારે છે. હિંદુ નિમીત્ત વેશમાં પુરાણના પાઠક જનો એવા પુરાણના શુદ્ધતત્ત્વના સારને સમજી શકતા નથી. જેથી પુરાણોમાં નાસ્તિક બુદ્ધિના પામર જનોની અનુઆસ્થા થાય છે. પણ તેમ ન કરતાં પૂરાણમાંજ આ કાળના જટબુદ્ધિના વિચાર કરનારા જનોને આસ્થા ખારવી યોગ્ય છે એમ નાગી. શ્રીમત્ ભાગવત્ ના સારાંશ ૩૫ આ સનાતન ધર્મ નું વર્ણન આપવામાં આવેલું છે. તેા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી વૈશ્ય, આદી

સનાતન ધર્મ બળને ઉત્તેજન આપનાર શૈવ વૈષ્ણવાદી આત્મ મં-
ધુઓ, દુર્ગુણોના વિનાશને અંગે સદ્ગુણ પ્રકાશમાન કરશે. અને મ-
નુષ્ય દેહ જન્મ કર્તવ્ય સફળ કરી, સ્વધર્મ પાલન કરી, ભક્તિજ્ઞાન
થી મુક્ત દશાને આનંદ લેશે.

યુધિષ્ઠિર અને નારદજીના સંવાદ ૩૫ આ શ્રીમત્ ભાગવતનો
સારાંશ—

॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ ॥

॥ ભગવન્ શ્રોતુમિચ્છામિ નૃણાં ધર્મ સનાતનમ્ ॥

॥ ધર્માશ્રમાચારયુતં યત્તુમાન્વિદતે પરમ્ ॥૧॥

હે નારદજી !!! વર્ણ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શુદ્ર)
અને આશ્રમમાં (બ્રહ્મચર્ય, ગ્રંથસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસ)
સદાચાર સહિત આ મનુષ્યોનો સનાતન ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છા
છે. કે જે સનાતન ધર્મ પાળવાથી મનુષ્યોને ભક્તિ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
થતાં પરમપદને પામે છે.

॥ નારાયણપરા વિપ્રા ધર્મે ગુહ્યં પરં વિદુઃ ॥

॥ કરુણાઃ સાધવઃ શાન્તાસ્ત્વાદ્વિધા ન તથા પરે ॥૨॥

હે માહારાજ !!! આપ સાક્ષાત્ નારાયણના પરમ ભક્ત છો.
વળી કૃત્વ્યાવડે ભરપુર દયાવાન છો. (ભક્તોના ત્રીવીધ તાપ સંતા-
પને ટાળવા ૩૫ પરિશ્રમ વેઠનાર) સાક્ષાત્ સાધુ (તત્ત્વજ્ઞાની) અને
શાન્ત આત્માના જ્ઞાનને જાણવાથી શાન્તિવાળા આપ જેવા બ્રાહ્મણોને

સનાતન ધર્મ તું જેવું ઉચું ગુણગાન હોય છે. તેવું બીજાઓને હોતું નથી. માટે આપ કૃપા કરી કહો.

॥ નારદ ઉવાચ ॥

॥ નત્વા ભગવતેઽજાય લોકાનાં ધર્મહેતવે ॥

॥ વક્ષ્યે સનાતનં ધર્મં નારાયણ મુખાચ્છ્રુતમ્ ॥૩॥

અધિનાથી એવા ભગવાનને પ્રથમ નમસ્કાર કરીને લોકોના ધર્મ હેતુને માટે સાક્ષાત્ નારાયણના મુખથીજ શ્રવણ કરેલો આ સનાતન ધર્મ તમને કહું છું.

॥ ધર્મમૂલં હિ ભગવાન્ સર્વવેદમયો હારિઃ ॥

॥ સ્મૃતં ચ તદ્વિદાં રાજન્ યેન ચાત્મા પ્રસીદતિ ॥૪॥

સનાતન ધર્મ ના વિષયમાં સર્વ વેદ ૩૫ ભગવાન એ પહેલું પ્રમાણ છે. અર્થાત્ સનાતનધર્મ તે વેદોના આધાર છે. અને તે વેદના આધારે સ્મૃતિનેજ બાળવી. એથી આત્માનું જ્ઞાન પ્રકાશ થાય છે.

સર્વ વર્ણઆશ્રમ ના સામાન્ય ધર્મ.

સત્યં દયા તપઃ શૌચં તિતિક્ષેક્ષા શમો દમઃ ॥

॥ અહિંસા બ્રહ્મચર્યં ચ ત્યાગઃસ્વાધ્યાય આર્જવમ્ ॥૫॥

॥ સંતોષઃ સમદ્વક્ષેવા ગ્રામ્યેહો પરમઃશનૈઃ ॥

॥ નૃણાં વિપર્યયે દેક્ષા મૌનમાત્મવિમર્શનમ્ ॥૬॥

- ॥ અન્નાદ્યાદેઃ સંવિભાગો ભૂતેભ્યશ્ચ યથાર્હતઃ ॥
 ॥ તેષ્વાત્મ દેવતા બુદ્ધિઃ સુતરાં નૃષુ પાંડવ ॥૭॥
 ॥ શ્રવણં કીર્તન ચાસ્ય સ્મરણં મહતાં ગતેઃ ॥
 ॥ સેવેજ્યાઽવનતિર્દાસ્યં સચ્ચમાત્મ સમર્પણમ્ ॥૮॥
 ॥ નૃણાંમયં પરો ધર્મઃ સર્વેષાં સમુદાહૃતઃ ॥
 ॥ ત્રિંશ લક્ષણવાન્ રાજન્ સર્વાત્માયેન તુષ્યતિ ॥૯॥

સત્ય, દયા, વ્રત, પવિત્રતા, યોગ્ય અયોગ્યનો વિવેક, મનનો નિમ્મલ, ઈન્દ્રિયોનો નિમ્મલ, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, દાન, વેદ શાસ્ત્ર પુરાણ આદીનો અભ્યાસ. અને જપ. સરંગતા, સતોષ, સમદર્શિ તત્વજ્ઞાની સદ્ગુરુ સંત સેવા—પ્રવૃત્તિ એટલે સંસારની વાસના રૂપ કર્મમાંથી ધીમે ધીમે નિવૃત્તિ લેવી. મનુષ્ય કર્તવ્યની નિષ્ફળ જતી ક્રિયાનો વિચાર કરવો—વૃથા બાપણનો ત્યાગ—દેહાદિકથી આત્મા જુદો છે એવો સત્ય વિચાર કરવો—પોતાને માટેના અન્નાદિકમાંથી ખીજ પ્રાણીઓનો યથાયોગ્ય વિભાગ—સધ્ધર્માં પ્રાણીઓને અને તેઓમાં પશુ વિશેષે કરીને મનુષ્યોમાં પરમાત્મા સ્વરૂપને જાણવું—તત્વદર્શિ સંત માહાત્માઓની ગતીરૂપ પરમાત્માના જ્ઞાનનું શ્રવણ—કીર્તન—સ્મરણ સેવા—પુજા—નમસ્કાર—દાસત્વ—સખપણુ. અને દેહનું સમર્પણ આ ત્રીશ લક્ષણ વાળો સનાતન ધર્મ સર્વવર્ણ આશ્રમવાળા મનુષ્યોને માટે સામાન્ય રૂપે પાળવાનો છે—અને આ ધર્મથી શ્રી પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સંતુષ્ટ થઈ સ્વયં પ્રકાશે છે.

॥ સંસ્કારા યત્ર વિચ્છિન્નાઃ સદ્વિજોઽજો જગાદ યમ્ ॥

॥ इज्याऽध्ययनदानानि विहितानि द्विजन्मनाम् ॥

॥ जन्मकर्मावदातानां क्रियाश्चाश्रम चोदिताः ॥१०॥

વેદના મંત્રોથી જેને ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કાર અવિચ્છિન્ન થાય તે દ્વિજ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય) કહેવાય છે. અને એ સંસ્કારો જેને જગતના કર્તા પિતામહ બ્રહ્માજીએ કરવા કહેલ છે. તેનેજ થાય છે. જે દ્વિજો પોતાના કુળપદે અને આચારથી શુદ્ધ હોય. તેઓને યજ્ઞ, વેદાધ્યયન અને દાન એ ત્રણ કર્મો તથા આશ્રમના સંબંધની ક્રીયાઓ કરવાની આજ્ઞા છે.

॥ विप्रस्याध्ययनादीनि षडन्यस्याप्रतिग्रहः ॥

॥ राज्ञो वृत्तिः प्रजागोप्तुरविप्राद्वा करादिभिः ॥११॥

ઉપર કહેલાં ત્રણ કર્મો—તથા ક્ષત્રી વૈશ્યાદીને બણાવવું— તથા યજ્ઞ કરાવવો—તથા દાન દેવું (પ્રતિગ્રહ કરવો) એ છ કર્મો બ્રાહ્મણોને મળેજ છે. તેઓમાં છેલાં ત્રણ કર્મ બ્રાહ્મણોની આજ્ઞા વીકાને મળેજ છે. ક્ષત્રીયને આપન્નિકાગમાં એક પ્રતિગ્રહ શિવાય યજ્ઞ કરાવવાની અને બણાવવાનું કામ કરવાની છુટ છે. જે ક્ષત્રીય વંશમાં નૃપતિ હોય. તેને તો કર, દંડ—અને જગાત લેવા વિગેરેની આજ્ઞા વીકાજ છે. પણ એ કર વીગેરે કંઈ પણ બ્રાહ્મણો પાસેથી લેવાયજ નહિં.

॥ वैश्यस्तु वार्त्तावृत्तिश्च नित्य ब्रह्मकुलानुगः ॥

॥ शूद्रस्य द्विजसुश्रूषा वृत्तिश्च स्वामिनो भवेत् ॥१२॥

વૈશ્ય વર્ણનાજનોએ ખેતી અને વ્યાપાર વીગેરેથી પોતાની આ-
જીવીકા ચલાવવી, અને નિરંતર બ્રાહ્મણોને અનુસરીનેજ રહેવું જોઈએ
શુદ્ર લોકોએ—બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી, અને વૈશ્યને અનુસરીનેજ રહેવું અને
જે દિન પોતાનો માલિક હોય, તેની પાસેથી પગાર લઇને પોતાની
આજીવીકા સંભાળવી.

॥ વાર્તા વિચિત્રા શાલીન યાયાવર શિલોચ્છનમ્ ॥

॥ વિપવૃત્તિ શ્રતુર્દેયં શ્રેયસી ચોત્તરોત્તરા ॥૧૩॥

॥ જઘન્યો નોત્તમાં વૃત્તિમનાપદિ ભજેન્નરઃ ॥

॥ ઋતે રાજન્યમાપત્સુ સર્વેષામપિં સર્વશઃ ॥૧૪॥

ખેતી કરવી—વિગેર ધંધા વીના માગ્યે! મળે તે—રોજ માગીને
ખાવું—અને વિણી લાવીને ખાવું તે—એ ચાર પ્રકારની બ્રાહ્મણોની
વૃત્તિઓ ખીજ-યુગોમાં પણ હતી. અને તેઓમાં ઊત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ
ગણાતી હતી. ઊતરતી વર્ણ આપત્તીના સમય વિના પોતાનાથી
ઊત્તમ વર્ણની આજીવીકાનું અહણ કરવું નહિં. તેમાં ક્ષત્રીયને એક
પ્રતિઅહ શિવાય બાકી સઘળા દિવેની આજીવીકાનું અહણ કર-
વાની છુટ છે.

॥ ઋતામૃતાભ્યાં જીવેત મૃતેન પ્રમૃતેન વા ॥

॥ સત્યાનૃતાભ્યાં જીવેત ન શ્વવૃત્ત્યા કથંચન ॥૧૫॥

॥ ઋતમુંચ્છાશિલં પ્રોક્તમમૃતં યદયાચિતમ્ ॥

॥ મૃતં તુ નિત્યયાંચા સ્યાત્પ્રમૃતં કર્ષણં સ્મૃતમ્ ॥૧૬॥

॥ સત્યાનૃતં તુ વાણિજ્ય શ્વૃત્તિર્નીચસેવનમ્ ॥

॥ વર્જયેત્તાં સદા વિપ્રો રાજન્યશ્ચ જુગુપ્સિતામ્ ॥

॥ સર્વવેદમયો વિપ્રઃ સર્વ દેવમયો નૃપઃ ॥૧૭॥

ઋતથી, અમૃતથી, મૃતથી, પ્રમૃતથી, અથવા સત્યાનૃતથી
શ્રવણું. પણ કુતરાની વૃત્તિથી શ્રવણું નહિ. ખેતરમાં પડેલા દાણા
વીણી લાવવા તે ઋત—માઝ્યા વીના ગળે તે અમૃત—અને રોજ
બીખ ગાગીને ખાવું તે મૃત—ખેતી કરવી તે પ્રમૃત—અને વ્યાપાર
કરવો તે સત્યાનૃત સમજવું. અને પોતાના કરતાં નીચ વર્ણની
સેવા કરીને ખાવું તે કુતરાની વૃત્તિ સમજવી. આ આત્યંત નિંદવા
લાયક કુતરાની વૃત્તિનો આહ્વાણોએ તથા ક્ષત્રી રાજાઓએ દુરથીજ
ત્યાગ કરવો. કેમકે આહ્વાણો સર્વ વેદમય છે. અને ક્ષત્રી રાજાઓ
તે દેવમય છે. માટે નીચ જનોની નોકરી કરી આહ્વાણો બિદર
પોપણુ ઇચ્છવું નહિ.

॥ શમો દમસ્તપઃ શૌચં સંતોષ ક્ષાન્તિરાર્જવમ્ ॥

॥ જ્ઞાનં દયાઽચ્યુતાત્મત્વ સત્યં ચ બ્રહ્મલક્ષણમ્ ॥૧૮॥

મનનો નિમ્મલ ઈન્દ્રિયોનો નિમ્મલ વૃત્ત-પવિત્રતા સંતોષ-ક્ષમા
સરળતા-જ્ઞાન-દયા અને અચ્યુત (જેનો નાશ ના થાય એવા પર-
માત્મા) પરબ્રહ્મને શરણુ થવું (આત્મ નિવેદનતાથી અભેદત્વ) અને
સત્યવાણી બોલવી. એ પરમ અધિકારી આહ્વાણનાંજ લક્ષણો છે.

॥ શૌર્યં વીર્યં ધૃતિસ્તેજસ્ત્યાગ આત્મજયઃ ક્ષમા ॥

॥ બ્રહ્મણ્યતા પ્રસાદશ્ચ રક્ષા ચ ક્ષત્રલક્ષણમ્ ॥ ૧૯ ॥

યુદ્ધમાં પરાક્રમ. જલવાન પ્રભાવ. ધૈર્યતા તેજ-દાનમાં ઉદારતા મનનો જય કરવામાં કુશળતા. ક્ષમા. બ્રાહ્મણોને ગુરુ રૂપ માનવામાં શ્રદ્ધા. પ્રસન્ન થવું. અને રક્ષણ કરવું. આ ક્ષત્રીઓનાં પરમ લક્ષણ છે.

॥ દેવગુર્વચ્યુતે ભક્તિસ્ત્રિવર્ગપરિપોષણમ્ ॥

॥ આસ્તિક્ય મુચ્ચમો નિત્યં નૈપુણં વૈશ્યલક્ષણમ્ ॥૨૦॥

દેવની અને ગુરુની ભક્તિ—અચ્યુત અદ્વિતીય અવિનાશી પરમાત્માની ભક્તિ—શ્રી વર્ગ (સનાતન ધર્મ—ધન—સંસારનો શુદ્ધ વ્યવહાર) નું પોષણ કરવું આસ્તિકતા—ઉદ્યમ અને ગ્રહાપણ ગંભીરતા એ જિતમ વૈશ્યોના પરમ ધર્મ છે.

॥ શૂદ્રસ્ય સંન્નતિઃ શૌચં સેવા સ્વામિન્યમાયયા ॥

॥ અમંત્રયજ્ઞો હ્યસ્તેયં સત્યં ગોવિપ્રરક્ષણમ્ ॥ ૨૧ ॥

પોતાનાથી જિતમ જાતીના પુરુષોને પ્રણામ કરવો. પવિત્રતા નિષ્કપટપણાથી પોતાના સ્વામિ (યજ્ઞમાન—ભાલેક) ની સેવા કરવી. વેદમંત્ર બણ્યા શિવાય બ્રહ્મયજ્ઞાદિ પંચયજ્ઞ અને વૈશ્વદેવ કરવા—ચોરી કદાપી પણ ના કરવી—સત્ય બોલવું તથા ગૌ (ગાય) બ્રાહ્મણોનું રક્ષણ કરવું એ શૂદ્રના ધર્મ છે—

॥ સ્ત્રીणां च पति देवानां तच्छुश्रूषाऽनुकूलता ॥

॥ तद्वंधुष्वनुवृत्तिश्च नित्यं तद्वत्तधारणम् ॥ ૨૨ ॥

સ્ત્રીઓના ધર્મ—પતિની સેવા—પતિને અનુકુલજ રહેવું, પતિના બંધુઓને અનુમરવું અને પતિની આજ્ઞા પૂર્વક નિયમોનું પાલન કરવું આ આર પતિવ્રતા સ્ત્રીઓના પરમ ધર્મ છે.

॥ સંમાર્જનોપલેપામ્યાં ગૃહમંડલ વર્તનૈઃ ॥

॥ સ્વયંચ મંડિતા નિત્યં પરિમૃદ્ધ પરિચ્છદા ॥ ૨૩ ॥

॥ કામૈરુચ્ચાવચૈઃ સાધ્વી પ્રશ્રયેણ દમેન ચ ॥

॥ વાક્યૈઃ સત્યૈઃ પ્રિયૈઃ પ્રેમ્ણા કાલે કાલે ભજેત્પતિમ્ ॥ ૨૪ ॥

ધરમાંથી કચરો કાઢી નાખવો. લીંપી નાખવું એક મંડળ કાઢવાં, વ્યવહારીક સુખની તજવીજ કરવી, નમ્રતા રાખવી, જીતેન્દ્રિય પાળું, સહ વાણી, અને પ્યારાં લાગે એવાં વચનોથી વખતો વખત પ્રીતિ પૂર્વક સ્વામિની સેવા કરવી. શણુગારોથી દુયુક્ત પણ સાધ્વી સ્વરૂપે રહેતાં ધર અને સરસામાન પવીત્ર રાખવાં.

॥ સંતુષ્ટાલ્લોલુપા દક્ષા ધર્મજ્ઞા પ્રિયસત્યવાક્ ॥

॥ અપ્રમત્તા શુચિઃ સ્તિग्ધા પતિં ત્વપતિતં ભજેત્ ॥ ૨૫ ॥

જે કાંઈ પ્રારબ્ધ યોગે પ્રાપ્ત થાય તેથીજ સંતોષ રાખવો. ભજેતા પદાર્થો ભોગવવામાં પણ આશક્તિ રાખવી નહીં. આલસનો ત્યાગ કરવો. સનાતન ધર્મ મર્યાદા સાચવવી. પ્રિય અને સત્યવાણી બોલવાની ટેવ રાખવી. ગાફલતા રાખવી નહિ. અને પતિ (સ્વામી) પતિત ન થયો હોય તો પવિત્રપણાથી તથા પ્રેમ પૂર્વક તેની ભક્તિ સેવા કરવી.

॥ યા પતિં હરિભાવેન ભજેચ્છ્રિરિવ તત્પરા ॥

॥ હર્યાત્મના હરેર્લોકે પત્યા શ્રીરિવ મોદતે ॥ ૨૬ ॥

જેવી રીતે શ્રી લક્ષ્મીજી પોતે હરિને બળે છે. તેમ જ આ પતિ પરાયણ રહી પતિને પ્રજુ રૂપ ધારીને બળે છે. તે આ વિ-

જીની સાથે જેમ લક્ષ્મીજી આનંદ પામે છે-તેમ વિષ્ણુના લોક-
ને પામી પોતાના વિષ્ણુ રૂપ પતિની સાથે આનંદને પામે છે.

॥ વૃત્તિઃ સંકરજાતીનાં તત્તત્કુલકૃતા ભવેત્ ॥

॥ અચૌરાણામપાપાના મંત્યજાન્તેઽવસાયિનામ્ ॥૨૭॥

વર્ણશંકરજાતી (મા જુદી જાતની અને પીતા જુદી જાત-
ના) ના પુરુષોએ ચોરી તથા પાપ નહિ કરતાં પોતપોતાની કુ-
લની આજીવીકાથી વર્તવું. ચાંડાલ તથા ઘોળી વીગેરેએ પણ પોતાનાજ
ધર્મથી પ્રવર્તવું.

॥ પ્રાયઃ સ્વભાવવિહિતો નૃણાં ધર્મો યુગે યુગે ॥

॥ વેદદર્શિભઃ સ્મૃતો રાજન્પ્રેત્ય ચેહ ચ શર્મકૃત્ ॥૨૮॥

પરધર્મ કરતા પોતાનો (સનાતન) સ્વધર્મ નીચો લાગતો
હોય. તોપણ તે સુખકારીજ છે. (બ્રાહ્મણાદીના ધર્મ કરતાં શુદ્રાદીના
ધર્મ નીચા છે. છતાં પોતાનોજ ધર્મ સુખકર્તા અને શ્રેય આપનારો
છે. માટે સર્વે એ પોતાના ધર્મને હીતકર જાણી પાળવો) (॥ શ્રેયાન્સ્વ
ધર્મો વિગુણઃપરધર્માત્ સ્વનુષ્ટિતાત્ ॥ સ્વધર્મેનિઘનં ॥
॥ શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ મંગી ૦ ॥ પારકા ધર્મ કરતાં ઉચા
ગુણવાળો છે કે ઓછા ગુણવાળો પણ પોતાનોજ ધર્મ સારો છે.
પોતાના ધર્મમાં મરણ થાય તે સારૂ પણ પારકા ધર્મ બહુ જોખમ
બરેલો છે) સત્વાદિક પ્રકૃતિ ઉપરથી પ્રત્યેક યુગમાં મનુષ્યોને માટે
જે જે ધર્મ શાસ્ત્રવેદાઓએ કહ્યો છે. તેજ ધર્મ આ લોકમાં તથા
પરલોકમાં સુખ આપે છે.

॥ વૃત્યા સ્વભાવ કૃતયા વર્તમાનઃ સ્વકર્મકૃત્ ॥

॥ હિત્વા સ્વભાવજં કર્મ શનૈર્નિર્ગુણતામિયાત્ ॥૨૯॥

સત્વ પ્રકૃતિની ઉપરથી ઠરેલી આશ્રવીકાથી વર્તનાર અને પોતાના જાતી વર્ણનાં યથાર્થ કર્મ કરનાર માણસ કર્મોના બાંધનમાંથી ધીમે ધીમે છુટતાં નિર્ગુણપણને પામે છે.

॥ यस્ય યલ્લક્ષણં પ્રોક્તં પુંસો વર્ણાભિ વ્યંજકમ્ ॥

॥ યદન્યત્રાપિ દૃશ્યેત તત્તેનૈવ વિનિર્દિશેત્ ॥ ૩૦ ॥

જે માણસના વર્ણને જણાવનારું જે લક્ષણ વર્ણવેલું છે. તે લક્ષણ જો તેથી બીજા વર્ણના ગુણોમાં દેખાયતો તે ગુણ્યને પણ તેજ વર્ણના સમાન સમજવો.

શ્રી ભગવાનુવાચ. ॥

॥ ધર્મ્ય એવ તવ પ્રશ્નો નૈઃશ્રેયસકરો નૃણામ્ ॥

॥ વર્ણાશ્રમાચારવતાં તમુદ્ધવ નિવોધ મે ॥ ૩૧ ॥

હે બ્રહ્મ!!! વર્ણ તથા આશ્રમના સદાચાર વાળા. તથા સદા ચારથી રહીત ગુણ્યોને પણ ભક્તિ ઉત્પન્ન કરવા સારું પુછો છો તે યોગ્ય છે. એ પ્રશ્નોના કિતર રૂપે મારી પાસેથી ધર્મ સાંભળો એ પ્રમાણે શ્રી સ્વયંપરમાત્મા ભગવાને બ્રહ્મ પ્રત્યે કહ્યું છે કે.

॥ આદૌ કૃતયુગે વર્ણો નૃણાં હંસ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥

॥ કૃતકૃત્યાઃ પ્રજા જાત્યા તસ્માત્કૃતયુગં ત્રિદુઃ ॥૩૨॥

॥ વેદઃ પ્રણવ એવાગ્રે ધર્મોઽહં વૃષરૂપધ્રુઃ ॥

॥ ઉપાસતે તપોનેષ્ટા હંસંપાં મુક્તકિલ્વષાઃ ॥ ૩૩ ॥

સર્વથી પહેલા સત્યયુગમાં હંસ નામનો મનુષ્યોનો એકજ વર્ણ હતો એક (અદ્વૈત) ઊંકારજ વેદ ૩૫ હતો અને ગનમાં ગાર્ગજ ધ્યાન થતું હતું.

એવું ચારપાદવાળું સનાતન ધર્મનું ૩૫ હતું. પાપથી ર-હીત મન તથા ઇંદ્રીઓની એકાગ્રતાએ તપશ્ચર્યામાં આરૂઢ થએલા જનો મારી સ્વસ્વરૂપે ઉપાસના કરતા હતા. અને એજ ઉપાસના મુખ્ય (સનાતન) ધર્મ૩૫ મનાતી હતી. લોકો જન્મથીજ કૃતાર્થ હતા અર્થાત્ સંસારમાં અહંગમતાવાળી મોહિક બુદ્ધિ નહોતી. માટે તે યુગનું “કૃતયુગ” એવું નામ કહેવાય છે,

॥ ત્રેતામુખે મહાભાગ પ્રાણાન્મે હૃદયાત્રયી ॥

॥ વિદ્યા પ્રાદુરભૂતસ્યા અહમાસં ત્રિવૃન્મત્સઃ ॥ ૩૪ ॥

મિત્ર મિત્ર આચારધર્મ પાળવા ૩૫ ધર્મ તો ત્રેતાયુગના આરંભથીજ થયો છે. ત્રેતાયુગના આરંભમાં મારા ઇશ્વર સ્વરૂપના હૃદયમાંથી શ્વાસ રૂપે ત્રણ વેદ ૩૫ વિદ્યા ઉત્પન્ન થઈ અને તે વિદ્યામાંથી જોમાં હોતા અધ્વર્યુ અને ઊદ્ગાતા નું કામ પડે છે. એવો મારા સ્વરૂપભૂતજ યજ્ઞ ઉત્પન્ન થયો.

॥ વિપ્રક્ષત્રિયવિદૂશ્શૂદ્રા મુલ્લ બાહૂરૂપાદજાઃ ॥

॥ વૈરાજાત્પુરુષાજ્ઞાતા ય આત્માચાર લક્ષણાઃ ॥ ૩૫ ॥

મારા ઇશ્વર સ્વરૂપ (વિરાટ) નાં મુખ, બાહુ, સાયળ, અને

પગમાંથી અનુક્રમે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, અને શુદ્ર એ ચાર વર્ણો ઉત્પન્ન થયા કે જેઓ પોતપોતાના આચાર પૂર્વક—ધર્મ પૂર્વક. પરસ્પર ગોખા બળવામાં આવે છે—

॥ ગૃહાશ્રમો જવનતો ब्रह्मचर्यं हृदો मम ॥

॥ વક્ષઃ સ્થાનાદ્વને વાસો ન્યાસઃશીર્ષિણિ સંસ્થિતઃ ॥૩૬॥

મારા ઇશ્વર સ્વરૂપ (વિરાટ પુરૂષ) ના પેદુમાંથી ગ્રહસ્થાશ્રમ—હૃદયમાંથી બ્રહ્મચર્યાશ્રમ—વક્ષ સ્થલમાંથી વાનપ્રસ્થાશ્રમ—અને મરતકમાંથી સંન્યાસાશ્રમ પ્રાપ્ત થયો છે.

॥ वर्णा नामाश्रमाणां च जन्मभूम्यनु सारिणीः ॥

॥ આસન્પ્રકૃતયો નૃણાં નીચૈર્નીચોત્તમોત્તમઃ ॥૩૭॥

ઉપર ગતાવેલા વર્ણ તથા આશ્રમ પ્રમાણેના મનુષ્યોના સ્વભાવ પોતપોતાની જન્મભૂમિને અનુસરતા થયા—એટલે મારા ઉત્તમ અંગમાંથી ઉત્પન્ન થએલાઓના ઉત્તમ સ્વભાવ—અને મારા ઉતરતા અંગમાંથી ઉત્પન્ન થએલાઓના ઉતરતા સ્વભાવ થયા છે.

॥ *शमोदमस्तपः शौचं संतोषःक्षान्तिरार्जवम् ॥

॥ મદ્ગત્તિશ્ચ દયાસત્યં બ્રહ્મ પ્રકૃતયસ્તિવમાઃ ॥૩૮॥

શમ (મનોનિયંત્ર) દમ (ઇન્દ્રિય નિયંત્ર) તપશ્ચર્યા. પવિત્રતા સંતોષ, ક્ષમા. સરળતા, મારી પરમ પ્રેમભક્તિ, દયા અને સત્યવાણી એ બ્રાહ્મણોના મુખ્ય સ્વભાવ છે.

* શ્રીમત્ ભગવતગીતાના અધ્યાય ૧૮ માંના શ્લોક. ૪૨-૪૩ અને ૪૪ માંના બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી અને વૈશ્ય શુદ્રના ધર્મો વર્ણવેલા છે. તે બેવાળી ખાત્રી થશે.

॥ તેજો બલં ધૃતિઃ શૌર્યં તિતિસૌદાર્યં મુચ્યમઃ ॥

॥ સ્થૈર્યં બ્રહ્મણ્યતૈશ્વર્યં ક્ષત્રપ્રકૃતયસ્તિવાઃ ॥ ૩૯ ॥

પ્રતાપ-બલ-ધીરજ-શુરાતન તિતિક્ષા (સુખ દુઃખાદિનું સહન કરવું) ઉદારતા, ઉદમ, સ્થિરતા, બ્રાહ્મણોના ઉપરની આસ્તિક્ય ભતિ. અને આશ્ચર્ય એ ક્ષત્રીઓના મુખ્ય સ્વભાવ છે.

॥ આસ્તિક્યં દાનનિષ્ઠા ચ અદંભો બ્રહ્મસેવનમ્ ॥

॥ અતુષ્ટિરર્થોપચયૈર્વૈશ્ય પ્રકૃતયસ્તિવાઃ ॥ ૪૦ ॥

વેદ શાસ્ત્રસ્મૃતિ પુરાણ અને તેના વક્તા બ્રાહ્મણોમાં આસ્તિકતા. દાન આપવામાં સત્ નિષ્ઠા-નિષ્કપટપણું—બ્રાહ્મણોની સેવા અને ધન વધવું જતું છતાં પણ અસંતોષ—એ વૈશ્યોના મુખ્ય સહજ સ્વભાવ છે.

॥ શુશ્રૂષણં દ્વિજગત્રાં દેવાનાં ચાપ્યમાયયા ॥

॥ તત્રલબ્ધેન સંતોષઃ શૂદ્ર પ્રકૃતયસ્તિવાઃ ॥ ૪૧ ॥

બ્રાહ્મણોની—ગાયોની—અને દેવતાઓની-નિષ્કપટથી સેવા કરવી અને તેમાંથી જે કંઈ મળે તેથી સંતોષ માનવો એ શૂદ્રના મુખ્ય ધર્મ છે.

॥ અશૌચમનૃતં સ્તેયં નાસ્તિક્યં શુષ્કવિગ્રહઃ ॥

॥ કામઃ ક્રોધશ્ચ તર્પશ્ચ સ્વભાવોડતે વસાયિનામ્ ॥ ૪૨ ॥

અપવિત્રતાથી રહેવું. મિથ્યા બાપણુ એટલે અસત્ય બોલવું. ચોરી કરવી. વેદશાસ્ત્ર સ્મૃતિ પુરાણ અને પરમાત્માના ભક્તિજ્ઞાનમાં આન આસ્તિકતા—મીથ્યા વૈર—નિંદા—દ્વેશપ્રુદ્ધિથી કશુંકો કરવો.

કામીપણુ—ક્રોધીપણુ—તથા દરેક પદાર્થ બાવનામાં મિથ્યા તૃષ્ણા—એ ચાર વર્ણમાં નહિ આવેલા લોકોનો સ્વભાવ છે.

॥ અહિંસા સત્યમસ્તેયમક્રામક્રોધલોભતા ॥

॥ ભૂતપ્રિયહિતેહા ચ ધર્મોડયં સાર્વવર્ણિકઃ ॥ ૪૩ ॥

અહિંસા (અહિંસા પરમોધર્મઃ) સત્ય વાણી, ચોરી ના કરવી, કામ ક્રોધ અને લોભથી રહીત મતી—અને સર્વ પ્રાણીઓનું પ્રીય તથા હિત કરવાનો પ્રયત્ન—એ સઘળા વર્ણોના સામાન્ય ધર્મ છે.

(હવે આશ્રમના ધર્મ વર્ણવેછે)

॥ ब्रह्मचारी गुरुकुले वसन्दान्तो गुरोर्हितम् ॥

॥ आचरन्दासवन्नीचो गुरो सुदृढ सौहृदः ॥ ૪૪ ॥

આશ્રમ ધર્મમાં પહેલો આશ્રમતે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ કહેવાય છે. એવા બ્રહ્મચારી ચાર પ્રકારના ગણાય છે. ૧ સાવિત્રી ૨ પ્રાજાપત્ય ૩ વ્રાહ્મ ૪ નૌષ્ઠિક તથા દિવસ બ્રહ્મચર્ય દીક્ષા રાખી શકે તે સાવિત્રી કહેવાય છે. એક વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય દિક્ષા રાખી શકે તે પ્રાજાપત્ય કહેવાય છે. બાર વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય દીક્ષા પાળી, ગુરુકુલમાં રહી સેવા કરી, વેદવિદ્યાનો અભ્યાસ કરી પછી સમાવર્તન કરી અદસ્થાશ્રમ ધારણ કરે તે વ્રાહ્મ બ્રહ્મચારી કહેવાય છે. અને જન્મારા પર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળી ગુરુકુલમાં નિવાસ કરી વેદ શાસ્ત્રાદિના યથા ગત્યાનુસાર અભ્યાસ વડે વેદાન્તશાસ્ત્ર સિદ્ધ બ્રહ્મવ્રષ્ટિથી વિચરનાર તે નૌષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કહેવાય છે. (વળી આશ્રમોપનિષદ્ માં પણ બ્રહ્મચારીના પ્રકાર સગળવેલા છે) બ્રહ્મચારીએ ગુરુને ત્યાં જીતેન્દ્રિય પશુપાથી રહીને ગુરુ સેવામાં અને ગુરુ હિતમાં બાગ લેવો. દાસ

બુદ્ધિ રાખી ગુરુ પાસે બહુ નમ્રતાથી વર્તવું અને ગુરુપ્રત્યે અત્યંત પ્રેમથી બારેત્રી દ્રઢ ભક્તિ (પ્રીતી) રાખવી.

॥ સાયં પ્રાતરૂપાસીત ગુર્વગ્ન્યર્કમુરોત્તમાન્ ॥

॥ ઉભે સંધ્યે ચ યતવાગ્ જપન્ બ્રહ્મ સમાહિતઃ ॥૪૬॥

સાંજે અને સવારે ગુરુ, અગ્નિ સૂર્ય અને શ્રેષ્ઠ દેવતાઓની ઉપાસના કરવી. ત્રણે કાળની સંધ્યામાં સાવધાન પણ્થાથી ગાયત્રીનો જપ કરવો. સાયંકાળે અને પ્રાતઃકાળે બહુકરી મૌન ધારણ કરવું.

॥ હંદાંસ્ય ધીયીત ગુરોરાદૂતશ્ચેત્સુયંત્રિતઃ ॥

॥ ઉપ ક્રમેડવસાને ચ ચરણૌ શિરસા નમેત્ ॥૪૬ ॥

ગુરુ માહારાજ વેદ શાસ્ત્રાદિ બણવાને માટે બોલાવે ત્યારે તેમની પાસેથી ધણુંજ ધ્યાન આપીને વેદ બણવા. બણવાના આરંભમાં અને અંતમાં ગુરુના ચરણમાં મસ્તક મુકી પ્રણામ કરવા.

॥ મેઘલાજિન વાસાંસિ જટાદંડ કમંડલૂન્ ॥

॥ વિભૃયાદુપવીતં ચ દર્ભ પાણિર્યથોદિતમ્ ॥૪૭॥

શાસ્ત્રમા કલ્પા પ્રમાણે મેખલા, મૃગચર્મ, વસ્ત્ર જટા, દંડ અને કમંડલુ રાખવાં તથા હાથમાં દર્ભ રાખવો.

॥ સાયં પ્રાતશ્ચરેદ્દૈક્ષ્યં ગુરવે તન્નિવેદયેત્ ॥

॥ મુંજીત યદ્યનુજ્ઞાતો નોચેદુપવસેત્કચિત્ ॥૪૮॥

સાંજે અને સવારે બિક્ષા માગી આવી શ્રી ગુરુ માહારાજને નિવેદન કરવી. અને ગુરુ આજ્ઞાધરે બીક્ષા કરવી. નહિંતો કોઇ સમયે ઉપવાસ પણ કરી નાખવો જોઇએ.

॥ સુશીલો મિત્રભુગ્દક્ષઃ શ્રદ્ધાધાનો જિતેન્દ્રિયઃ ॥

॥ યાવદર્થે વ્યવહરેત્સ્ત્રીષુ સ્ત્રીનિર્જિતેષુ ચ ॥૪૯॥

સ્વભાવ સુશીલ એટલે સદ્ગુણ અને નમ્રતા રૂપ રાખવો વખતસર અને થોડું જમવું. ચતુરાધ્યો ચાલવું. શ્રદ્ધા રાખવી. જિતેન્દ્રિય રહેવું. સ્ત્રીઓની સાથે બીક્ષા લેવા સુધીજ અર્થાત્ પ્રયોજન પૂર્વકજ નો-
ખતો વ્યવહાર રાખવો.

॥ વર્જયે ત્પ્રમદાગાથામૃદ્ધસ્થો બૃહદ્વૃતઃ ॥

॥ इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥૫૦॥

અલ્પચારીએજ નહિં પણ મૃદ્ધસ્થ શિવાય સધળા આશ્રમ વા-
ળાઓએ સ્ત્રી મનધી કાંઈ પણ વાત કરવી નહિં. કેમ કે મદા બ-
ળવાન એવી ઇન્દ્રિઓ નિયમમાં રહેનાર પુરૂષના મનને પણ બલાતકા-
રથી વિષય માર્ગમાં ખેંચી લે.

॥ केशप्रमाथनोन्मर्दस्नपनाभ्यंजनादिकम् ॥

॥ गुरु स्त्रीभिर्युवतिभिः कारयेन्नात्मनोयुवा ॥૫૧॥

॥ नन्वाग्निःप्रमदा नाम घृतकुंभमयः पुमान् ॥

॥ सुतामपि रहो जज्ञादन्यदा यावदर्थकृत् ॥૫૨॥

ગુરુવાન અલ્પચારીઓએ ગુરૂની યુવાન સ્ત્રીઓ પાસે પોતાના
કેશનો સુધારો, મર્દન, સ્નાન, કે અંજન નિગેરે કરાવવું નહિ. કેમકે
આગ્નિ સ્વરૂપ સ્ત્રી છે. અને પુરૂષ ધીના ઘડા જેવો છે. વળી પો-
તાનો દીકરાની સાથે પણ એકાન્તમાં રહેવું નહિં. વગર એકાન્તના

સમયમાં પણ શિક્ષાદિકના જરૂરી ઉપયોગથી વધારે સમય રાખવો નહિં.

॥ કલ્પયિત્વાત્મના યાવદાભાસમિદમીશ્વરઃ ॥

॥ દ્વૈતં તાવન્ન વિરમેત્તતો હ્યસ્ય વિપર્યયઃ ॥ ૫૩ ॥

સ્વરૂપના સાક્ષાત્કારથી આ સમગ્રું દેહાદિક મિથ્યા છે. એવો નિશ્ચય કરી જ્યાં સુધી તમામ સ્વતંત્ર થવાયું ન હોય ત્યાં સુધી દ્વૈતની ભાવના મટતી નથી. અને તે મટી ન હોય ત્યાં સુધી વિષયની લાલસા થવાનો પણ સંભવ છે. એટલા માટે સ્ત્રી વીગેરેથી જનતા સુધી દુરજ રહેવું જોઈએ.

॥ एतत्सर्वं गृहस्थस्य समाम्नातं यतेरपि ॥

॥ गुरु वृत्तिर्विकल्पेन गृहस्थस्यर्तुगामिनः ॥ ५४ ॥

સત્ય જોલવા સમધી જે સ્વભાવ રાખવો છત્યાદીક જે કશું. તે બ્રહ્મચારીની પેઠે ગૃહસ્થને અને સંન્યાસીને પણ જરાજર પાળવાના છે. ગૃહસ્થ પુરૂષે ઋતુના સમયમાં સ્ત્રી સંગ કરવો. અને ગુરૂની સેવા જની શકે તેટલી કરવી. એટલું વિશેષ છે.

॥ अंजनाभ्यंजनोन्मर्द स्नयवलेखामिषं मधु ॥

॥ स्रग्गंधलेपालंकारां स्तयजेयुर्ये धृतव्रताः ॥ ५५ ॥

બ્રહ્મચારી. વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસીઓએ આંજણ આંજણું નહિં. શરારને તૈલાદિક ચોપડવું નહિં. તેમ મર્દન પણ કરવું નહિં. સ્ત્રી તથા સ્ત્રીના ચિત્ર વીગેરેને જોવાનો પણ ત્યાગ કરવો. મધ, માંસ, માલા, સુગંધ લેપન અને અલંકાર વીગેરેનો ત્યાગજ કરવો.

॥ ઉષિત્વૈવં ગુરુકુલે દ્વિજોઽધીત્યાવબુધ્યચ ॥

॥ ત્રयी सांगोपनिषदं यावदर्थं यथाबलम् ॥ ५६ ॥

॥ दत्त्वा वरमनुज्ञातो गुरोः कामं यदीश्वरः ॥

॥ गृहं वनं वा प्रविशेत् प्रव्रजेत्तत्र वा वसेत् ॥ ५७ ॥

એ પ્રમાણે ગુરૂક્ષત્રમાં નિવાસ કરી પઠશાસ્ત્રાદિ ઉપનિષદો સંહિત ત્રણે વેદનો પોતાની યથાશક્તિ પૂર્વક અભ્યાસ કરી તથા તેના અર્થને સમજી જો શક્તિ હોય તો ગુરુ ગાગે તે ગુરુદક્ષિણામાં મુકી ગુરુની રમ્ય લેખને અધિકાર મુજબ ગૃહસ્થાશ્રમમાં, વનમાં, કે સંન્યાસ આશ્રમમાં જવું. અથવા નૈટિક બ્રહ્મચારી થવું એટલે મરતા સુધી ગુરુને ઘેરજ રહેવું.

॥ अग्नौ गुरावात्मनि च सर्वभूतेष्वधोक्षजम् ॥

॥ भूतैः स्वधामभिः पश्येदप्रविष्टं प्रविष्टवत् ॥ ५८ ॥

અગ્નિ-ગુરુ, આત્મા અને સર્વ પ્રાણીઓમાં પોતાના આશ્રયરૂપ અનંત જીવાત્માઓની સાથે તેઓના નિયંતાપણા વડે પ્રવેશ કર્યા સમાન લગતા, પણ વાસ્તવિક નહિ પેડેલા એવા પરમાત્માનું ચિંતન કરવું.

॥ एवं विप्रो ब्रह्मचारी वानप्रस्थो यतिर्गृही ॥

॥ चरन्विदितविज्ञानः परंब्रह्माधि-गच्छति ॥ ५९ ॥

બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ સંન્યારી કે બ્રહ્મસ્થાશ્રમી આ ઉપર પ્રમાણે રહેતાં જોયસ્વરૂપપરમાત્માને જાણી પરબ્રહ્મ સ્વસ્વરૂપને પામે છે.

॥ દ્વિતીયં પ્રાપ્યાનુ પૂર્વ્યાજ્જન્મોપનયનં દ્વિજઃ ॥

॥ વસન્ ગુરુકુલે દાન્તો બ્રહ્માધીયીત ચાહુતઃ ॥૬૦॥

॥ મૈરવલાઽજિનદંડાક્ષ બ્રહ્મમૂત્રકમંડલૂમ્ ॥

॥ જટિલોઽથૌતદદ્વાસોઽરક્તપીઠઃકુશાન્ દધત્ ॥૬૧॥

॥ સ્નાનભોજનહોમેષુ જપોચારે ચ વાગ્યતઃ ॥

॥ નર્ચિછદ્યાન્નલ્વરોમાણિ કક્ષોપસ્થગતાન્યપિ ॥૬૨॥

॥ રેતોનાવકિરંજ્ઞાતુ બ્રહ્મવ્રત ધરઃસ્વયમ્ ॥

॥ અવકીર્ણેઽવગ્રાહ્યાપ્તુ યતાસુસ્ત્રિપદીં જપેત્ ॥૬૩॥

હવે આર આશ્રમ તેમાં પ્રથમ શ્રદ્ધાચારીના સ્વધર્મ કહેવાય છે. બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી અને વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણમાં જન્મેલા પુરુષે ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કરણના ક્રમથી ઉપનયન (જનોઈ દેવાનો) સંસ્કાર કે જે મનુષ્યના ખીજ જન્મ રૂપ છે. તે થયા પછી જીનેન્દ્રિયપણ વડે ગુરુને ઘેર રહેવું અને ગુરુ બોલાવે ત્યારે વેદ બોલવો અને તેના અર્થનો વિચાર કરવો. મેખલા, મૃગચર્મ, દંડ, ફેરવાની માલા, જનોઈ તથા કમંડલુ ધારણ કરવાં તૈલાદીકનો ઉપયોગ કરવો નહિં અને કેશની જટા કરી નાખવી—દાંત અને વસ્ત્રને સ્વચ્છ રાખવાં નહિં આસનને રંગવું નહિં. અને આસન પણ દર્બનું ધારણ કરવું—સ્નાન બાજન, હોમ, જપ અને મહામુત્ર કરવાના સમયમાં મૌન રાખવું. નખનાં અને કાખનાં કે ઉપસ્થનાં રૂવાળાંને કાપવાં નહિં. અહસ્થ વિના ખીજ આશ્રમ વાળાઓએ વિર્યનો કદાપી પણ નાશ કરવો નહિ. કદાપી પોતાની આપે રખણીત થાય તો જળથી સ્નાન

કરીને યથા મતિ ગાયત્રીનો જપ કરવો.

॥ અશ્વર્કાચાર્યગોવિપ્રગુરુવૃદ્ધસુરાન્ શુચિઃ ॥

॥ સમાહિત ઉપાસીત સંધ્યે ચ યતવાગ્ જપન્ ॥૬૪॥

સ્વધર્મને વિશે જગૃતી અને જહુ પવિત્રતાથી અગ્નિ આચાર્ય સૂર્ય, ગાય, બ્રાહ્મણ, ગુરુ, વૃદ્ધ અને દેવતાઓની ઉપાસના (ભક્તિ સેવા) કરવી. મૌન રાખી જપ કરવો પ્રાતઃસાયં એમ ત્રીકાલ સંધ્યા વખતે મુનીવૃત્ત રાખવું. ગંધ્યાન્હમાં મૌનની આવશ્યકતા નથી.

॥ આચાર્ય માં વિજાનીયાન્નાવમન્યેત કર્હિંચિત્ ॥

॥ નમર્ત્યબુધ્ધ્યાઽસૂચેત સર્વ દેવમયો ગુરુઃ ॥૬૫॥

પોતાના આચાર્ય (ધર્માચાર્ય) (અથવા જગતના આચાર્ય તત્ત્વ વેત્તા સંન્યાસી બ્રહ્મચારી આદી જગતગુરુની સંજ્ઞામાં જે આચાર્ય કહેવાતા હોય તે અથવા વિદ્યાદાતાને પોતાના સ્વસ્વરૂપ અર્થાત હું સ્વરૂપ જાણવું. મનુષ્ય દેહધારી હોવાથી મનુષ્ય સમાન સમજી કદી પણ તેમની અવજ્ઞા કરવી નહિં. અને તેમના ગુણમાં આપણી અજ્ઞાનતાને લીધે દોષનો આરોપ કરવો નહિં કારણ જે આચાર્ય ગુરુ છે. તે સર્વ દેવમય છે.

॥ સાયંપ્રાતરુપાનીય મૈશ્વર્યં તસ્મૈ નિવેદયેત્ ॥

॥ યચ્ચાન્યદપ્યનુજ્ઞાતમુપયંજીત સંયતઃ ॥૬૬॥

સાયંકાળે અને પ્રાતઃકાળે બીજા લાવીને અથવા જે કંઈ પ્રાપ્ત થયું હોય તે લાવીને ગુરુને નિવેદન કરવું. શ્રીગુરુ આજ્ઞા આપે તો જીતેન્દ્રિયપણાથી તે વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો.

॥ ગુશ્રૂષમાણ આચાર્ય સદોપાસીત નીચવત્ ॥

॥ યાનશ્ચય્યાસનસ્થાનૈર્નાતિ દૂરે કૃતાંજલિઃ ॥૬૭॥

આચાર્ય સદ્ગુરુની સેવા કરતાં સદાસર્વદા તેમની પાસે હલકા માથુસ (દાસ) સમાન બેસવું. ગુરુ જાય ત્યારે પછવાડે જવું. પોતે સુષ્પ રહે ત્યારે સાવધાનપણાથી પાસે સુષ્પ રહેવું. થાકી જાયતો પગચાંપી આદી સેવા કરવી. અને બેઠેલા હોય ત્યારે હાથ જોડી તેમની કાંધ પાછુ આગામી સાહજેતાં પાસે બેસી રહેવું.

॥ એવંવૃત્તો ગુરુકુલે વસેદ્ભોગવિવર્જિતઃ ॥

॥ વિદ્યા સમાપ્યતે યાવદ્વિભ્રદૃતમસંહિતમ્ ॥૬૮॥

આ પ્રમાણે યથા પ્રારબ્ધ વિદ્યા પ્રાપ્ત થતા સુધી સર્વ પકાર ના ભોગનો ત્યાગ કરી અને અખંડીત બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો પાલન કરી ગુરુકુળમાં નિવાસ કરવો.

॥ યદ્યસૌ છંદસાં લોકમારોક્ષન્ બ્રહ્મવિષ્ટપમ્ ॥

॥ ગુરવે વિન્યસેદેહં સ્વાધ્યાયર્થં બૃહદ્વૃતઃ ॥૬૯॥

જે બ્રહ્મચારીને પછીથી ગૃહસ્થાશ્રમ લેવો હોય તેના ઉપર ગતાવેલા ધર્મ કહ્યા. હવે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીના વિશેષ ધર્મ કહુંછું—બ્રહ્મચારીને મહાલૌકમાં જવાની અને પશ્ચાત્ બ્રહ્મલોકમાં પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છા હોય. અર્થાત્ મુમુક્ષુ થઈ જીવન્મુક્ત સ્વસ્વરૂપ સુખિનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થાય. તેવા બ્રહ્મચારીએ જીવતાં સુધી બ્રહ્મચર્યનો નિયમ લખતે વધારે બળુવા સાર અથવા બળુવાનો ગદ-લો વાળવા સાર તેણે પોતાનો દેહ ગુરુનેજ અર્પણ કરવો જોઈએ.

અર્થાત્ સત્ય રીતે તન મન અને સર્વસ્વ ધનાદીક શ્રી ગુરુ માહારા-
નેજ અર્પણ કરવો.

॥ અગ્નૌ ગુરાવાત્મનિ ચ સર્વભૂતેષુ માં પરમ્ ॥

॥ અપ્રથગ્ધીરુપાસીત બ્રહ્મવર્ચસ્ય કલ્મષઃ ॥૭૦॥

વેદાભ્યાસથી થએલા પ્રકાશમાન બુદ્ધિબાળા અને પાપ રહિત.
નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીએ બેદબુદ્ધિ નહિં રાખતાં અગ્નિ, ગુરુ, પોતાનામાં
અને સર્વ ભૂતપ્રાણી માત્રમાં સ્વસ્વરૂપ પરબ્રહ્મ પરમાત્માની ઉપા-
સના કરવી.

॥ સ્ત્રીणां નિરીક્ષણસ્પર્શ સંઝાપક્ષ્વેલનાદિકમ્ ॥

॥ પ્રાણિનો મિથુની ભૂતાન ગૃહસ્થોઽગ્રતસ્ત્યજેત્ ॥૭૧॥

જે ગૃહસ્થ નથી એવા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી સ્ત્રીઓનાં સ્ત્રી ભાવથી
દર્શન—સ્પર્શ—ભાષણ મશકરી આદીનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. અર્થાત્
દેહરૂપે પુરુષ અને સ્ત્રીની દેહકલ્પના મિથ્યાબ્રમણતા છે. વાસ્તવીક આત્મા
પરમાત્મા સ્વસ્વરૂપજ આ સર્વ છે. આની દ્રષ્ટિ માત્ર જીવન્મુક્તોની
જ હોય છે. સાથે ઉમાં રહેલાં સ્ત્રી પુરુષનો દુરથોજ ત્યાગ કરવો.
એટલે તેઓને બેવાની પણ ઇચ્છા કરવી નહિં.

॥ શૌચમાચમનં સ્નાનં સંધ્યોપાસનમાર્જવમ્ ॥

॥ તીર્થસેવા જપોઽસ્પૃશ્યાઽમદ્યાઽસંભાષ્યવર્જનમ્ ॥૭૨॥

શૌચ (પવિત્રતા) આચમન—સ્નાન, સંધ્યા, ઉપાસના (ભક્તિ)
સરંગતા, તીર્થનું સેવન, જપ, અસ્પૃશ્યતા, અમદ્ય ભોજનનો ત્યાગ
અને અયોગ્ય ભાષણનો ત્યાગ એ સર્વ આત્રમોના સામાન્ય ધર્મ છે.

॥ સર્વાશ્રમપ્રયુક્તોડયં નિયમઃકુલનંદન ॥

॥ મદ્ભાવઃ સર્વભૂતેષુ મનોવાકાયસંયમમ્ ॥૭૩॥

સર્વ પદાર્થોમાં મારીજ ભાવના, એટલે આત્મ ભાવના, મનનો નિયંત્ર, વાણીનો નિયંત્ર, અને કાયાનો નિયંત્ર, એ સર્વ આશ્રમોના સામાન્ય ધર્મ છે.

॥ एवं बृहद्व्रत धरो ब्राह्मणोऽग्निरिव ज्वलन् ॥

॥ મદ્ધકસ્તીવ્રતપસા દગ્ધ કર્માશયોડમલઃ ॥૭૪॥

આ પ્રમાણે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનું ધારણ કરવાથી અગ્નિ સમાન પ્રકાશતો બ્રાહ્મણ જે નિષ્કામ હોય. તો અંતઃકરણરૂપ ત્રિંગ શરીર તીવ્ર તપથી બળી જવાને લીધે તે મારો પરમભક્ત થાય છે.

॥ अथान तरमावेक्षन्यथा जिज्ञासितागमः ॥

॥ ગુરવે દક્ષિણાં દત્વા સ્નાયદ્ધુર્વનુમોદિતઃ ॥૭૫॥

નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યના સંકલ્પ વગરનો બ્રહ્મચારી કે જેને બીજા આશ્રમમાં જવાની છુટ છે. તેણે વેદના અર્થનો યથાર્થ વિચાર બાંધી રહ્યા પછી ગુરૂની સલાહથી ગુરૂજીને દક્ષણા આપી. પોતે પણ અ. બ્યંગાદીક રત્નાન કરીને સમાવર્તનનું સ્નાન કરવું.

॥ गृहं वनं वोपविशेत्प्रव्रजेद्वा द्विजोत्तमः ॥

॥ આશ્રમાદાશ્રમં ગચ્છેન્નાન્યથા મત્પરશ્ચરેત્ ॥૭૬॥

પછી વિષયાદિ બુદ્ધિએ ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા હોય તો ગ્રહસ્થાશ્રમ લેવો અંતઃકરણ શુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા હોય. તો પછી વન-

માં જવું. અને પોતે જો બ્રાહ્મણ હોય. તથા ઉપાસનાથી અંતઃકર-
ણની શુદ્ધિ થઈ લાગતી હોય. કે હવે સંસારના વૈરાગ્યને લીધે ભોગ
વૃત્તિથી મન ચડીત થશે નહિં. એમ લાગે તો સંન્યાસ લેવો. જે
મારો અર્થાત્ પરબ્રહ્મનો ભક્ત હોય. તેને તો કાંઈ આશ્રમ લેવાનો
નિયમ નથી. પરંતુ જેવું મન સ્થિર નથી. વિષયોમાં વૈરાગ્ય નથી
સંસાર મીઠ્યા મનાયો નથી. અહંમતતા અને કામાક્રોધાદી વૃત્તિઓ
લંલાષ નથી. એવા અભક્ત પુરુષોને તો એક આશ્રમમાંથી શ્રેષ્ઠ અન્ય
આશ્રમેમાં જવું પણ પાછળના આશ્રમમાંથી પૂર્વના આશ્રમમાં જવું
નહિ. અને અમુક પણ આશ્રમ વિના રહેવું નહિં.

॥ ગૃહાર્થી સદર્શી માર્યામુદ્રેદજુગૃપ્સિતામ્ ॥

॥ યત્રીયસીં તુ વયસા યાં સત્રર્ણામનુક્રમાત્ ॥૭૭॥

અવસ્થાશ્રમ લેવાની ઇચ્છા હોય તો પોતાના સમાન વર્ણની કુલ
તથા લક્ષણથી અનિંદીત, અને પોતાથી નાહાની અવસ્થા વાળી ક-
ન્યાને પરણવી. કામનાને લીધે વિષયાંધ બુદ્ધિએ ખીજા વર્ણની કન્યા
પરણવી હોય તો પોતાના વર્ણની કન્યા પરણ્યા પછી અન્યજાતી
ની કન્યા પરણવી. તેમાં પણ વર્ણનો ક્રમ રાખવો. એટલે બ્રાહ્મણે
બ્રાહ્મણીને પરણ્યા પછી અનુક્રમે ક્ષત્રી વૈશ્ય કે શુદ્રની કન્યા લેવી.
ક્ષત્રીએ ક્ષત્રીયાને પરણ્યા પછી વૈશ્યા, કે શુદ્રને તેમજ વૈશ્યે વૈશ્યાને
પરણ્યા પછી શુદ્રા; અને શુદ્રને તો શુદ્ર વર્ણનીજ કન્યા પરણી શકાય.

કસ્રિયુગમાં આ નિયમોનો અનર્થ થઈ જશે-એટલે આ નિય-
મો પાળવાને યોગ્ય અધિકારી આ કસ્રિયુગનાજ નથી. જેથી સવ-
ર્ણમાંજ વિવાહ પદ્ધતિ ચાલુરાખી છે. છતાં આજ કાલ તો વિષયાંધ

બુદ્ધિના પામર વિષયી જતોની જોટ નથી. તો અધર્મ કાંઈની પણ શાને જોટ પડે ? ? ધર્મનો કાયદો ધર્મ સમયે--કળાયુગનો પ્રધાન-જ અધર્મ છે પછી અધર્મના સમયમાં ધર્મ મર્યાદા શી રીતે સચવાતી હશે ? ? ? જેના સંસ્કાર ઉચ્ચ હોય તેજ પુરૂષો. આ ધર્મ મર્યાદા સાચવી શકનાર છે ? ! !

॥ इज्याध्ययनदानानि सर्वेषां च द्विजन्मनाम् ॥

॥ प्रतिग्रहोऽध्यापनं च ब्राह्मणस्यैव याजनम् ॥૭૮॥

યજ્ઞ કરવા, વેદાધ્યયન કરવું, અને દાન કરવું એ દ્વિજ લોકોના એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય. અને વૈશ્યના આવશ્યક ધર્મ છે. વેદ બણાવવો, યજ્ઞ કરાવવો, અને પ્રતિગ્રહ કરવો (દાન લેવું) એ ત્રણ કર્મ ફક્ત બ્રાહ્મણોની આજીવીકાને માટેજ છે,

॥ प्रतिग्रहं मन्यमानस्तपस्तेजो यशोनुदम् ॥

॥ अन्याभ्यामेव जीवेत शिलैर्वा दोषद्रक् तयोः ॥૭૯॥

પ્રતિગ્રહ (દાન લેવું) કરવાથી. તપ. તેજ, અને યશનો નાશ થાય છે. માટે પ્રતિગ્રહ કરવો અનુકૂલ ન લાગે તો બ્રાહ્મણે માત્ર યજ્ઞ કરાવવા અગર વેદ બણાવવાથીજ પોતાની આજીવીકા અક્ષાવચી અને યજ્ઞ કરાવવા તથા વેદ બણાવવામાં દીનતા કરવા આદી દોષ જોવામાં આવે તો ખેતરના ધણીએ ખેતરમાં જે દાણા વેરાયેલા છોડી દીધા હોય. તે વીણી લાવી તે ઉપર જીવવું. યજ્ઞ કરાવવો અને વેદ બણાવવા એ ઉત્તમ વૃત્તિ છે. અને તે કરતાં પણ ઉપર કદા પ્રમાણે દાણા લાવવાની વૃત્તિ ઉત્તમ છે.

॥ ब्राह्मणस्य हि देहोऽयं क्षुद्रकामाय नेष्यते ॥

॥ कृच्छ्राय तपसे चेह प्रेत्यानंतसुखाय य ॥८०॥

બ્રાહ્મણે—આજીવીકાનું સંકોચ પડે તો તે સહન કરવું, કારણ કે બ્રાહ્મણનો આ દેહ સંસારના સુખ ભોગવવાને માટે નથી પણ જીવતાં સુધી કદ્દ ભોગવી અને તપ કરીને મુલા પછી અનંત સુખ ભોગવવાને માટે છે એમ વેદનો પણ અભિપ્રાય છે.

॥ शिलोच्छ्वत्स्या परितुष्टचित्तो धर्मं महान्तं विरजजुषाणः॥

॥ मय्यर्पितात्मागृहएबतिष्ठन्नातिप्रसक्तःसमुपैतिशांतिम्८१.

॥ समुद्धरन्ति ये विप्रं सीदंतं मत्परायणम् ॥

॥ तानुद्धरिष्ये न चिरादापद्भयो नौरिवार्णवात् ॥८२॥

ઉપર પ્રમાણે ખેતરમાંથી દાણા લાવવાની અથવા બનરમાંથી ઓહલો કરી આવવાની વૃત્તિથીજ ચિત્તમાં સંતોષ રાખનાર અતિ-ધિનું પુજન કરવા આદિ મોટા અને સ્વચ્છ ધર્મને સેવનાર—અને ધર આદિમાં અતિ શક્તિ નહિં રાખનાર—અને મારે વિશે અર્થાત્ પરમાત્માને વિશે પ્રીતી રાખનાર બ્રાહ્મણ અથવા ખીજે કોઈ મારો ભક્ત ધનવિના સિદ્ધતો હોય, તેને જે લોકો દારીદ્રમાંથી તારશે. તે જોને વાહાણુ જેમ સમુદ્રમાંથી તારે છે. તેમ હું તુરતજ સધળાં કુષ્ટોમાંથી તારીશ.

॥ सर्वाः समुद्धरेद्राजा पितेव व्यसनात्प्रजाः ॥

॥ आत्मानमात्मना धीरो यथा गजपतिर्गजान् ॥८३॥

રાજાજોનો તો આ આવશ્યક ધર્મ છે. પિતા જેમ છોકરાંજોને

કષ્ટમાંથી તારે છે. તેમ રાજ્યએ સધળી પ્રજાને કષ્ટમાંથી તારવી જામ્યા. અને મોટા હાથી જેમ જીજ્ઞ હાથીઓને કાદવમાંથી કાઢીને પોતે પોતાની મેળેજ નીકળે છે. તેમ રાજ્યએ પ્રજાઓને વિપત્તિમાંથી કાઢીને પોતે પોતાઓજ ધીરપણું રાખીને વિપત્તિઓમાંથી નીકળવું જોઈએ.

॥ एवंविधो नरपति विमानेनार्कवर्चसा ॥

॥ विधुयेहाशुभ कृत्स्नमिद्रेण सह मोदते ॥૮૪॥

આ પ્રમાણે ચાલનારો રાજા અર્કિંજ સધળા પાપથી મુક્ત થઈને સૂર્ય સરખા તેજસ્વિ વિમાનમાં બેસી ઇન્દ્રની સાથે આનંદ ભોગવે છે.

॥ सीदन्विप्रो वणिग्वृत्त्या पण्यैरेवापदं तरेत् ॥

॥ खड्गेन वा पदाक्रान्तो न श्ववृत्त्या कथंचन ॥૮૫॥

બ્રાહ્મણ આજીવિકા વિના સિદ્ધાનો હોય તો તેણે વૈશ્યના ધંધાથી માલ વેચીનેજ પોતાની વિપત્તિથી તરવું—અને બહુજ વિપત્તિ પડી હોયતો હથિઆર બાંધવા ૩૫ ક્ષત્રીયની વૃત્તિથી વિપત્તિ ટાળવી પરંતુ દાસપણું કરવાની વૃત્તિ કે જે કુતસની વૃત્તિ કહેવાય છે. તેને કદી પણ બ્રહ્મણ ઠરવી નહિં.

॥ वैश्यवृत्त्या तु राजन्यो जीवेन्मृगययापदि ॥

॥ चरेद्वा विप्ररूपेण न श्ववृत्त्या कथंचन ॥૮૬॥

કાષ્ઠ ક્ષત્રીય—વૃત્તિ વીના પીડાતો હોય તો તેણે વૈશ્ય ધંધાથી વિપત્તી ટાળવી અને બહુજ વિપત્તી પડી હોય તો મૃગયા કરવાના

ધંધાથી વિપત્તી ટાળવી અથવા વિપત્તી મટતાં સુધી વેદભણવા આદિ બ્રાહ્મણનો ધંધો કરવો પણ કુતરા સરખી દાસવૃત્તિ કરવી નહીં.

॥ શૂદ્રવૃત્તિં મજેદ્વૈશ્યઃ શૂદ્રઃ કારુકટાક્રિયામ્ ॥

॥ કૃચ્છ્રાન્મુક્તો ન ગર્હ્યેણ વૃત્તિં લિપ્સેત કર્મણા ॥૮૭॥

કોષ વૈશ્ય આશ્રિકા વિના હેરાન થતો હોય. તો તેણે દાસ પણ કરવાની શુદ્રની વૃત્તિથી વિપત્તિ ટાળવી. અને શુદ્ર આશ્રિકાથી હેરાન થતો હોયતો તેણે સાદડીઓ આદિ બનાવવા રૂપ જે પ્રતિભોગ જાતીની વૃત્તિ છે. તે પ્રમાણે કરતાં વિપત્તી ટાળવી. વિપત્તિ મટી ગયા પછી કોષ વર્ણ પણ ઉપર કહેલા આપતકાત્રમાં અક્ષાપેક્ષા નીચ કામથી, વૃત્તિની ઇચ્છા રાખવી નહિં.

॥ વેદાધ્યાયસ્વધાસ્ત્રાહાવલ્યન્નાચૈર્યથોદયમ્ ॥

॥ દેવર્ષિપિતૃભૂતાનિ મદ્રૂપાણ્યન્વહં યજેત્ ॥૮૮॥

ગૃહસ્થ પુરૂષે વેદાધ્યન રૂપ બ્રહ્મયગથી ઋષિઓનું; સ્વધાકારથી પિતૃઓનું; સ્ત્રાહાકારથી દેવતાઓનું; જાળીદાનથી ભૂતોનું; અને અન્ન જાળાદીક આપવાથી મનુષ્યોનું; પોતાના વૈભવ પ્રમાણે પ્રત્યેક દીવસે પુજન કરવું. અને તેઓમાં ઇશ્વર દ્રષ્ટિ રાખવી.

॥ યદ્દચ્છયોપપન્નેન શુક્લેનોપાર્જિતેન વા ॥

॥ ધનેનાપીઢયન્ મૃત્યાન્ન્યાયેનૈવહરત્કૃતૂન્ ॥૮૯॥

જો શક્તિ હોય તો ઉઘમ વિના મળેલા અથવા પોતાનીજ વસ્તુની મર્યાદાએ ન્યાય માર્ગે મેળવેલા શુદ્ધ ધનથી પોતાના પોષ્ય વર્ગને

કશી અડચણ ના આવે એવી રીતે યજ્ઞ કરવા-

॥ કુટુંબેષુ ન સજ્જેતં ન પ્રમાદેત્કુટુંબ્યાપે ॥

॥ વિપશ્ચિનશ્વરં પश्येददृष्टमापि दृष्टवत् ॥૧૦॥

મહસ્થ પુરૂષે કુટુંબી છતાં પણ કુટુંબમાં આશક્તિ રાખતો નહિં. અને ઇશ્વરને વિષે નિષ્ઠા રાખવામાં પ્રમાદ કરવો નહિં. સમગ્ર ગૃહસ્થે સ્વર્ગાદિકનાં સુખને પણ આલોકના સુખની પેઠે વિનાશરૂપ મીઠ્યા કલ્પિત સ્વપ્નભ્રમ સમાન જાણવું કે જોથી આ લોક કે પર-લોકનાં કામોમાં આશક્તિ બંધાઈ જઈને પ્રમાદ ઉત્પન્ન ન થાય ? !

॥ पुत्र दाराप्त बन्धूनां संगमः पांथ संगमः ॥

॥ अनुदेहं वियंत्येते स्वप्नो निद्रानुगो यथा ॥૧૧॥

પુત્ર, સ્ત્રી, સ્તેહી, અને બંધુઓનો સમાગમ વટેમાર્ગે લોકોના સમાગમ જેવો છે. કારણ કે જેમ નિંદ્રા જતાં તેની પછવાડે સ્વપ્ન પણ જતું રહે છે—તેમ તે લોકો દેહ જતાં રહેતાં તેની પછવાડે જતાં રહે છે.

॥ इत्थं परिमृशन्मुक्तो गृहेष्वतिथिवद्भसन् ॥

॥ न गृहैरनु बध्येत निर्ममो निरहंकृतः ॥૧૨॥

આમ વિચાર કરતાં સંસારના બંધન શ્રી પુત્રાદિકથી છુટેલો. અને આહં મમતાના ત્યાગવાળો. ઘરમાં મેહેમાનની પેઠે રહેનાર ગૃહસ્થ પુરૂષ ઘર આદી સંસારથી બંધન પામતો નથી.

॥ कर्मभिर्गृहमेधीयैरिष्ट्वा मामेव भक्तिमान् ॥

॥ तिष्ठेन्न वोपविशेत्प्रजावान्ना परिव्रजेत् ॥૧૩॥

આ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમ સળાંધી કર્મોથી માર્ગેન પુજન કરી ભક્તિવાન સદ્ગુણે, ધરમાંન રહી સત્સંગથી અમૃત જ્ઞાન લેવું. વા વાનપ્રસ્થ થવું. પ્રજા હોયતો ગૃહસ્થાશ્રમથીન પરમાર્થ સંન્યાસ આ-શ્રમમાં જવાની વેદ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે.

॥ યસ્ત્વાસક્તમતિર્ગૈર્હે પુત્રવિત્તેષણાતુરઃ ॥

॥ સ્ત્રેણઃ કૃપણધીર્મૂઢો મમાહમિતિબદ્ધતે ॥૧૪॥

ધરમાં આસક્તિ વાળો—પુત્ર તથા ધનની તૃષ્ણાથી આતુર—સ્ત્રીઓમાં લંપટ અને કંગાલ બુદ્ધિ વાળો—જે મૂઢ ગૃહસ્થ હોય તેન પુરુષ “ હું અને મારું ” કહીને પોતાને હાથે પોને બંધાય છે. અર્થાત્ ગૃહસ્થાશ્રમ કરતાં પણ અહંમગતા ત્યાગ બુદ્ધિએ સંસાર માં વિચરનાર આ સંસારથી સદા મુક્તજ છે.

॥ અહો મે પિતરૌ વૃદ્ધૌ માર્યાબાલાત્મજાત્મજાઃ ॥

॥ અનાથા મામૃતે દીનાઃકથં જીવન્તિ દુઃસ્વિતાઃ ॥૧૫॥

॥ એવં ગૃહાશયાક્ષિપ્તહૃદયો મૂઢધીરયમ્ ॥

॥ અતૃપ્ત સ્તાનનુધ્યાયન્ મૃતોઽધં વિશતે તમઃ ॥૧૬॥

અહો !!! મારાં માળાપ વૃદ્ધ છે—સ્ત્રી અને છોકરાં નાનાં છે—છોકરાં અનાથ છે—દીન અને દુઃખીનાં આ ઉપર લખેલાં મારાં સ-ગાં મારા વિના શી રીતે જીવશે ? ? ? આ પ્રમાણે સંસારની વાસ-નાથી ચોતરફ બંધાયમાન થયેલા હૃદયવાળો અને વિષયોથી અતૃપ્ત વિષયોનું જ ધ્યાન અને સેવન કરતો મૂઢ બુદ્ધિવાન ગૃહસ્થાશ્રમી મુ-વા પણી તામસીયોનીમાં અવતરે છે.

હવે વાનપ્રસ્થાશ્રમ ના ધર્મ શ્રી ભગવાન કહે છે.

॥ શ્રી ભગવાનુ વાચ ॥

॥ વનં વિવિક્ષુઃ પુત્રેષુ ભાર્યાં ન્યસ્ય સહૈવ વા ॥

॥ વન એવ વસેચ્છાન્તસ્તૃતીયં ભાગમાયુષઃ ॥૧૭॥

વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં રહેવાની ઇચ્છા હોયતો પોતાની સ્ત્રીની પુત્રોને બલામણુ કરી અથવા તો સ્ત્રીને સાથે લેઇ પોતાના આયુષ નો ત્રિજો ભાગ પુરો થતા સુધી વનમાંજ નિવાસ કરવો આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ પુરો થતાં ઇન્દ્રિયો ખીલકુલ ક્ષીણ થઇ જાય છે એટલે પછી વૈરાગ્ય મંદ હોય તો પણ સંન્યાસ લેવાનો અધિકાર થાય છે.

॥ કંદમૂલ ફલૈર્વન્યૈર્મેઘૈઃ વૃત્તિં પ્રકલ્પયેત્ ॥

॥ વસીત વલ્કલં વાસસ્તૃણપર્ણાજિનાનિ ચ ॥૧૮॥

વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં જનાર પુરુષે ઉત્પન્ન થયેલાં પવિત્ર કંદ મૂલ અને પુષ્પોથી પોતાની વૃત્તિ ચલાવવી. વૈલ્કલ વસ્ત્ર, ખેડ, પાંદડાં અને મૃગચર્મ પહેરવાં.

॥ કેશરોમ નસ્ત્ર શ્મશ્રુમલાનિ વિમૃયાદતઃ ॥

॥ ન ધાવેદપ્સુ મજ્જેત ત્રિકાલં સ્થંઢિલેશયઃ ॥૧૯॥

કેશ, રવાણાં, નખ અને દાઢી મુછ આદિ પંચકેશ એમના એમ રાખવા, દાંતને સ્વચ્છ કરવા નહિં. ત્રણે સમયે જળમાં પડીને મુસલ સ્નાન કરી લેવું. અને પૃથ્વી ઉપર સુવાની પથારી કરવી.

॥ ગ્રીષ્મે તપ્યેત પંચાગ્નિન્ વર્ષાસ્વાસારણાદ્જલે ॥

॥ આકંઠમગ્નઃ શિશિર એવંવૃત્ત સ્તપશ્ચરેત ॥૧૦૦॥

ઉનાળમાં પંચાગ્નિ તાપવા- યોગાસામાં સધળો વરસાદ સહન કરવા ૩૫ “અમ્નાવકાશ” નામનું વૃત્ત કરી ખુદી જગામાં બેસવું. અને શિયાળામાં ઠંઠ સુધી જગમાં ડુબી રહેવા ૩૫ “ઉદકવાસ” નામનું વૃત્ત કરવું. એમ વાનપ્રસ્થાશ્રમીએ તપ કરવું.

॥ અગ્નિપક્કં સમશ્રીયાત્કાલપકમથાપિં વા ॥

॥ ઉલૂલ્લાશ્મકુટ્ટો વા દન્તોલૂલ્લ એવ વા ॥૧॥

અગ્નિથી પાકેલું ખાવું. અથવા કાલથી પાકેલું ખાવું. ખાંડ-લીથી અથવા પાષાણથી કુટેલું ખાવું. અથવા દાંતનુંજ ખાંડથીયું કરવું. એટલે જીભથી ખાંડયા વિના દાંતથીજ ચાવીને ખાવું.

॥ સ્વયં મંચિનુયાત્સર્વમાત્મનો વૃત્તિકારણમ્ ॥

॥ દેશકાલબલાભિજ્ઞો નાદદીનાન્યદાદતમ્ ॥૨॥

પોતાની જીવિકાનું સર્વ સાધન પોતાનાથ હાથથી મેળવવું. દેશ કાળ-અને પોતાના જાગની યોગ્યતા જોઈને નવું અનાદિક મળે ત્યારે જીવું છોડા દેવું.

॥ વન્યૈશ્વરુરોઢાશૈર્નિર્વપેત્કાવનોદિતાન્ ॥

॥ ન તુ શ્રૌતેન પશુના માં યજેત વનાશ્રમી ॥૩॥

વાનપ્રસ્થાશ્રમીએ વનમાં કિતપત્ર થએલાં ધાન્યાદિક પદાર્થોથી તે તે સમયમાં કહેલા ચર અને પુરોહિત હોમવા. પણ વેદમાં કહ્યું છે એમ માનનારના પ્રમાણે પશુને મારીને માંડે યજન કરવું નહિ.

॥ અગ્નિહોત્રં ચ દર્શશ્ચ પૂર્ણમાસશ્ચ પૂર્વવત્ ॥

॥ ચાતુર્માસ્યાનિ ચ મુનેરાન્નાતાનિ ચ નૈગમૈઃ ॥૪॥

વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં પણ અગ્નિહોત્ર અગાવાસ્થા પૂર્ણમાસ અને ચાતુર્માસ્ય યજ્ઞ મહસ્થાશ્રમીની પેટેજ કરવા. એમ વેદના જાણુવાવાળા વેદવાદિઓએ નિર્ણય કરેલો છે.

॥ एवं चिर्णेन तपसा मुनिर्धमनी संततः ॥

॥ मां तपोमयमाराध्य ऋषिलोकादुपैति माम् ॥૫॥

આ પ્રમાણે જીવતાં સુધી તપ કરવાથી જેનું માંસ સુકાઈ ગયું છે. અને આખા શરીરમાં નસોજ માત્ર દેખાતી હોય એવા વાન પ્રસ્થાશ્રમીની તપશ્ચર્યાથી પ્રસન્ન થઈ હું કે જે તપોમય છું અથવા “ તપ ” એ ગાર્ગ્ય સ્વરૂપ છે. એવા નિશ્ચયવડે મારી આરાધના કરવાથી મહર્લોકદિ લોકને પામી અનુક્રમથી અન્તે મનેજ પામે છે.

॥ यस्त्वेतत्कृच्छ्रतश्चर्णिं तपो निःश्रेयसं महत् ॥

॥ कामायाल्पीयसे युञ्ज्याद्बालिशः कोऽपरस्तनः ॥૬॥

અંતઃકરણ શુદ્ધ થઈને યથાર્થ ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ હોય તો મહર્લોકમાં જવું નહિં પડતાં અલિંગ્યાંજ આ લોકમાં તે મુક્ત થઈ જાય છે. કષ્ટ ભોગવીને કરેલા અને પરમ કલ્યાણરૂપ મોક્ષને આપનારા આ તપનો સંસારના તુચ્છ સુખને માટે જે ઉપયોગ કરે તેથી જીને કયો મુખ્ય છે ???

॥ यदासौ नियमेऽकल्पो जरथा जातवेपथुः ॥

॥ आत्मन्यग्नीन् समारोग्य मच्चित्तोऽग्निं समाविशेत् ॥૭॥

વાનપ્રસ્થાશ્રમી પુરૂષ આ પ્રમાણે જીવતાં સુધી રહેતો તેનો

મોક્ષ થાય છે-પણ આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ પુરો થઈ જાય. તો વૈરાગ્ય મંદ છતાં પણ વાનપ્રસ્થાશ્રમ ત્યાગ કરીને સંન્યાસ લેવાનો અધિકાર થાય છે. જો ત્રીજા ભાગના આયુષ્યની આદીમાંજ જરાવસ્થાથી દેહમાં કંપ થતાં વાનપ્રસ્થ સ્વધર્મ પાળવામાં અશક્ત થઈ જાય અને સારી રીતે વૈરાગ્ય ન થયો હોય તો તેણે અગ્નિઓને પોતામાંજ આરોપ કરી અર્થાત્ અગ્નિહોત્ર છોડી દઈ મારામાં ચીત રાખી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો.

॥ યદા કર્મ વિપાકેષુ લોકેષુ નિરયાત્મસુ ॥

॥ વિરાગો જાયતે સમ્યક્ન્યસ્તાગ્નિઃપ્રવ્રજેત્તતઃ ॥૮॥

અને કર્મના ફળ રૂપ તથા પરિણામે નર્ક સમાન દુઃખ રૂપ સધળા લોકોમાં સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય થયું હોય તો અગ્નિહોત્રનો ત્યાગ કરી વાનપ્રસ્થાશ્રમમાંથી સંન્યાસાશ્રમ લેવો.

॥ ઇષ્ટા યથોપદેશંમાં દત્ત્વા સર્વસ્વમૃત્વિજે ॥

॥ અગ્નિન્સ્વપ્રાણ ઓવેશ્ય નિરપેક્ષઃ પરિવ્રજેત્ ॥૯॥

સંન્યાસ લેવો હોય ત્યારે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે આઠ શ્રદ્ધા કરી. તથા પ્રાણપચ નામની ઇષ્ટિથી માંડે યજ્ઞ કરી સર્વસ્વ ઋત્વિ જોને આપી દઈ અગ્નિઓનો પોતાના આત્મામાં આરોપ કરી સધળા તૃણ છોડી દઈને સંન્યાસ લેવો.

॥ વિપ્રસ્ય વૈ સંન્યસતો દેવા દારાદિરૂપિણઃ ॥

॥ વિદ્વાન્કુર્વત્યયં હ્યસ્માનાક્રમ્ય સમિયાત્પરમ્ ॥૧૦॥

બ્રાહ્મણો જ્યારે સંન્યાસ લેવા તૈયાર થાય છે ત્યારે “આ અ-

મારાં સ્થાનકોનો અતિક્રમ કરીને પરબ્રહ્મને પામશે ” એવી અસહનતાથી દેવતાઓ અનેક રીતે વા સ્ત્રી આદીકમાં આવીને તે રૂપથી વિદ્ય કરે છે—માટે તે સગયમાં ભાર્યા આદી કામના કાલાવાલાને નહિં ગણ્યકારતાં વિદ્ય વિનાશક પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું સ્મરણ કરે સં-
ન્યાસ સેવો જોઈએ.

॥ વિભ્રૂયાચ્ચેન્મુનિર્વાસઃ કૌપીનાચ્છાદનં પરમ્ ॥

॥ ત્યક્તં ન દંડપાત્રાભ્યામન્યત્કિંચિદનાપદિ ॥૧.૧॥

સંન્યાસીને કૌપીન ઉપરાંત ખીજું વસ્ત્ર રાખવાની ઇચ્છા થાય તો તેણે માત્ર કૌપીનને ઢાંકવાનું વસ્ત્રજ રાખવું. દંડ અને પાત્ર શિ-
વાય ખીજી કાંઈ પણ વસ્તુ કે જોતો પ્રેષામ્યાર પહેલાંજ લાગ
થયો છે. તેને આપતકાલ વિના રાખવીજ નહિં.

॥ દૃષ્ટિ પૂનં ન્યસેત્પાદં વસ્ત્રપૂતં પિત્તેજ્જલમ્ ॥

॥ સત્યપૂતાં વદે દ્વાચં મનઃ પૂન સમાચરેત્ ॥૧.૨॥

પૃથ્વીના ઉપર પગ મુક્યો તે જોઈનેજ પગ મુક્યો. પાણીપીવું
તે ગળીને પીવું. જોલવું તે સત્ય અને પવિત્ર વાણી જોલવી. અને
કાર્ય કરવું તે મનથી વિચાર કરીને જે શુદ્ધ લાગે તેજ કરવું ???

॥ મૌનાનીહાનિભાયામા દંડા વાગ્દેહચેતસામ્ ॥

॥ નહ્યેતે યસ્ય સંત્યંગ વેણુભિર્ન ભવેદ્યતિઃ ॥૧.૩॥

મૌન રાખવું એ વાણીનો દંડ છે. સક્રમ કર્મ ન કરવાં એ દે-
હનો દંડ છે. અને પ્રાણાયમ કરવો એ ચિત્તનો દંડ છે. આ ત્રણ
દંડ જોને હોય તેજ (ત્રી) દંડી સંન્યાસી કહેવાય છે. પણ આ ત્રણ

દંડ ના રાખતાં માત્ર વાંસની લાકડી રાખવાથી દંડી સન્યાસી કહેવાય નહિ—કહેવાનો અર્થ એજ છે કે જે ઉપરના દંડ ધારણ કીધા હોય અને યાની ન હોય તો કાષ્ટ દંડથી સન્યાસી બની શકતો નથી.

॥ भिक्षां चतुर्षु वर्णेषु विगर्हान्वर्जयंश्चरेत् ॥

॥ सप्तागारान संकल्प्तां स्तुष्येच्छब्धेन तावता ॥ ૧૪ ॥

આહારોમાંજ વૃત્તિના બેદથી જે ચાર વર્ણ ગણવામાં આવે છે. તેઓની ભીક્ષા લેવી. અને તેઓમાં પશુ જિતમ જિતમની ન મળે તો પછી અભિશાપ પામેલા અને પતિતાદિકનો ત્યાગ કરીને બીજાઓની લેવી. પ્રથમથી નહિં પારી રાખેલાં સાત ધરમાંજ ભીક્ષા સાર કરવું. અને તેટલામાંજ જે કાંઈ મળે તેથી સંતોષ રાખવો.

॥ बहिर्जलाशयं गत्वा तत्रोपस्पृश्य वाग्यतः ॥

॥ विभज्य पात्रितं शेषं भुंजीताशेषमाहृतम् ॥ ૧૫ ॥

ભિક્ષા લાવીને ગામથી બહાર જલાશયમાં જઈ, આયમન લઈ આવેલા અન્નને પ્રોક્ષણાદિકથી શુદ્ધ કરી જેટલું આણેલું હોય તે સંખળું મુંગાં મુંગાં ખાઈ જવું. એટલે જમતાં વધી પડે તેટલું લાવવુંજ નહિં. અને તેટલામાંથી પશુ જે કાંઈ મળે તો તેને કાંઈક આપતાં અવશેષ રહે તે ખાવું.

॥ एकश्चरेन्महीमेतां निःसंगः संयतेन्द्रियः ॥

॥ आत्मक्रीड आत्मरत आत्मवान् समदर्शनः ॥ ૧૬ ॥

પૃથ્વી ઉપર એકલાએજ વિચરવું—અર્થાત્ નિઃસંગ રહેવું. અને ધ્વન્દ્વોને નિયમમાં રાખી વિચરવું આત્મામાંજ સદા કાલ રમત કરવી.

અને આત્મામાંજ સદા પ્રીતી પૂર્વક રહેવું. તથા આત્માના સ્વરૂપેજ સર્વને જોવું, તથા સમદ્રષ્ટિ રાખી વિચરવું.

॥ વિવેક્ત ક્ષેમશરણૌ મદ્ભાવ વિમલાશયઃ ॥

॥ આત્માનં ચિંતયેદેકમધેદન મયા મુનિઃ ॥૧૭॥

નિર્જન અને નિર્ભય સ્થાનકમાં જેસી મારી (આત્માપરમામાની) ભાવનાથી અર્થાત્ સર્વમાં પરમાત્માજ છે એવા ભાવથી અંતઃકરણના શુદ્ધિ સાથે સંન્યાસીએ મારી સાથે અભેદ બુદ્ધિએજ અર્થાત્ પોતાનોજ આત્મા અભેદ સ્વરૂપે પરમાત્માજ છે. એમ સમજી કેવળ આત્માનું ચિંતન કરતાં વિચરવું.

॥ અન્વીક્ષેતાત્મનો બંધં મોક્ષં ચ જ્ઞાનનિષ્ઠયા ॥

॥ બંધં ઇન્દ્રિય વિક્ષેપો મોક્ષ ઇષાં ચ સંયમઃ ॥૧૮॥

જ્ઞાનમાં નિષ્ઠા રાખીને પોતાના બંધમોક્ષનો વિચાર કરવો કે “ઇન્દ્રિયોનો વિક્ષેપ તેજ બંધન—અને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ તેજ મોક્ષ છે.”

॥ તસ્માન્નિયમ્ય ષટ્વર્ગં મદ્ભાવેન ચરેન્મુનિઃ ॥

॥ વિરક્તઃશુલ્લકામેભ્યો લબ્ધ્વાત્મનિ સુખં મહત્ ॥૧૯॥

એટલાજ માટે છ ઇન્દ્રિયોને વા ઉર્મિઓને નિયમમાં રાખીને સંન્યાસીએ આત્મા સર્વત્ર વ્યાપક છે. એવી ભાવના કરતાં ચીયરવું. સંસાર સંબંધી ક્ષુદ્ર વિષયોમાં વૈરાગ્ય ધારણ કરવાથી મનને મોટું સુખ મળે છે.

॥ પુરગ્રામ વ્રજાન્ સાર્થાન્ ભિક્ષાર્થં પ્રવિશં ચરેત્ ॥

॥ પુણ્યદેશ સરિચ્છૈલ વનાશ્રમવર્તી મહીમ્ ॥૨૦॥

ફક્ત ગિક્ષાને માટેજ નગર, ગામ, વન અને સંધોમાં ફરવું. સર્વદા તો પવિત્ર દેશ, નદીઓ, પર્વતો, વન અને માહાત્માઓના આશ્રમોવાળી પૃથ્વીમાં એકલાજ ફરવું.

॥ વાનપ્રસ્થાશ્રમપદેષ્વભીક્ષ્ણં મૈક્ષ્યમાચરેત્ ॥

॥ સંસિધ્વસાશ્વ સંમોહઃ શુદ્ધસત્ત્વશિલાંધસા ॥૨૧॥

પ્રત્યેક દિવસે વાનપ્રસ્થોના આશ્રમોમાંથી ભીક્ષા લાવવામાં આવે તો તે બહુજ ગિતમ છે. કારણ કે વાનપ્રસ્થોનું અન્ન કે જે શિલ (ખેતરમાંથી વાળી લાવેલા દાણા) વૃતિથી તેઓને પ્રાપ્ત થએલું હોય છે. તે ખાવાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થઈને તુરત મોહનો નિવૃત્તિ થતાં મુક્તજ થાય છે.

॥ નૈતદ્વસ્તુતયા પश्येदृश्यमानं વિનश्यાતિ ॥

॥ અસક્તચિત્તો વિરમેદિહામુત્ર ચિકીર્ષિતાત્ ॥૨૨॥

મિષ્ટાન્નાદિક વસ્તુ કે જે દેખવામાં આવે છે. તેને કદાપી પણ સાચી ગણતરી નહિં કારણ કે સર્વ નાશવંત છે “યદ્દૃશ્યં તં જ્ઞાનમ્” જે દેખાય છે તે સર્વ નાશવંતજ છે. એટલાજ માટે આ લોક અને પરલોકમાં આસક્તિ નહિં રાખતાં તે લોકોને માટે કરવામાં આવતાં કામોથી નિવૃત્ત થવુંજ જોઈએ.

॥ यदे तदात्मनि जगन्मनोवाक् प्राणसंहतम् ॥

॥ सर्व मायेति तर्केण स्वस्थस्यत्का नतत्स्मरेत् ॥૨૩॥

આ મમતાના સ્થાનક ૩૫ જગત, ગન, વાણી—અને પ્રાણુ
યુક્ત એવું અહંકારના સ્થાનક ૩૫ આ શરીર—અને તેથી થતાં સુખ—એ
સધનાં આત્માને વિશે માયા માત્રકલ્પનાજ છે એમ સ્વમાદિકના દ્રષ્ટાંતો
ઉપરથી તેઓને છોડી દેતાં આત્મામાંજ નિષ્ઠા રાખીને એવા માયાના વિ-
ષયોનું સ્મરણ પણ કદાપી કરવું નહિં. સ્મરણ કરવાથી મોહ થતાં
વૈરાગ્ય નાશ પામે છે અને વૈરાગ્ય જતાં આત્મ તત્ત્વની દ્રષ્ટિ નાશ
પામે છે—માટે એવા મિથ્યા સુખરૂપ દેખાતા પદાર્થોમાં કદાપી પણ
આશક્તિ પૂર્વક સ્મરણ રાખવુંજ નહિ.

હવે પરમ હુંસોના ધર્મ કહેવાય છે.

॥ જ્ઞાનાનેષ્ઠો વિરક્તોઽવા મદ્ધક્તો વાઙનપેક્ષકઃ ॥

॥ સલિંગાનાશ્રમાં સ્ત્યક્તા ચરેદવિધિગોચરઃ ॥૨૪॥

વૈરાગ્યને પામીને મોક્ષની ઇચ્છા રાખનાર—પરિપૂર્ણ જ્ઞાન નિષ્ઠા
યુક્ત—કે જે મોક્ષની પણ ઇચ્છા નહિં રાખતાં ગારી બક્તિમાંજ
લાગેતો હોય, તેણે દંડાદીકની આવશ્યકતા વાળા આશ્રમોના
ધર્મોમાં આશક્તિ છોડી દઇને જની શકે તેટલા આશ્રમ સંબંધી ધર્મો
પાળવા એટલે શાસ્ત્રોના વચનોનું અત્યંત દાસપણું નહિં રાખતાં
વિચરવું જોઇએ—

॥ બુધો બાલકવત્ક્રીડેત્કુશલો જહવચ્ચરેત્ ॥

॥ વદેદુન્મત્ત વદ્વિદ્વાન્ ગોચર્યા નૈગમશ્વરેન્ ॥

વિવેકી છતાં બાલકની પેઠે માન કે અપમાનનો વિવેક નહિ રા-
ખતાં ક્રિડા કરતી. નિપૂણ છતાં જડની પેઠે ક્ષતિનું અનુસંધાન ન-

હિં રાખતા વિચરવું. પંડીત છતાં ઉન્મતની પેઠે લોકોને રાજી કરવા-
ની અપેક્ષા નહિં રાખતાં બોલવું—અને વેદના અર્થમાં નિષ્ઠા રાખના-
ર છતાં લોકોનોસંગ નહિ થવા માટે બળદની પેઠે નીચમોથી રહીત
જેવી સ્થિતી રાખવી.

॥ વેદ વાદરતો ન સ્યાન્ન પાશ્વંડિ ન હૈતુકઃ ॥

॥ શુષ્કવાદવિવાદં ન કંચિત્પક્ષં સમાશ્રયેત્ ॥૨૬॥

કર્મકાંડના વ્યાખ્યાનાદિક વેદનાદમાં પ્રિતી રાખવી નહિ.
પાખંડી થવું નહિ. વેદ વિરુદ્ધ કેવલ તર્કમાં નિષ્ઠા રાખવી નહિ. અને
પ્રયોજન વિનાની વાતના વિવાદમાં કોઇએક પક્ષ પકડવો પણ નહિ.

॥ નોદ્વિજેત જનાદ્ધીરો જનં ચોદ્વિજયેન્ન તુ ॥

॥ અતિવાદાંસ્તિતિક્ષેત નાવમન્યેત કંચન ॥૨૭॥

કોઇ માણુસથી ઉદ્દેગ રાખવો નહિ. ધૈર્યતા રાખીને કોઇને ઉ-
દ્દેગ થાય તેમ કરવું નહિ. નારતીક દુષ્ટ જનો વા નીંદક જનોનાં દુર્વ-
ચનો સહન કરવાં. સર્વને આત્મા રૂપ જાણુવાથી કોઈ જીવાત્માની
અવજ્ઞા કરવી નહિ, અને પશુની પેઠે આ દેહના ઉદ્દેશથી વા દેહા-
ભિમાનથી કોઈ જીવાત્મા સાથે વૈર કરવું નહિ.

॥ એક એવ પરા હ્યાત્મા ભૂતેષ્વાત્મન્યવસ્થિતઃ ॥

॥ યથેદુરુદ્ધપાત્રેષુ ભૂતાન્યેકાત્મકાનિ ચ ॥૨૮॥

જલનાં નોખાં નોખાં પાત્રોમાં જુદેજુદે જણાતાં પણ ચંદ્રમા
તો એકજ છે, તેમ પોતામાં અને સર્વ પ્રાણીઓમાં જુદે જુદે
આત્મા સગમતાં છતાં પોતે પરમાત્મા તો એકજ છે. માટે આત્મ

દ્રષ્ટિથી કોઇના ઉપર વૈર રાખવાનું કારણજ નથી તેમ દેહ દ્રષ્ટિથી પણ કોઇના ઉપર વૈર રાખવાનું કારણ રહેતું નથી, કેમકે સધળા દેહ પણ તેના કારણ સ્વરૂપ માયાવડે એકજ છે.

॥ અલબ્ધ્વા ન વિષીદેત કાલે કાલેऽશનં ક્વચિત્ ॥

॥ લબ્ધ્વા ન હૃષ્યેદ્ઘૃતિમાનુભયં દૈવતંત્રિતમ્ ॥૨૯॥

કોઈ સ્થલમાં યોગ્ય સમયે ખાવાનું ના મળે તો ધીરજ રાખવી પણ મુંઝાવું નહિ. અને મળે તો રાજી થવું પણ નહિ. કારણ કે મળવું કે ના મળવું તે સર્વ દૈવાધીનજ છે. પ્રારબ્ધ સંસ્કારના યોગે પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ સંભવે છે.

॥ આહારાર્થ સમીહેત યુક્તં તત્પ્રાણધારણમ્ ॥

॥ તત્ત્વં વિમૃશ્યતે તેન તદ્વિજાય વિમુચ્યતે ॥૩૦॥

શિક્ષાને માટે પ્રયત્ન તો કરવો. કારણ કે પરમહંસે પ્રાણનું ધારણ—કરવું યોગ્ય છે, પ્રાણ હોય તો તત્ત્વનો વિચાર થાય અને તત્ત્વ. જ્ઞાન થાય તો મુક્તિ મળે છે.

॥ યદ્દૃષ્ટ્યોપપન્નાન્નમગ્રાચ્છેષ્ટમુતાપરમ્ ॥

॥ તથા વાસસ્તથા શય્યાં પ્રાપ્તં પ્રાપ્તં મજેન્મુનિઃ ॥૩૧॥

સાફ અથવા નરતું અન્ન યદ્દૃષ્ટાથી આવી મળે તે ખાઈ લેવું, સાફ નજ લેવું એવો પણ આગ્રહ નહિ, અને નરતું પણ ન લેવું એવો પણ આગ્રહ નહિ—એવી રીતે વસ્ત્ર શય્યા આદી જે યદ્દૃષ્ટાથી આવી મળે તેનું પરમહંસ પુરૂષે સેવન કરવું.

॥ अन्यांश्च नियमान् ज्ञानी यथाऽहं लीलयेश्वरः ॥३२॥

શ્રી ભગવાન પોતે કહેછેકે હું કે જે પોતે ઇશ્વર હું તે જેમ
શૌચ, આચમન, સ્નાન અને ખીજ પણ કેટલાએક ધર્મ સગંધી
નિયમો લીલા માત્રજ કરુંછું—અર્થાત્ હું જે એમ ના કરું તો લોક
કે જે મને માનવાવાળા છે તે પણ એમ નહિ કરશે માટે લોકોને
ધર્મ માર્ગે ચઢાવવા કરુંછું, તેમ જ્ઞાનીએ પણ શૌચ, આચમન, સ્ના-
નાદિક ધર્મના ખીજ નિયમો જનતા પ્રયત્ને પાળવા પણ વેદાદીનો
દાસ જનીને પાળવા નહિ. સધળા નિયમોને પાળવાની વેદની આજ્ઞા
ઉઠાવવા જાય તો જ્ઞાનનિષ્ઠામાં અડચણ આવે છે. છતાં જનતા પ્ર-
યત્ને લોકોને તે માર્ગે ચઢાવવાને માટે પાળવા. (તસ્માદસક્ત ૦ ॥
તથા યદ્યદાચરાતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરોજન : ॥ સયત્પ્રમાણં કુરુ
તે લોક સ્તદનુંવર્ત્તતે ॥ મં ૦ ગીતા અં ૨-૧૯-૨૧ ॥ તથા નમે
પાર્થાસ્તિકર્ત્તવ્યં ત્રિષુલોકેષુકિંચન ॥ નાનવઃ સમવાસવ્યં વર્તણવ
ચકર્મણિ ॥ મં ૦ ગીતા અં ૩ ૨૨ ॥ માટે કંઈ ગમતા અથવા
આશક્તિ રાખ્યા વિના જે કામ કરવાની ફરજ છે તે કામ હમેશ
કર, કેમકે જે માણસ મમતા રાખ્યા વિના કામ કરે છે તેજ મોક્ષને
પામે છે મોટા માણસ જે કામ કરે છે—તે ખીજે માણસો પણ કરે
છે તે જે ધોરણ ઉભું કરે છે તે ધોરણે લોકો આદ્યા જાય છે
॥ ૨૧ ॥ હે પાર્થ ! ! ! ત્રણે લોકમાં એવું કંઈ નથી કે જે મારે
કરવાની ફરજ રૂપ હોય. અથવા એવી કંઈ ચીજ નથી કે જે
મને મજેલી નથી અને તે મારે મેળવવાની છે ! ! આટલું છતાં પણ

કર્મ કરવામાં હું સામીલ થઇ જાઉં છું તથા મમવર્માનું ચર્ચે તે ॥
મારા વર્તન પ્રમાણે સર્વ લોકો વર્તન રાખે છે. તથા ભગવત્ગીતા
અધ્યાય. ૪ થાના ૧૧-૧૨-૧૩ તથા ૧૪ માં માં પણ એજ વીધી
સમજાવેલો છે કે ન માં કર્માણિ લિપંતિ ન મે કર્મફલેસ્પૃહા ॥
ગને કર્મનું લેખન છેજ નહિ. એટલે મને કર્મ વલગતુંજ નથી. હું
કર્મના ફલની ઇચ્છા રાખતોજ નથી. ઇ. ॥)

॥ ન હિ તસ્ય ત્રિકલ્પારુયા યાચ મદ્રિક્ષયા હતા ॥

॥ આદેહાંતાત્કચિત્તરૂપાતિ સ્તતઃ સંપન્નતે મયા ॥૩૩॥

જ્ઞાની પુરૂષને ભેદ દ્રષ્ટિની પ્રતિતી હોતોજ નથી. અને જે હતી
તે પણ જ્ઞાન પ્રકાશથી નાશ પામી ગઇ છે અથવા દેહ છુટી જવા
સુધી કોઇ કોઇ સમયે આધારાદિકમાં ભેદ પ્રતિતી દેખવામાં આવે
છે તોપણ તે મિથ્યા જાણેલીજ હોય છે માટે દેહ છુટી ગયાથી તે
વિદેહમુક્તજ છે.

॥ દુઃસ્વોદર્કેષુ કામેષુ જાતનિર્વેદ આત્મવાન્ ॥

॥ અજિજ્ઞાસિ તમદ્ધર્મો ગુરું મુનિમુપાવ્રજેત્ ॥૩૪॥

આવી રીતે વિરક્ત અને પરોક્ષ જ્ઞાનવાન પુરૂષને માટે સંન્યા-
સ અને સંન્યાસના ધર્મો મેં કહ્યા, હવે એકલા વૈરાગ્યવાન અને જ્ઞાન
પ્રકાશ કરવાની ઇચ્છાવાળા પરમહંસ પુરૂષને માટે કહું છું કે જે
પુરૂષને પરિણામે દુઃખ આપનારા વિષયોમાં વૈરાગ્ય થયું હોય તેણે
ધૈર્ય રાખીને અહનિષ્ઠ અને અહનિષ્ઠાત્રિય અહનિષ્ઠાત્રિય શરણ લેવુંજ જોઇએ.
(તદ્વિજ્ઞાનાર્થ સગુરુમેવામિગચ્છેતુ ॥ સમિત્પાણિઃ શ્રીત્રિયં
બ્રહ્મનિષ્ઠમ્ ॥ શ્રુતેઃ॥

॥ તાવત્પરિચેરત્ ભક્તઃ શ્રદ્ધાવાનતસૂયકઃ ॥

॥ યાવદ્બ્રહ્મ વિજાનીયાન્મામેવ ગુરુમાદતઃ ॥૩૬॥

જ્યાં સુધી તત્ત્વજ્ઞાન પૂર્ણ સ્વસ્વરૂપે પ્રકાશ ના થાય ત્યાં સુધી સદ્ગુરુના વચનો ઉપરની પૂર્ણ શ્રદ્ધા, આદર રાખીને તથા છબ્યાં, છોડી દઇ પોતાના સદ્ગુરુને પોતાનાજ આત્મા સ્વરૂપ 'સમજીને પ્રેમ ભક્તિ વડે તેમની આજ્ઞા માનતાં તેમની સેવા કરવી—

॥ યસ્ત્વ સંયતપદ્મર્ગઃ પ્રચંદેન્દ્રિય સારથિઃ ॥

॥ જ્ઞાનવૈરાગ્ય મહિત સ્ત્રિદંડમુપજીવતિ ॥૩૭॥

જેણે જ વર્ગ વાળી ઉમિયો તથા ઇંદ્રીયાદીકને જીતી નથી તથા જેની બુદ્ધિ વિષયોમાં અત્યંત આસક્ત હોય અને જે જ્ઞાન વૈરાગ્ય થી રહિત હોય તે સંન્યાસી પેટ ભરવા સારજ માત્ર વિદંડનો બાર ઉપાડીને ફરે છે—એમ સમજવું.

॥ સુરાનાત્માનમાત્માસ્થં નિહુતે માં ચ ધર્મહા ॥

॥ અવિપકપાયોઽસ્માઽદમુષ્માચ્ચ વિહીયતે ॥૩૮॥

મનના રાગદ્વેષાદીક મેલ ન બળી ગયા છતાં સંન્યાસ લઇને ધર્મનો ત્યાગ કરનારો પુરૂષ પુજન કરવા યોગ્ય દેવતાઓને તથા પોતાને તથા પોતાનાં રહેલા મને પણ હશે છે, અને એમ કરવાથી આ ભોક્ષાં અને પરક્ષાગ્રાંથી તે બ્રષ્ટ થાય છે.

॥ મિહોર્ધર્મઃ ક્ષયોઽર્હિસા તપઃજ્યા વનૌકસઃ ॥

॥ શૃદ્ધિર્ગો ભૂતરક્ષજ્યા િદ્વજસ્યાચાર્ય સેવનમ્ ॥૩૯॥

શાન્તિ અને અહિંસા એ સંન્યાસીના મુખ્ય ધર્મ છે. તપ અને યજ્ઞન એ વાન પ્રસ્થના મુખ્ય ધર્મ છે. તમામ પ્રાણી-જોનું રક્ષણ અને યજ્ઞન (યજ્ઞ) એ બ્રહ્મચર્યના મુખ્ય ધર્મ છે. તથા આચાર્ય ॥ સેવા કરવી એ બ્રહ્મચારીના મુખ્ય ધર્મ છે.

॥ ब्रह्मचर्यं तपःशौचं संतोषो भूतसौहृदम् ॥

॥ गृहस्थस्याप्यृतौ गंतुःसर्वेषां मदुपासनम् ॥૩૨॥

બ્રહ્મચર્ય તપ શૌચ સંતોષ અને પ્રાણીજોની સાથે મિત્રતા રાખવી એ બ્રહ્મચારી પુરોહિતના મુખ્ય ધર્મ છે-પણ ઋતુના સમયમાં પોતાની સ્ત્રીનો સંગ કરવો એમ કરતાં પણ બ્રહ્મચારીનું બ્રહ્મચર્ય ગણાય છે (ઋતુકાલે તુ યામાયાં બ્રહ્મચારિઘ્નહીરિતઃ) અને પરમાત્મા પરબ્રહ્મની ઉપાસના કરવી એ સર્વ આશ્રમવાળાઓનો પરમ ધર્મ છે.

॥ ॥ वानप्रस्थस्य वक्ष्यामि नियमान्मुनिमंमतान् ॥

॥ यानातिष्ठन्मुनिर्गच्छेद्रूपिलोकं मिहांजसा ॥૪૦॥

હવે વાનપ્રસ્થના નિયમો કે જે મુના લોકોએ સ્વિકારેલા છે, અને જેઓને પાળવાની મુનીને અનાયાસે મહલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે તે વીશે આગળ કહું છું.

॥ नकृष्ट पच्यमग्नीं यादकृष्ट चाप्यकालतः ॥

॥ अग्निं पक्वमथામં વાં અર્કપક્વમુતાહરેત્ ॥૪૧॥

ખેડ કરવાથી જે અનાજ પાકેલું હોય તે વાનપ્રસ્થીએ ખાવું નહિ. વગર ખેડે પાક્યા છતાં પણ જે વગર સમયે પાક્યું હોય તે

પણ ખાતું નહિ જે ફલ વિગેરે પદાર્થ સૂર્યથી પાકેલા હોય તેજ માત્ર ખાવા, અને એમ ના થતી શકે તો અન્નાદિકને અગ્નિમાં પકાવીને અથવા એમને એમ કાચુંજ ખાવું.

॥ વન્યૈશ્વરુ પુરોહાશાન્નિર્વપેત્કાલ ચોદિતાન્ ॥

॥ લબ્ધેનવેનવેડન્નાથે પુરાણં તુ પરિત્યજેત્ ॥૪૨॥

વનમાં ઉત્પન્ન થએલી નાનવી વીગેરેથી શાખમાં કહ્યા પ્રમાણે સમયમાં ચર અને પુરોહાસ હોમવા. અન્ન વિગેરે વસ્તુ નવી નવી મળે ત્યારે જુની વસ્તુનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

॥ અદ્યર્થમેવ શરણમુટ્તજં વાડદ્રિકંદરામ્ ॥

॥ શ્રયેત હિમવાટ્યગ્નિવર્ષાર્કાતપષાદ્ સ્વયમ્ ॥૪૩॥

અગ્નિને સાચવવાને માટેજ પર્યુકુટી અથવા પર્વતની શુદ્ધાઓ નો આશ્રમ લેવો, યાકી પોતે તો ટાઢ વાયુ અગ્નિ વરસાદ અને તડકાનું સહન કરી વસવું જોઈએ.

॥ કેશરોમનસ્વદમશ્રુમલાને જટિલો દધત્ ॥

॥ કમંડલ્વજિને દંઢવલ્કલાગ્નિ પરિચ્છદાન્ ॥૪૪॥

કેશ-રોમ-નખ-દાઢી-અંતે મુછના મેલને ધોવો નહીં—જટ રાખતી. કમંડલુ મૃગચર્મ-દંડ—વલકલ—અને અગ્નિ હોતનો સામાન રાખવો—

॥ ચરેદ્વને દ્વાદશાબ્દાનઘૌ વા ચતુરો મુનિઃ ॥

॥ દ્વાવેકં વા યથા બુદ્ધિર્ન વિપચેત કૃચ્છ્રતઃ ॥૪૫॥

આ પ્રમાણે વાનપ્રસ્થએ વનમાં બાર આઠ કે ચાર બે અથવા એક વર્ષ સુધી રહેવું. તપના કલેશથી બુદ્ધિ નાશ ના પામે તે પ્રમાણે ઉપર કહેલા પક્ષોમાંથી ગમે તેતું મહત્ત્વ કરવું વાનપ્રસ્થાશ્રમ પાળનાં બહુ કષ્ટ ભોગવવું પડે છે માટે કલ્પિયુગમાં પાળવાની મનાઈ છે.

॥ यदाऽकल्पः स्वक्रियायां व्याधिभिर्जरयाऽथवा ॥

॥ आन्वीक्षिक्यां वा विद्यायां कुर्यादनशनादिकम् ॥૪૬॥

વાનપ્રસ્થાશ્રમી જ્યારે વ્યાધી વડે કે પોતાના દેહની જરા અવસ્થાથી પોતાના આશ્રમની ક્રિયા કરવા અસમર્થ હોય અને જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવામાં પણ અસમર્થ હોય ત્યારે તેણે અનશના (ખાવાનો ત્યાગ) વગેરે વૃત્ત કરવું

॥ आत्मन्यग्नीन्समारोप्य संन्यस्याहंममात्मताम् ॥

॥ कारणेषु न्यसेत्सम्यक् संघातं तु यथार्हतः ॥૪૭॥

એ વૃત્ત લીધા પહેલા અગ્નિહોત્રના અગ્નિઓતું દેહમાંજ આરોપણ કરી (ધ્યાન કરી) અહંતા મગતાને ત્યાગ કરી, યોગ્ય રીતે દેહનો તેની ઉત્પત્તિના કારણોમાં વિલય કરવો.

॥ खेत्वानि वायौ निःश्वासांस्तेजस्पूष्माण मात्मवान् ॥

॥ अप्सवसृक् श्लेष्मपूयानि क्षितौ शेषं यथોद्भवम् ॥૪૮॥

ઉત્પત્તિ પ્રમાણે દેહનાં છીદ્રોનો આકાશમાં, નિશ્વાસનો વાયુમાં, ગરમીનો તેજમાં, રૂધિર, શ્લેષ્મ તથા પૂરનો જલમાં, અને અસ્થિ વીગેરે જાડીના કઠણ ભાગનો પૃથ્વીમાં વિલય કરવો.

॥ વાચમશ્નૌ સવક્તવ્યામિદ્રે શિલ્પં કરાવપિ ॥

॥ પદાનિ ગત્યા વયસિ રત્યોપસ્થં પ્રજાપતૌ ॥૪૯॥

વાણી અને તેના કર્મ રૂપ ભાષણનો અગ્નિમાં વીક્ષય કરવો, હાથ અને તેના કર્મ રૂપ શિલ્પના ઇન્દ્રિયામાં વિક્ષય કરવો પગનો અને તેના કર્મ રૂપ ગતીનો વિષ્ણુમાં વિક્ષય કરવો, ઉપસ્થનો અને તેના કર્મ રૂપ ગતીનો બ્રહ્મપતીમાં વિક્ષય કરવો.

॥ મૃત્યૌ પાયું ત્રિસર્ગં ચ યથાસ્થાનં ત્રિનિર્દિશેત્ ॥

॥ દિક્ષુ શ્રોત્રં સનાદેન સ્પર્શમધ્યાત્મનિ ત્વચમ્ ॥૫૦॥

પાયુ અને તેના કર્મ રૂપ મલોત્સર્ગનો મૃત્યુમાં લય કરવો. શ્રોત્રનો અને શબ્દનો દિશાઓમાં લય કરવો, ત્વચાનો અને સ્પર્શનો વાયુમાં વિક્ષય કરવો.

॥ રુપાણિ ચક્ષુષા રાજન્ જ્યોતિષ્યભિનિવેશયેત્ ॥

॥ અપ્સુ પ્રચેતસા જિવ્હાં ઘ્રૈર્ઘ્રાણં ક્ષિતૌન્યસેત્ ॥૫૧॥

॥ મનો મનોરથૈશ્ચન્દ્ર બુદ્ધિ વૌધ્યૈઃ કવૌ પરે ॥

॥ કમોણ્યધ્યાત્મના રુદ્રે યત્તદ્દમમતાંક્રેયા ॥

॥ સત્ત્વેન ચિત્તં ક્ષેત્રજ્ઞે ગુણૈર્વૈકારિકં પરે ॥૫૨॥

ચક્ષુનો અને રૂપનો તેજમાં લય કરવો. જિવ્હા અને વશ્ણુનો જલમાં લય કરવો. ઘ્રાણ અને આશ્રિતીકુમારનો ગંધવાળી પૃથ્વીમાં લય કરવો, મન અને મનોરથનો અન્દ્રમાં લય કરવો, બુદ્ધિ અને તેના વિષયોનો અહામાં લય કરવો, અહંકાર અને તેના કર્મોનો રૂદ્ર

કે જેથી અહંતા-મમતા પૂર્વક ક્રિયા થાય છે તેમાં લય કરવો, ચિત્ત અને ચેતનાનો ક્ષેત્ર (જીવ) માં લય કરવો, ક્ષેત્ર (જીવો) ગુણો (રજ-સત્-તમ) અને તેના દેવતાઓનો પરબ્રહ્મમાં વિલય કરવો. (અન્તે “ અહંબ્રહ્માસ્મિ ” એવો દ્રઢ નિશ્ચય કરવો.)

॥ અપ્સુક્ષિતિમપો જ્યોતિષ્યદોવાયૌ નમસ્યમુમ્ ॥

॥ કૂટસ્થે તચ્ચ મહાતિ તદ્વ્યક્તંડક્ષરે ચ તત્ ॥૫૩॥

॥ ઇત્યક્ષરતયાત્માનં ચિન્માત્રમવશોષિતમ્ ॥

॥ જ્ઞાત્વાડ્વયોડથ વિરમેદ્ગ્ધયોનિરિવાનલઃ ॥૫૪॥

પૃથ્વીનો જલમાં-જલનો તેજમાં-તેજનો વાયુમાં, વાયુનો આકાશમાં અને આકાશનો અહંકારમાં, અહંકારનો મહત્ત્વ (બુદ્ધિ)માં મહત્ત્વનો પ્રકૃતિ (મુગરિયા-અજ્ઞાત) માં અને પ્રકૃતિનો પુરુષ પરમાત્મામાં લય કરવો. આ પ્રમાણે કરતાં બાકી રહેલા ચૈતન્ય માત્ર આત્માને પરબ્રહ્મ રૂપ જાણી અદ્વૈતરૂપ થઈને જેમાં કાટ બળી ગયાં હોય એવા અગ્નિની પેઠે પોતાના આપેજ વિરાગ પામે છે.

॥ કલ્પસ્ત્વેવં પરિવ્રજ્ય દેહમાત્રાવશોષિતઃ ॥

॥ ગ્રામૈકરાત્રવિધિના નિર્ગેષશ્ચરેન્મહીમ્ ॥૫૫॥

॥ વિભૃયાદ્યસૌ વાસઃ કૌપિનાચ્છાદનંપરમ્ ॥

॥ સત્તં ન દંડલિંગાદેરન્યત્કિંચિદનાપદિ ॥૫૬॥

જે વાનપ્રસ્થ, બ્રહ્મવિચારમાં અશક્ત હોય તેણે કપર લખ્યા પ્રમાણે કરવું. અને જે બ્રહ્મવિચારમાં સમર્થ હોય તેણે સંન્યાસ

લેધને દેહશિવાય સધગી વસ્તુનો ત્યાગ કરી કોઇ પ્રકારની ઇચ્છા નહિં રાખતાં પૃથ્વી ઉપર ફરવું. અને દરેક ગામમાં એક રાત્રી કરતાં વધારે રહેવું નહિં. સંન્યાસીને વસ્ત્ર રાખવાની જરૂર પડેતો પણ તેણે સ્વસ્થતાના સમયમાં લગોટિ શિવાય ખીજું કાંઈ રાખવું નહિં. અને તેણે સધળાનો ત્યાગ કરેલો હોય છે તેથી કષ્ટના સમય વગરના દાંડ કે સંન્યાસની નિશાની શિવાય ખીજું કાંઈ પણ રાખી શકાય નહિં.

॥ एक एव चरेद्भिक्षुरात्मा रामोऽनपाश्रयः ॥

॥ सर्व भूत सुहृच्छान्तो नारायण परायणः ॥૬૭॥

સંન્યાસીએ સર્વ જૂનોની સાથે મૈત્રી, શાન્તિ અને નારાયણની પરમ ભક્તિ રાખીને આત્મામાંજ પ્રીતી રાખતાં અને ખીજા કોઈનો પણ આશ્રય નહિ રાખતાં એકલાએજ ફરવું જોઈએ.

॥ पश्येदात्मन्यदो विश्वं परे सदसतोऽव्यये ॥

॥ आत्मानं च परंब्रह्म सर्वत्र सदसन्मये ॥ ૬૮॥

કાર્ય—કારણથી પર અને અવિનાશી આત્મામાં સધળું જગત રચું છે, અને કાર્ય—કારણમય સર્વળા જગતમાં પરબ્રહ્મ રૂપ આત્મા રહેલા છે એમ ધારવું.

॥ सुप्तप्रबोधयोः संधावात्मनो गतिमात्मदृक् ॥

॥ पश्यन्बंधं च मोक्षं च मायामात्रं न वस्तुतः ॥૬૯॥

સુપ્તિમાં તમો ગુણને લીધે આત્મ સ્વરૂપ ઠંકાગેલું રહે છે અને જાગૃત તથા સ્વપ્નમાં વિશેષને લીધે પ્રકાશવું નથી. પરંતુ અવસ્થા

ઓની સંધીમાં તમે શુશ્રુ કે વિશેષ હોતાં નથી તેથી તે સમયમાં આત્માને લક્ષ્ય કરી આત્મ સ્વરૂપને જોતાં અને બાંધ મોક્ષને માયા માત્ર વિચારતાં સંન્યાસીએ સર્વ ઠેકાણે આત્માની વ્યાપકતા જોવી.

॥ નાભિનંદેધ્રુવં મૃત્યુ મધ્રુવંવાઽસ્ય જીવિતમ્ ॥

॥ કાલં પરં પ્રતીક્ષેત ભૂતાનાં પ્રભવાપ્યયમ્ ॥૬૦॥

આ દેહનું મરણ કે જે અવસ્ય થનાર છે તેમજ શરીર કે જે રહેવાનું નથી. તેને અતી રહાવું નહોં માત્ર પ્રાણીઓની ઉપત્તિ અને નાશ કરનારા કાલનીજ વાટ જોવી.

॥ નાસચ્છાસ્ત્રેષુ સજ્જેત નોપજીવેત જીવિકામ્ ॥

॥ વાદવાદાં સ્ત્યજેત્તર્કાન્પક્ષં કં ચ ન સંશ્રયેત્ ॥૬૧॥

અનાત્માને પ્રતિપાદન કરનારાં દેહાત્મવાદીનાં શાસ્ત્રો કે નાટક વિગેરે ગ્રંથો ઉપર પ્રીતી રાખવી નહોં જોશ જોવા. વીગેરે આજીવીકા ઉપર શ્રવણું નહિં. અયોગ્ય વાદ વિવાદનો અને તર્કનો સદા ને માટે ત્યાગ કરવો. કોઈનો પક્ષ અંગીકાર કરવો નહિં ત્રા પક્ષનો આશ્રય લેવો નહી—

॥ ન શિષ્યાનનુવર્તીત ગ્રંથાનૈવાભ્યસેદ્બ્રહ્મ ॥

॥ ન વ્યાખ્યામુપયુંજીત નારંભાનારભેત્કચિત્ ॥૬૨॥

બહુ શિષ્યો કરવાનો ઉદ્યમ કરવો નહિ. બહુ ગ્રંથોનો અભ્યાસ પણ કરવો નહિ. સભા કરી વક્તાપણાનું કામ કરવું નહોં. મઠ બાંધવા વિગેરેની ખટપટો કરવી નહિં.

॥ ન યતેરાશ્રમઃપ્રાયો ધર્મહૃતુર્મહાત્મનઃ ॥

॥ શાન્તસ્ય સમચિત્તસ્ય વિમૃયાદુત વા ત્યજેત્ ॥૬૩॥

જ્ઞાન ના થયું હોય ત્યાં સુધી સંન્યાસીનાં ચિન્હ રાખી અંતઃ-કરણ ની શુદ્ધિને સારૂ યમ નિયમોને પાળતાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા યત્ન કરવો જોઈએ. પણ જ્ઞાન થયા પછી તો નિયમોનું કશું કામ નથી અને યમો પણ પોતાની મેજેજ થાય છે. તેથી તે સમયમાં શાન્તી અને સમચિત્તવાળા મહાત્મા સંન્યાસીને આશ્રમનાં ચિન્હ વીગેરે રાખવાનું કશું પ્રયોજન નથી. આશ્રમનાં ચિન્હ વીગેરે રાખ્યાથી સંન્યાસીને કાંઈ ધર્મ થાય છે એમ નથી માટે તે રાખ્યાં કે ના રાખવાં એ તેની મરજી ઉપર છે.

॥ અવ્યક્તલિંગો વ્યક્તાર્થો મનીષ્યુન્મત્તબાલવત્ ॥

॥ કવિર્મૂકવદાત્માનં સદૃષ્ટયા દર્શયેન્નૃણામ્ ॥૬૪॥

બાહ્યરની નિશાનીઓ રાખવાની જરૂર નથી પણ આત્માનું અનુસંધાન રાખવાની ધણી જરૂર છે. સંન્યાસીએ પોતે વિદ્વાન છતાં પણ ભોટોની નજરમાં બિનગત અને બાલકની પેઠે રહેવું અને વિવેચકણ છતાં પણ પોતાનું શરીર મૂંગા જેવું દેખાડવું.

॥ અત્રાપ્યુદાહરન્તિ મમિતિહાસં પુરાતનમ્ ॥

॥ પ્રલહાદસ્ય ચ સંવાદં મુનેરાજગરસ્ય ચ ॥૬૫॥

આ વિષયમાં પ્રલહાદ અને અજગરવ્રતિ (એક ઠેકાણે રહી પ્રાચીન ભોગવવાની વ્રતિ) વાળા એક મુની (ગુરૂદત્તાત્રેય)ના સંવાદ રૂપ જુનો ઇતીહાસ કહેવામાં આવે છે.

॥ તં શયાનં ધરોપસ્થે કાવેર્યાં સહ્યમાનુનિ ॥

॥ રજસ્વલૈ સ્તનૂદેશૈર્નિગૂઢામલતેજસમ્ ॥૬૬॥

॥ દર્શ લોકાન્વિચરં લોકતત્ત્વ વિવિત્સયા ॥

॥ વૃત્તોમાસૈઃ કાતિપયૈઃ પ્રલહાદો ભગવત્પ્રિયઃ ॥૬૭॥

લોકોનીની રીતભાત જાણવાની ઇચ્છાથી કેટલાએક કારના-
રીએ સહીત પ્રજામાં ફરવા નીકળેલા હતા ત્યારે શ્રી પ્રહ્લાદ-
જીને સંભાષિની પાસે કાવેરી નદીને કાંઠે પૃથ્વી ઉપર સુષ્ઠ
રહેલા અને જેના શરીરના અવયવો ધુળથી ભરાય રહેવાને લાંબે જેતું
નિર્મલ તેજ દેખાઈ રહ્યું હતું એવા એક યોગી પુરૂષ જેવામાં આવ્યા.

॥ કર્મણા કૃતિભિર્વાચા લિંગૈર્વર્ણાશ્રમાદિભિઃ ॥

॥ ન નિંદંતિ જના યંવૈ સોઽસાવિતિ ન વેતિ ચ ॥૬૮॥

॥ તં નત્વાઽભ્યર્ચ્ય વિધિવત્ પાદયોઃશિરસા સ્પૃશન્ ॥

॥ વિવિત્સુરિત પ્રાક્ષીન્મહા ભાગવતોઽસુરઃ ॥૬૯॥

“કર્મ, આકૃતિ, વાણી કે વર્ણાશ્રમ વિગેરેની નિશાની ઉપરથી
તે આ કે નહિ ?” એમ કાંઈ લોકોથી જાણી શકાય નહિ એવા એ
યોગીને પ્રણામ કરીને વિધિ સહીત પૂજા કરી અને ચરણમાં માથું
મુકી જાણવાની ઇચ્છાથી ગદા બાજુ પ્રહ્લાદે નીચે પ્રમાણે તેને પુછ્યું.

॥ ત્રિભર્ષિ કાયં પીવાનં સોઽયમો ભોગવાન્યથા ॥

॥ વિક્તં ચૈવોઽયમવતાં ભોગો વિક્તવતામિહ

ભોગિનાં સ્વલુ દેહોયં પીવાભવતિ નાન્યથા ॥૭૦॥

પ્રશ્નાદ પૂછેછે—આપ જાણે ઉધમ કરનાર અને ભોગ ભોગવનાર છો એવી રીતે આ તમારો દેહ પુષ્ટ જણાય છે. કેમકે ઉધમ કરનારાઓને ધન મળે છે ધનવાનોને તે ભોગનું સુખ મળે છે અને ભોગના સુખ વાળાઓનો દેહ પુષ્ટ થાય છે.

॥ નતેશયાનસ્ય નિરુદ્યમસ્ય બ્રહ્મન્નુદ્યાર્થો યત એવ ભોગઃ॥

॥ અભોગિનોડયં તવાવિપ્રદેહઃ પીવા યતસ્તદ્વદ નઃક્ષમંચેત્॥

આપ તો સુધ રહ્યાછો. અને કશો ઉધમ કરતા જણાતા નથી. તેથી આપની પાસે ધન નથી કે જેથી ભોગનું સુખ મળે, માટે ભોગ ભોગવ્યા શિવાય પણ આપનો આ દેહ જેથી પુષ્ટ થયો છે તે કારણે જો અમારી પાસે કહેવા જેવું હોય તો કૃપા કરી કહો.

॥ કાવિઃ કલ્પો નિપુણદ્રક્ ચિત્રમિયં કથઃસમઃ ॥

॥ લોકસ્ય કુર્વતઃ કર્મ શેષે તદ્વિક્ષિતાડપિવા ॥૭૨॥

સોડો તો ધન પ્રાપ્તિ કરવા વિગેરેમાં પોતે અસમર્થ હોય તો પણ તેને સારું ઉધમ કરે છે—અને આપનો સમર્થ છતાં પણ ઉધમ કેમ કરતા નથી ??? આપ વિદ્વાન—સમર્થ—ચતુર અને વાતોથી સોડોને રાજી કરી દો. એવા છતાં પણ સુધ રહ્યાછો. અને સોડો કર્મ કર્યા કરે છે, તેઓને જોતાં છતાં પણ કોઈના કામની નિંદા કે સ્તુતી પણ કરતા નથી !!!

॥ નારદ ઉવાચ ॥ નારદજી કહે છે—

॥ સ ઇત્યં દૈત્યપતિના પરિપૃષ્ઠો મહામુનિઃ ॥

॥ સ્મયમાનસ્તમભ્યાહ ત દ્વાગમૃતયંત્રિતઃ ॥૭૩॥

એ પ્રમાણે પ્રહ્લાદના પુછવાથી તેના વચન રૂપી અમૃતથી
પર થએલા એ યોગી હસીને આ પ્રમાણે બોલ્યા:—

॥ શ્રાદ્ધાણ ઉવાચ ॥ શ્રાદ્ધયુ (યોગી) કહે છે:—

॥ વેદે દમસુરશ્રેષ્ઠ ભવાન્ન ન્વાર્યસંમતઃ ॥

॥ ર્હોપરમયો નૃંગાં પદાન્યધ્યાત્મ ચક્ષુષા ॥૭૪॥

હે દૈત્યોના રાજા ॥ તમે કે જે જાની જનોમાં પ્રખ્યાત છે,
તેમને, પ્રવૃત્તિ-અને નિવૃત્તિ કરવામાં મનુષ્યોને કેવાં ફલ થાય છે,
તેની માહિતી જ છે.

॥ यस्य नारायणो देवो भगवान्हृद्गतः सदा ॥

॥ भक्त्या केवलयाऽज्ञानं धुनोति ध्वांतमर्कवत् ॥૭૫॥

॥ अथापि ब्रूमहे प्रश्नांस्तव राजन्यदाश्रुतम् ॥

॥ संभावनियो हि भवानात्मनः शुद्धिमिच्छताम् ॥૭૬॥

કેમકે પદ્મ શુદ્ધ ભક્તિને લીધે તમારા હૃદયમાં નિરંતર રહેતા
થકા નારાયણ ભગવાન, જેમ સૂર્ય પોતે અંધકારનો નાશ કરે તેમ
તમારા અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે તે પણુ જેવું અમે સાંભળ્યું છે તે પ્ર-
માણે તમારા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપીશું જેઓને અંતઃકરણ શુદ્ધ કરવા-
ની ઇચ્છા હોય તેઓએ મન દેવું જોઈએ.

॥ तृष्णया भववाहिन्या योग्यैः कामैरपूरया ॥

॥ कर्माणि कार्यमाणोऽहं नाना योनिषु योजितः ॥૭૭॥

જનમ મરણના પ્રવાહને યસ્રાવનારી અને ગળતા ભોગોથી પણ

શાન્ત થતી નથી એવી આ તૃણાએ કમો કરાવી કરાવી ગને અસાર સુધી અનેક યોનીમાં બટકાવ્યો હતો.

॥ યદૃચ્છયા લોકમિમં પ્રાપિતઃકર્મભિર્ભ્રમન્ ॥

॥ સ્વર્ગાપવર્ગયોર્દ્વારં તિરશ્ચાં પુનરસ્ય ચ ॥૭૮॥

કર્મના બળથી બટકતો એવા હું એજ તૃણાના બળ પડે યદૃચ્છએ પાછો આ મનુષ્યદેહમાં પણ ફેંકાએલો છું, કે જે મનુષ્યદેહ પુણ્યથી સ્વર્ગનું—પાપથી નિચ યોનીનું—અને પુણ્ય—પાપના મિશ્રીત પણથી પાછું મનુષ્યપણાનું અને નિવૃત્તિથી મોક્ષનું દારજ છે.

॥ અત્રાપિ દંપતિનાં ચ સુખાયાન્યાપનુત્તયે ॥

॥ કર્માણિ કુર્વતાં દ્રષ્ટ્વા નિવૃત્તોઽસ્મિ વિપર્યયમ્ ॥૭૯॥

આ મનુષ્યાવતારમાં પણ સુખ મેળવવા અને દુઃખને ટાળવા અનેક પ્રકારના કમો કર્યા છતાં સ્ત્રી—પુરૂષોને તેઓના ધાયો કરતાં ઉલટાં ફળ થાય છે. તે જોઈને મેં સ્વતઃ નિવૃત્તિજ સ્વિકારેલી છે.

॥ સુખમસ્યાત્મનો રૂપં સર્વે હોપરતિસ્તનુઃ ॥

॥ મનઃસંસ્પર્શજાન્દ્રષ્ટ્વા ભોગાન્સ્વપ્સ્યામિ સંવિશન્ ॥૮૦॥

સુખ એ આ જીવનું સ્વરૂપ છે. અને તે સધળી અજ્ઞાન ક્રિયાઓ બાંધ પડે ત્યારે પોતાની મેજેજ પ્રકાશે છે સર્વ પ્રકારના ભોગોને મન કલ્પિત અને અનિત્ય જોઈને હું નિરંધગિજ રહું છું. અને પ્રારબ્ધ ને લીધે જે આપોઆપ મળે છે તેને ભોગનું છું.

॥ इत्ये तदात्मनःस्वार्थं संतं विस्मृत्यवै पुमान् ॥

विचित्रामसाति द्वैते घोरामाप्नोति संसृतिम् ॥૮૧॥

પોતાને સુખ આપનારો પરમ પુરુષાર્થ પોતામાંજ રહેલો છે તેને જુઓ જનાર પુરુષો દૈત્યપદાર્થ કે જે મીઠ્યા દ્રવ્ય કલ્પના રૂપ છતાં પણ બચકર સંસારના પ્રવાહમાં ભટક્યા કરે છે.

॥ જલં તદુદ્ભવૈછન્નં દિત્વાઽજ્ઞો જલક્રામ્યયા ॥

॥ મૃગતૃષ્ણામુપાધાત્રે ઘૃથાઽન્યત્રાર્થહ્રસ્વતઃ ॥૮૨॥

જેમ કોઈ સુખ માણસ શેવાળ વીગેરેથી ઢંકાએલા જળને છોડી દહને જલ પીવાની ઇચ્છાથી ઝાંઝરાંના પાણીને વાસ્તે દોડે છે તેમ પોતાના સ્વરૂપ શિવાય બીજા ઢંકાણે સુખ દેખતો પુરુષ મૃગતૃષ્ણા સમાન વિષયો તરફ દોડે છે.

॥ દેહાદિભિર્દેવતંત્રૈરાત્મનઃ સુખમીહતઃ ॥

॥ દુઃસ્વાત્યયં ચાનીશસ્ય ક્રિયામોઘાઃકૃતાઃકૃતાઃ ॥૮૩॥

દેહાદિક પદાર્થો કે જેઓ દૈવાધીન છે તેઓથી સુખ મેળવવાને તથા તેઓનું દુઃખ ટાળવાને ઇચ્છતા ભાગ્ય વિનાના પુરુષો જે જે ક્રિયાઓ કરે છે તે સઘળી નિષ્ફળ થાય છે

॥ આધ્યાત્મિકાદિભિર્દુઃ સૌરવિમુક્તસ્ય કર્હિચિત્ ॥

॥ મર્ત્તસ્ય કૃચ્છ્રોપનતૈરર્થૈઃ કામૈઃક્રિયેતર્કિમ્ ॥૮૪॥

૧ આધ્યાત્મિક, ૨ આધિભૌતીક, અને ૩ આધિદૈવિક દુઃખોથી કદિપણ મુક્ત નહિ થતા અને જેને માથે મોત દ્રવ્ય કરે છે એવા પ્રાણીને કોઈ વખતે માંડમાંડ ધન કે મન કદિપણ સુખ મળે તોપણ તેથી શું થયું ???

॥ पश्यामि धनिनां क्लेशं लुब्धानामजितात्मनाम् ॥

॥ भयादलब्धानिद्राणां सर्वतोऽभिविशंकिनाम् ॥८५॥

લોભીઆ, અજીતેન્દ્રિય, અને ખીકને લીધે જીઓને નિદ્રા પણ આવતી નથી. એવા અને સર્વ પ્રકારની શંકા રાખનારા નાશુવળાઓને પણ હું ધણો હલેશજ દેખું છું

॥ राजतश्चोरतः शत्रोः स्वजनात्पशुपक्षितः ॥

॥ अर्थिभ्यः कालतः स्वस्मान्नित्यं प्राणार्थवज्रयम् ॥८६॥

॥ शोक मोह भय क्रोध राग क्लैब्यश्रमादयः ॥

॥ यन्मूलाः स्युर्दृणां जह्यात्स्पृहां प्राणार्थयोर्बुधः ॥८७॥

રાજની, ચોરની, શત્રુની, સ્વજનની, પશુની, પક્ષીની, કાલની, તથા પોતાની પણ પ્રાણ અને ધનવાનોને નિરંતર ખીક રહે છે. પ્રાણ અને ધનની તૃષ્ણા કે જેને લીધે મનુષ્યોને શોક, મોહ, ભય, ક્રોધ, પ્રીતી, દીનતા, અને પરિશ્રમ વિશેરે થાય છે. તેનેજ સમગ્ર પુરષે તજી દેવી જોઈએ. અર્થાત્ તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવો.

॥ मधुकारमहासर्पौ लोकेस्मिन्नो गुरुत्तमौ ॥

॥ वैराग्यं परितोषं च प्राप्ता यच्छिक्षया वयम् ॥८८॥

આ લોકમાં મધમાખી, અને અજગર એ બે અમારા મોટા શુર છે. કે જીઓની ખાસેથી લીધેલી શિખામણ ઉપરથી અમને વૈરાગ્ય અને સંતોષ એ બે પ્રાપ્ત થયાં છે.

॥ विरागः सर्वकामेभ्यः शिक्षितोमे मधुव्रतात् ॥

॥ कृच्छ्राप्तं मधुवद्वित्तं हत्वाऽप्यन्यो हरेत्पतिम् ॥८९॥

મધમાખી પાસેથી હું સર્વ વિષયોમાં વૈરાગ્ય સખવાનું શિખ્યો છું મધમાખીના મધની પેઠે માથુસે ધણું કષ્ટ વેઠી મેળવેલા ધનને જેમ તેના ધણીને મારી ખીજ લઈ જાયછે મારે તે વિશે મને વૈરાગ્યછે.

॥ અનીહઃ પરિતુષ્ટાત્મા યદ્દચ્છોપનતાદહમ્ ॥

॥ નોચેચ્છયે બહુ હાંની મહાહિરિવ સત્ત્વવાન્ ॥૧૦॥

કચિદલ્પં કચિદ્ભૂરિ ભુંજેઽન્નંસ્વાદ્ર સ્વાદુ વા ॥

॥ કચિદ્ભૂરિ ગુણોપેતં ગુણહીનમુત કચિત્ ॥૧૧॥

॥ શ્રદ્ધયોપાહતં કાપિ કદાચિન્માનવર્જિતમ્ ॥

॥ ભુંજે ભુક્તવાઽથ કસ્મિશ્ચિદ્દિવા નક્તં યદ્દચ્છયા ॥૧૨॥

॥ ક્ષૌમં દૂકલમજિનં ચીરં વલ્કલમેવ વા ॥

॥ વસેઽન્યદપિ સંપ્રાપ્તં દિષ્ટભૂક્તુષ્ટધીરહમ્ ॥૧૩॥

ઉલ્લાસ છોડી બેઠેલા હું કે જે પદાર્થ યદ્દચ્છાથી મળે છે. તેથી સંતોષ માનું છું. અને ના મળે તો ધીરજ રાખીને અજગરની પેઠે ધણા દિવસ સુધી સુષ્પ રહું છું. કોઈ વખતે થોડું, કોઈ વખતે વધારે, કોઈ વખતે સ્વાદીષ્ટ, કોઈ વખતે ખરાબ, કોઈ વખતે ધણા ગુણ વાળું, કોઈ વખતે ગુણ વગરનું, કોઈ વખતે શ્રદ્ધાથી મળેલું, અને કોઈ વખતે અપમાનથી મળેલું અન્ન પણ ખાઈ લઉં છું. અને ખાઈને યદ્દચ્છાથી દીવસે અથવા રાત્રે કોઈ એક ઠેકાણે પડ્યો રહું છું. પ્રારબ્ધ ભોગવનાર અને સંતોષ રાખનાર એવો હું રૈશમી, સુતરાણી, આગડું, ચીર, વસ્ત્ર, કે ખીજ જાતનું પણ જે વસ્ત્ર મળ્યા આવે તેને પેહેરી લઉં છું.

- ॥ કચિચ્છયે ધરોપસ્થે તૃણપર્ણાસ્મિભસ્મસુ ॥
 ॥ કચિત્પ્રાસાદપર્યંકે કશિપૌ વા પરેચ્છયા ॥૧૪॥
 ॥ કચિત્ સ્નાતોઽનુલિપ્તાંગઃ સુવાસાઃસ્રગ્વ્યલંકૃતઃ ॥
 ॥ રથેભાશ્વેશ્વરે ક્વાપિ દિગ્વાસા ગ્રહવદ્વિમ્બો ॥૧૫॥
 ॥ નાહં નિંદે ન ચ સ્તૌમિ સ્વભાવવિષમં જનમ્ ॥
 ॥ એતેષાં શ્રેય આશાસે ઉતૈકાત્મ્યં મહાત્મનિ ॥૧૬॥
 ॥ વિકલ્પં જુહુયાચ્ચિત્તૌ તાં મનસ્યર્થવિભ્રમે ॥
 ॥ મનો વૈકારિકે હુત્વા તન્માયાયાં જુહોત્યનુ ॥૧૭॥
 ॥ આત્માનુભૂતૌ તાં માયાં જુહુયાત્સત્યદૃઢમુનિઃ ॥
 ॥ તતો નિરીહો વિરમેત્સ્વાનુભૂત્યાત્મનિ સ્થિતઃ ॥૧૮॥
 ॥ સ્વાત્મવૃત્તમયેત્થં તે સુગુપ્તમપિ વર્ણિતમ્ ॥
 ॥ વ્યપેતં લોકશાસ્ત્રાભ્યાં ભવાન્હિ ભગવત્પ્રિયઃ ॥૧૯॥

કોઈ વખતે ધરતી ઉપર ખડ, પાદડાં, પથ્થર કે રાખમાં સુઈ રહું છું, અને કોઈ વખતે પારડી ઇચ્છાથી મેહેલની અંદર રહેલા પલંગની તલાઈમાં પણ સુઈ રહું છું. કોઈ વખતે સ્નાન કરી અદન લેખન કરી, સાસં વસ્ત્ર પેહેરી, ગાલા શણગાર ધરી, રથ હાથી કે ઘોડા ઉપર બેસીને ફરું છું. અને કોઈ વખતે જિન્ગતની પેઠે નાગો પણ ફરું છું. લોકો કે જોઓના વિચાર એક બીજાથી ઉલટા હોવાનો જ સ્વભાવ છે. તેઓની હું નિંદા કદાપી પણ કરતો નથી તેમ સ્તુતિ પણ કરતો નથી. સર્વનું કસ્થાણુ થાય. અને પરમતત્ત્વમાં એકમત

થાય એટલુંજ ધમ્મું. ભેદને મનની વૃત્તિમાં હોયવો. વૃત્તિને પદાર્થો-
રૂપી ભગવાના મનમાં હોયી દેવી મનને અહંકારમાં હોયી દેવું. અને
અહંકારને મહત્ત્વદ્વારા માયામાં હોયી દેવો સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માને
જોતાર મુનીજનોએ તે માયાને સ્વરૂપના અનુભવમાં હોયી દેવી જો-
ધએ, પછી જિવન રહિત થમને પોતાના અનુભવથી સ્વરૂપમાં રહી
વિરામ પામવો. મારી રીતભાવ જો કે અત્યંત શુભ અને લોકો
તથા શાસ્ત્ર મર્્યાદાથી પણ જિવંતી જળાય એવી છે તો પણ તમે
ભગવાનના બક્તજન છો. એટલા માટે તમને કહી સાંભળાવી છે.
કેમકે અજ્ઞાન અનાધિકારી નિંદક થાય, તેની આ વાત શુભ રાખવી,
હીરાની પરિક્ષા ઝવેરીજ નળી શકે છે, ચેર બીલ થું જાણે ??

નારદજી કહેછે—જો પ્રમાણે અવધુત પાસેથી પરમહંસ જીવ-
ન્મુક્ત સંત તત્ત્વવેતાના ધર્મ સાંભળી રાજી થએલા પ્રહ્લાદ તેમની
પુજા કરી રમ્ય લેખને પોતાને ધેર ગયા.

॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ ॥ યુધિષ્ઠિર રાજા નારદજીને પુછે છે.

॥ ગૃહસ્થ एतां पदवीं विधिना येन चांजसा ॥

॥ याति देवऋषे ब्रूहि मादृशो गृह मूढधीः ॥ ૨૦૦ ॥

હે નારદ મુનિ ।। ઘરમાંજ મુઠ બની ગયેલા હું જેવા ગૃહસ્થા-
શ્રમીને જે પ્રકારે સંન્યાસીની પદવી એટલે મોક્ષ મળે તે પ્રકારકહો
કે અમો ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેતાં છતાં પોતાના પરમાત્માને જાણી
મુક્ત સ્વરૂપે વિચરીએ.

॥ નારદ ઉવાચ ॥

॥ गृहेष्ववास्थितो राजन् क्रियाः कुर्वन् यथोचिताः ॥

॥ वासुदेवार्पणं साक्षादुपासितं महा मुनिम् ॥ ૨૦૧ ॥

ગૃહસ્થાશ્રમીએ ધરમાં રહીને સર્વ કાંઈ શ્રી વાસુદેવાર્પણ (સર્વના દૃઢ્યમાં વસી રહ્યો છે એવો દેવ તે વાસુદેવ કરી યથા યોગ્ય પ્રક્રિયા સાચવતાં માહાન્ તત્ત્વવેત્તા મુનિજનો (સંતપુરુષો) ની સેવા કરવી.

॥ શૃણ્વન્ ભગવતોઽભીક્ષ્ણ મવતાર કથાઽમૃતમ્ ॥

॥ શ્રદ્ધધાનો યથાકાલ મુપશાન્ત જનાવૃતઃ ॥૨॥

નિરંતર શ્રી ભગવાનની કથા રૂપી અમૃતનું શ્રવણ પાન કરવું અને વેદ શાસ્ત્રાદિ તથા તત્ત્વજ્ઞ પુરુષોના વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી નિમેષા સમયમાં શાન્ત એવા અને દેહદ્રષ્ટિ અચાન બાવથી રહીત એવા સંત પુરુષોનો સમાગમ કરવો.

॥ સત્સંગાચ્છનકૈઃસંગમાત્મજાયાત્મજાદિષુ ॥

॥ વિમુચ્યેન્મુચ્યમાનેષુ સ્વયં સ્વપ્રવદુત્થિતઃ ॥૩॥

દેહ, સ્ત્રી. અને પુત્ર વીગેરે કે જ્યો કોઈ એક દીવસે પણ છુટાં પડવાનાં છે. તેઓની સંત સમાગમના બળ વડે આસક્તી છોડી દેવી જોઈએ જેમ સ્વપ્ન દશામાંથી જાગેલો પુરુષ સ્વમાવસ્થામાં પ્રાપ્ત એવાં સ્ત્રી પુત્રાદિકને મિથ્યા માની તેની આસક્તિ છોડે છે તેમ આ સંસારને સ્વપ્ન તુલ્યમાની આશક્તિ છોડવી.

॥ યાવદર્થમુપાસીનો દેહે ગેહે ચ પંડિતઃ ॥

॥ વિરક્તો રક્તવત્તત્ર નૃલોક નરતાન્યસેવ ॥૪॥

સમગ્ર પુરુષે દેહમાં અને ધરમાં જેટલું પ્રયોજન હોય, તેટલોજ સંબંધ રાખવો. અને અંદરમાં વૈરાગ્ય રાખી ઉપરથી આસક્ત પુરુષની પેઠે પુરુષાર્થ ચાલુ રાખવો.

॥ જ્ઞાતયઃ પિતરૌ પુત્રાભ્રાતરઃ સુહૃદોઽપરે ॥

॥ યદ્વદન્તિ યદિચ્છન્તિ ચાનુમોદેત નિર્મમઃ ॥૬॥

માતા-માતા-પીતા-પુત્ર-ભાઈઓ. અને ખીજા સંબંધીઓ જે કહે અને ઇચ્છે, તેમાં આગ્રહથી મળત્ય નહિ રાખતાં યથાયોગ્ય સંમતિ આપવી.

॥ દિવ્યં ભૌમં ચાંતરિક્ષં વિત્તમચ્યુતનિર્મિતમ્ ॥

॥ તત્સર્વમુપભુંજાન ઇતત્કુર્યાત્સ્વતો બુધઃ ॥૬॥

ધાન્યાદિક, પૃથ્વીમાંથી મળેલું, અને અકસ્માત મળતું જે કાંઈ ધન ઇશ્વર આપે તે સમગ્ર ધનનો ઉપભોગ કરતાં સર્વ સંબંધીઓના સંરક્ષણ સાથે યથાયોગ્ય વર્તન રાખવું, એ પંડિતોના ધર્મ છે.

॥ યાવદ્ભીયેત જઠરં તાવત્સ્વત્વં હિ દેહિનામ્ ॥

॥ અધિકં યોમિમન્યેત સ સ્તેનો દંડમર્હતિ ॥૭॥

જેટલા અન્નથી પેટ ભરાય, તેટલુંજ અન્ન દરેક પ્રાણીનું પોતાનું છે, એમ સમજવું. માટે તે કરતાં અધિકનું જે અભિમાન રાખે તે ધણી ચોર સમાન હોવાથી શિક્ષાને યોગ્ય છે.

॥ મૃગોઽષ્ટ્રાશ્વરમર્કાશ્વસરીસૃપ્શ્વગમક્ષિકાઃ ॥

॥ આત્મનઃ પુત્રવત્પશ્યેત્તૈરેષામંતરં કિયત્ ॥૮॥

મૃગ, ઊંટ, ગધેડાં, વાંદરાં, ઉંદરો, સાપોલીયાં, પક્ષી, માખી-ઓને પોતાના પુત્ર સમાન ગણવાં. કેમકે એઓની અને પુત્રોની વચ્ચે વિશેષ અંતર નથી.

॥ ત્રિવર્ગે નાતિકુચ્છેણ ભજેત મૃદમેધ્યપિ ॥

॥ યથાદેશં યથાકાલં યાવદૈવોપપાદિતમ્ ॥૧૮॥

ધરમાં રહીને પણ બહુજ કષ્ટ વેડીને ધર્મ, અર્થ કે કામનું સંપાદન કરવું નહિ, પણ દેશકાલને અનુસરીને જેટલું દૈવ (પ્રારબ્ધ) આપે તેટલાથીજ નભાવવું.

॥ આશ્વાઘાંતે વસાયેભ્યઃકામાન્સંત્રિ ભજેતથા ॥

॥ અપ્યે કામાત્મનો દારાં નૃણાં સ્વત્વગ્રહો યતઃ ॥૧૦૯॥

કુતરાં, પતિત અને ચાંડાલાદીક સુનીના પ્રાણીઓને પણ પોતાના અન્નમાંથી યથાયોગ્ય રીતે વહેંચીને આપવું, સ્ત્રી કે જે વિશેષે કરીને પોતાની સેવાનેજ માટે છે અને જેમાં મનુષ્યોને “આતો ભારીજ સ્ત્રી” એવો મીથ્યા આગ્રહ છે. તે સ્ત્રીને પણ ધર્મ શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અતિથિઓની સેવામાં કામે લગાડવી.

॥ જહ્યા ચર્યેષ્વ પ્રાણાન્હન્યાદ્વા પિતરં ગુરુમ્ ॥

॥ તસ્યાં સ્વત્વં સ્ત્રિયા જહ્યાચસ્તેન હ્યજિનો જિતઃ ॥૧૧૦॥

જેને સાર પુરુષો પોતાના વાદાવા પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે અને બાપનો કે પૂર્ણ દિતગિતક સહગુરુનો પણ પ્રાણ લેછે. એવી તે સ્ત્રીમાંથી જેણે નમતા છોડી દીધી તેણે બગવાન કે જે કોષને પણ વશ થતા નથી. એવા અછત પ્રભુને તેણે વશ કરીના એમ સમજવું.

॥ કૃમિવિદ્ ભસ્મનિષ્ઠાંતં કેદંતુચ્છં કલેવરમ્ ॥

॥ ક તદ્દીયેરતિર્ધાર્યા કાયમાત્મા નમશ્છદિઃ ॥૧૧૧॥

જેમાંથી અન્ને કીડા, વિષ્ણુ, કે બરગજ થવાની છે એવો આ

તુચ્છ દેહ ક્યાં ! ! ! તથા દેહના સુખને માટે જોમાં પ્રીતી થાય છે.
ઓવી સ્ત્રી પણ ક્યાં ! ! ! અને સર્વ વ્યાપક અસંગ આત્મા પણ ક્યાં ! ! !

૧૧ સિદ્ધૈર્યજ્ઞાવશિષ્ટાર્થેઃકલ્પયેદ્વૃત્તિમાત્મનઃ ॥

૧૨ શેષે સ્વત્વં ત્યજન્પ્રાજ્ઞઃપદ્વીં મહતામિયાત્ ॥૧૩॥

જે અત્તાદિક પ્રારબ્ધ યોગથી મળે તેમાંથી પંચયજ્ઞ કરીને ખાડી-
નાથી પોતાની વૃત્તિ ચલાવવી. અને વૃત્તિ ચલાવતાં જે વધે તેમાંથી
મગત્વ ત્યાગ કરવું. આ પ્રમાણે કરનારો સમગ્ર પુરુષ. પરમહંસ
શુભનુક્રા લોકોની પરમ ગતિને પામે છે.

૧૩ દેવાનૃષીનૃભૂતાનિ પિતૃનાત્માન મન્વહમ્ ॥

૧૪ સ્વવૃત્યા ગતવિત્તેન યજેત પુરુષં પ્રથક્ ॥૧૫॥

પોતાની યોગ્ય આશીર્વાદો જે ધન મળે તેથી રોજ દેવ,
ઋષિ, પિતૃ, મનુષ્ય અને પ્રાણીઓનું પુજન કરવું. અને પોતાના
શરીરને પણ સાચાવું. એમ કરવાથી અંતર્યામિ પરમાત્માનું જ તે
પુજન થાય છે.

૧૫ યર્હાત્મનોધિકારાદ્યાઃ સર્વાઃસ્તુર્યજ્ઞસંપદઃ ॥

૧૬ વૈતાનિકેન વિધિના અગ્નિદોત્રાદિના યજેત્ ॥૧૭॥

૧૭ નહ્યગ્નિમુખતાંડયંવૈ ભગવાન્ સર્વયજ્ઞધુક્ ॥

૧૮ ઇજ્યતે હવિષા રાજન્ યથા વિપ્રમુખે હૃતૈઃ ॥૧૯॥

ન્યારે પોતાને અધિકાર વિગેરે સમગ્રી મન કરવાની સમયરો
હોય ત્યારે વેદમાં કહેલા અગ્નિદોત્રાદિકનું વિધિથી પુજન કરવું. સમગ્રી
યજોને ભોગવનારા આ ભગવાન, બ્રહ્મજ્ઞાન મુખમાં હોમવ્રતથી સ્વચ્છ

પ્રસન્ન થાય છે તેવા અભિન્ન મુખમાં ધી વીગેરે હોમવાથી પ્રસન્ન થતા નથી. (અધિવાં અધિકાર શબ્દો વડે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી અને વૈશ્યને દ્વિગતી સંસ્કારથી વેદ કર્મનો અધિકાર મળેલો છે. માટે તેજ અધિકારીએ યજ્ઞ કરવો જોઈએ) તેમજ બ્રાહ્મણોમામકીતનુ ॥ બ્રાહ્મણો એ પરમાત્માનુ સ્વરૂપ છે, માટે બ્રાહ્મણના મુખમાં હોમનું એ સર્વોત્તમ પ્રસન્નતા છે.

॥ તસ્માદ્બ્રાહ્મણ દેવેષુ મર્સાદિષુ યથાર્હતઃ ॥

॥ તૈસ્તૈઃ કામૈર્યજસ્વૈનં ક્ષેત્રજ્ઞં બ્રાહ્મણાનનુ ॥૧૭॥

એટલા માટે બ્રાહ્મણ, દેવ, મનુષ્ય, અને જીજ્ઞ પ્રાણીને યથા યોગ્ય દાન-માન આપી તેઓમાં અંતર્યામિનું પુજન કરવું, અને એ અંતર્યામિ પરમાત્માનુ શ્રેષ્ઠ મુખ જ બ્રાહ્મણો છે. એમ નિશ્ચય સમજો.

॥ કુર્યાદાપરપક્ષીયં માસિ પ્રૌષ્ઠપદે દ્વિજઃ ॥

॥ શ્રાદ્ધંપિત્રેર્યથાવિત્તં તદ્વંધુનાં ચ વિત્તવાન્ ॥૧૮॥

દિન (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય,) વર્ણોએ બાદરવા મહિનાની ઋષ્ટ્ય પક્ષમાં માતાપીતાનું મહાલય શ્રાદ્ધ કરવું, અને ધનની સપત્તિ હોય તો માતાપીતાના બંધુઓનું પણ કરવું. દક્ષિણાયન ઊત્તરાયન, વિષુવત્, વ્યતિપાત, ક્ષયદિવસ, ચન્દ્ર સર્વનાં મહત્ત્વ, શ્રવણ, દાદશી, વૈશાખ શુદી ત્રીજ, કાર્તિક માસની નવમી, હેમંત તથા શિશિર રતુમાં ચાર અષ્ટકા નામની તીથી. માઘ શુદી સાતમ, માઘ મહી-

૧. માર્ગશિર્ષ આદી ચાર માસમાં કૃષ્ણ પક્ષની સાતમ આઠમ અને નવમી એ ત્રણ ત્રણ તિથીને અષ્ટકા કહે છે.

નાની મધાનક્ષત્રવાળી પુનમ અને એવીજ રીતે પ્રત્યેક પુનમને દિવસે તથા પ્રત્યેક માસને નામ આપનારાં નક્ષત્રો હોય ત્યારે પણ શ્રાદ્ધ કરવું, વ્યવસમાં અનુરાધા, શ્રવણ અથવા ત્રણ ઊત્તરમાં એકનો યોગ હોય અથવા અગિઆરમાં ત્રણ ઊત્તરમાંથી એકનો યોગ હોય અથવા જે તીથીમાં જન્મ નક્ષત્ર કે શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ હોયનો તે દિવસે પણ શ્રાદ્ધ કરવું. આ ઉપર જતાવેલા દિવસો માત્ર એકલુંજ શ્રાદ્ધ કરવાના નથી. પણ મનુષ્યોને સધળા પ્રકારના ધર્મની વૃદ્ધિ આપનારા છે. એટલાજ માટે એ સમયોમાં સર્વ પ્રકારનું પુણ્ય કરવું જોઈએ. અને એજ આયુષ્યનું સાદૃશ્ય છે. આ ઉપર જતાવેલા દિવસોમાં તો અવસ્ય કરીને સ્નાન, જપ, હોમ, વ્રત, દેવ પુજન, કે બ્રાહ્મણોનું પુજન કર્યું હોય અથવા પિતૃ ભૂત કે મનુષ્યોને જે આપ્યું હોય તે અક્ષય થાય છે.

॥ સંસ્કાર કાલો જાયાયા અપત્યસ્યાત્મનસ્તથા ॥

॥ પ્રેમસંસ્થા મૃતાહશ્ચ કર્મણ્યભ્યુદયે નૃપ ॥૧૯॥

મીના-સંતાનના અથવા પોતાના સંસ્કારનો સમય પ્રેતના દા-હાદીકનો સમય-સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ અને બીજું પણ માંગલીક કર્મ કરવાનો સમય હોય ત્યારે પુણ્ય કરવું જોઈએ.

॥ અથ દેશાન્પ્રવક્ષ્યામિ ધર્માદિશ્રેય આવહાન્ ॥

॥ સ વૈ પુણ્યતમો દેશઃસત્પાત્રંયત્ર લભ્યતે ॥૨૦॥

હવે ધર્મ વીગેરે કહ્યાણુ આપનારા દેશોનાં તથા સ્થાનનાં નામ કહું છું. જ્યાં સત્પાત્ર જનોની પ્રાપ્તિ થાય તે દેશ પુણ્યવાન ગણાય છે. જ્યાં ચતુર બ્રાહ્મણ પરમાત્મા ભગવાનની મૂર્તિરૂપ ભક્તિ-ભા-

વના સારી થતી હોય, જ્યાં તપ, વિદ્યા અને દયાવાળા બ્રાહ્મણો વસતા હોય, જ્યાં ભગવાનની પ્રતિમા હોય અને જ્યાં પુરાણોમાં પ્રખ્યાત ગંગા વીગેરે નદીઓ હોય તે દેશ ધર્મ કરવાનું સ્થાન છે. પુષ્કરહીક તક્ષાવો, મહાત્મા જનોને રહેવાનાં ક્ષેત્રો, કુરુક્ષેત્ર, ગયા, પ્રયાગ, પુલહાશ્રમ, નૈનિષારણ્ય ક્ષેત્ર, રાગનો શેત્રુ, પ્રભાસ, દારકા, કાશી મથુરા, પંપા, ત્રિવંદુસર, નારાયણનો બદરીકાશ્રમ, સીતારામ આશ્રમ, ગંડેન્દ્ર તથા મલયાચલ મોટા પર્વતો અને ભગવાનની સ્થીર મૂર્તિવાળા દેશો એ સઘળાં પવિત્ર સ્થાનકો છે. કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે વારંવાર એ દેશોને સેવવા જોઈએ. એ દેશોમાં જે ધર્મ કરવામાં આવે તે માણસોને હૃદયરધણા કરતાં વધારે ફળ દાતા છે.

હે યુધિષ્ઠિર રાજા ! ! ! સારી રીતે પાત્રને જાણવા વાળા વિદ્વાનોએ એક અને અદ્વૈત પરમાત્માનેજ પરમ “ પાત્ર ” રૂપે વર્ણવેલા છે—કેમકે સ્વાયંતર જંગમ ભગવાનમયજ છે. તમારા યજ્ઞમાં અગ્રપુર્ણના સમયમાં દેવ, ઋષિ, મહાત્માઓ, અને બ્રહ્માના પુત્રો વીગેરે સઘળા દત્તા, તેઓમાં પણ ભગવાનજ સર્વોત્તમ પાત્ર છે એવે નિર્ણય થઈ ચુક્યો છે.

॥ જીવ રાશિભિરાકીર્ણ આંડકોશાંઘ્રિપો મહાન્ ॥

॥ તન્મૂલત્વાદચ્યુતેજ્યા સર્વજીવાત્મ તર્પણમ્ ॥ ૨૧ ॥

આ બ્રહ્માંડ રૂપી મોટું જાડ કે જે અનેક જીવના સમૂહોથી વ્યાપ્ત છે. તેનું મુળ પરમાત્મા અચ્યુત અદ્વૈત પરબ્રહ્મ છે. એટલા માટે ભગવાનની પૂજાથી સર્વ જીવોની અને પોતાની પણ તૃપ્તિ થાય છે.

॥ પુરાણ્યનેન સૃષ્ટાનિ નૃતિર્યઘૃષિદેવતાઃ ॥

॥ શેતે જીવેન રૂપેણ પુરેષુ પુરુષો હ્યસૌ ॥ ૨૨ ॥

મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, ઋષિ, અને દેવતા વીજેરે પુરો. (શરીરે) આ ભગવાનેજ સંજ્યાં છે. અને જો સર્વમાં જીવજંતુઓને ભગવાનજ છે. અર્થાત્ અજ્ઞાન બુદ્ધિવાળા જીવો પોતાને ન જાણવાથી જીવ ગાને છે. વાસ્તવીકતો સર્વ વ્યાપક પરમાત્માજ છે. માટે એનું નામ પુરૂષ કહેવાય છે. જેને જ્ઞાન બુદ્ધિવાન આત્મા પરમાત્મા કહે છે. તેનેજ અજ્ઞાન પુરૂષો જીવ કહે છે.

॥ તેષ्वેષુ ભગવાન્ રાજંસ્તારતમ્યેન વર્તતે ॥

॥ તસ્માત્પાત્રં હિ પુરુષો યાવાનાત્મા યથેયતે ॥

પશુ પક્ષીઓનાં શરીરો કરતાં મનુષ્યનાં શરીરોમાં ભગવાન અધિકપણથી રહે છે. માટે માણસો પુજન કરવાનાં પાત્રો રૂપ છે. તેઓમાં પશુ તપ વિજેરેને લીધે જ્ઞાનનો ભાગ જેમાં જેમાં વધુ દેખાય તે તે માણસ ઉત્તમ પાત્ર છે એમ સમજવું.

॥ દૃષ્ટ્વા તેષાં મિથો નૃણામવજ્ઞાનાત્મતાં નૃપ ॥

॥ ત્રેતાદિષુ હરેરર્ચા ક્રિયાયૈ કવિભિઃ કૃતા ॥૨૪॥

પ્રથમ તો મનુષ્યોનાં શરીરોમાંજ ભગવાનની પુજા કરવાની આદ્ય હતી. પણ તેઓમાં પરસ્પર વાંધા ઊડવાને લીધે અપમાન થવા લાગ્યાં તે જોઈ ત્રેતાયુગથી વિદ્વાનોએ શ્રી પરમાત્માના પંચાયતનની પ્રતિમાઓનું પુજન કરવાનો ઠરાવ કીધો છે.

॥ તતોઽર્ચાયાં હરિં કેચિત્સંશ્રદ્ધાય સપર્યયા ॥

॥ ઉપાસત ઉપાસ્તાપિ નાર્યદા પુરુષદ્વિષામ્ ॥૨૫॥

એટલાં માટે કેટલાંએક પુરૂષો મૂર્તિમાંજ ભગવાન છે. એમ

માની તેની ઉપાસના કરે છે. મૂર્તિનું પુજન કરતાં છતાં પણ જે માણસો ખીજાં માણસોનો દેશ કરે તેઓને તે મૂર્તિ કળ આપતી નથી. કોઈ પણ માણસનો દેશ નહિં કરતાં મૂર્તિની ઉપાસના કરી હોય તો તે મૂર્તિ મંદાધિકારી જનોને પુરૂષાર્થ આપે છે.

॥ પુરુષેષ્વપિ રાજેન્દ્ર સુપાત્રં બ્રાહ્મણં વિદુઃ ॥

॥ તપસા વિદ્યયા તુષ્ટયા ધત્તે વેદં હરેસ્તનુમ્ ॥૨૬॥

હે મોટા રાજા !!! માણસોમાં પણ જે બ્રાહ્મણ, તપ-વિદ્યા-અને સંતોષ પૂર્વક ભગવાનના શરીર રૂપ વેદનો અભ્યાસી અર્થાત્ વેદના તત્વજ્ઞાનને જાણવાવાળો હોય તે ઊત્તમ પાત્ર છે એમ માહત્તા જનો કહે છે.

॥ નન્વસ્ય બ્રાહ્મણા રાજન્ કૃષ્ણસ્ય જગદાત્મનઃ ॥

॥ પુનંતઃ પાદરજસા ત્રિલોકીં દૈવતં મહત્ ॥૨૭॥

ચરણરજથી ત્રૈલોક્યને પવિત્ર કરનારા બ્રાહ્મણો જ આ જગતના આત્મા શ્રી કૃષ્ણના મોટા દૈવત રૂપજ છે. અર્થાત્ બ્રાહ્મણો જ વિષ્ણુ સ્વરૂપ છે એમ વેદ જોલે છે.

॥ નારદ ઉવાચ ॥ નારદ કહે છે,

॥ કર્મનિષ્ઠા દ્વિજાઃ કેચિત્તપોનિષ્ઠા નૃપાપરે ॥

॥ સ્વાધ્યાયેઽન્યે પ્રવચને યે કેચિજ્ઞાન યોગયોઃ ॥૨૮॥

કેટલાએક બ્રાહ્મણો કર્મમાં નિષ્ઠા રાખનારા, કેટલાએક તપમાં નિષ્ઠા રાખનારા, કેટલાએક વેદાધ્યયનમાં નિષ્ઠા રાખનારા, કે-

ટલાએક વ્યાખ્યાનમાં નિષ્ઠા રાખનારા અને કેટલાએક જ્ઞાનમાં નિષ્ઠા રાખનારા અને કેટલાએક યોગમાં નિષ્ઠા રાખનારા હોય છે.

॥ જ્ઞાનનિષ્ઠાય દેયાનિ કવ્યાન્યાનંત્યમિચ્છતા ॥

॥ દૈવે ચ તદભાવે સ્યાદિતરેભ્યા યથાર્હતઃ ॥૨૯॥

પીતૃ અને દેવ સંબંધી કાર્યોમાં અનંત ફલની ઈચ્છા ધરવનારાએ જ્ઞાનનિષ્ઠાવાળા બ્રાહ્મણોને જ જમાડવા જોઈએ. અને જ્ઞાનનિષ્ઠ બ્રાહ્મણો ના મળે તો પછી જીવ સત્કર્મમાં નિષ્ઠા વાળા યોગ્ય બ્રાહ્મણોને જમાડવા.

॥ દ્વૌ દૈવે પિતૃકાર્યે ત્રીનેકૈકમુભયત્રવા ॥

॥ ભોજયેત્સુસમૃદ્ધોઽપિ શ્રાદ્ધે કુર્યાન્ન વિસ્તરમ્ ॥૩૦॥

ધણી સમૃદ્ધિ હોય તો પણ શ્રાદ્ધમાં વિશ્વદેવાના જે અને પિતૃના તથા બ્રાહ્મણ જમાડવા. અથવા બંનેનો એક એક બ્રાહ્મણ પણ જમાડવો. પણ એથી વધારે વિસ્તાર કરવો નહિં.

॥ દેશકાલોચિતા શ્રદ્ધા દ્રવ્યપાત્રાર્હણાનિ ચ ॥

॥ સમ્યગ્ભવંતિ નૈતાનિ વિસ્તરાંત્સ્વજનાર્પણાન્ ॥૩૧॥

વિસ્તારથી સ્વજનોને જમાડવામાં દેશ-કાલમાં જોઈતી શ્રદ્ધા પદાર્થો, પાત્ર અને પૂજન વિધિ સહિત થઈ શકે નહિં.

॥ દેશે કાલે ચ સપ્રાપ્તે મુન્યન્નં હરિદૈવતમ્ ॥

॥ શ્રદ્ધયા વિધિવત્ પાત્રે ન્યસ્તં કામધુગક્ષયમ્ ॥૩૨॥

યોગ્ય દેશ-કાલમાં યોગ્ય વીગેરે મુનિઓનું આમ ભગવાનને નિવેદન કરી શ્રદ્ધાથી વિધિ સહિત પાત્રને જમાડ્યું હોય તો તે

આશ્વ અને સર્વ કામનાને પરિપૂર્ણ કરનાર થાય છે. દેવ ઋષિ, પી-
તૃ, પ્રાણીઓ, પોતાનું શરીર, અને સ્વજનોને અન્ન વેંહેથી આપતાં
એ સધળાંઓને ઇશ્વર જાણ્યા.

॥ ન દદ્યાદામિષં શ્રાદ્ધે ન ચાદ્યાદ્ધર્મ તત્ત્વવિત્ ॥

॥ મુન્યન્નૈઃ સ્યાત્પરા પ્રીતિ યથા ન પશુર્હિંસયા ॥૩૩॥

ધર્મનું તત્ત્વ જાણનારાઓએ શ્રાદ્ધમાં માંસ વાપરવું નહિં.
તેમ ખાવું પણ નહિં. મુનિનાં અન્નોથી પીતૃઓને જેવી પ્રીતી થા-
ય છે. તેવી પશુની હિંસા કરવાથી થતી નથી—

॥ નેતાદૃશઃ પરા ધર્મો નૃણાં સદ્ધર્મમિચ્છતામ્ ॥

॥ ન્યાસો દંડસ્ય ભૂતેષુ મનોવાકાયજસ્યયઃ ॥૩૪॥

ગનથી, વચનથી અને કાયાથી કોઈ પણ પ્રાણી માનને દુઃખ
દેવું નહિં. એ સમાન, શ્રેષ્ઠ ધર્મ પાલન કરવા વાળા મુમુક્ષુઓનો
ખીન્ને કોઈ ઉત્તમ ધર્મ નથી. “ અહિંસાપરમો ધર્મ ”

॥ એકે કર્મમયાન્યજ્ઞાન્ જ્ઞાનિનો યજ્ઞવિત્તમાઃ ॥

॥ આત્મસંયમનેઽનીહા જુઘ્ઠતિ જ્ઞાનદીપિતે ॥૩૫॥

યશ જાણનારાઓમાં ઊત્તમ અને નિષ્કામ રહેનારા કેટલા એક
જ્ઞાની પુરૂષો જ્ઞાનથી પ્રદિપ્ત થયેલા ગનના નિયમમાં કર્મરૂપ યજ્ઞોને
હોમી દે છે. (ગનના નિયમમાં કર્મરૂપ યજ્ઞો વિધિ રૂપ છે. એમ
જાણી તેઓનો ત્યાગ કરે છે.)

॥ દ્રવ્યયજ્ઞૈ ર્યક્ષ્યમાણં દૃષ્ટ્વા ભૂતાનિ વિભ્યતિ ॥

॥ એષ માકરુણો હન્યાદતઙ્ગો હ્યસુતૃપ્ ધ્રુવમ્ ॥૩૬॥

જેમાં પદાર્થોનો ઉપયોગ થાય છે. એવા યજ્ઞ કરવાને તૈયાર થયેલા માણસને જોઈને પ્રાણીઓ પીએ છે કે—આત્મ તત્વને નહિં જાણનાર—આ પેટ ભરે અને દયા વગરનો આ માણસ નક્કી અમને મારી નાંખશે.

॥ તસ્માદ્દેવો પપન્નેન મુન્યન્નેનાપિ ધર્મવિત્ ॥

॥ સંતુષ્ટોઽહરહઃકુર્યાન્નિત્યનૈમિત્તિકીઃ ક્રિયાઃ ॥૩૭॥

ઓટલા માટે ધર્મ જાણનારા માણસે પ્રારબ્ધથી મજેલા (ખડ ધાન્ય) ચોખા વીગેરે શુદ્ધ અન્નથી પણ સંતોષ રાખીને રોજ રોજ નિત્યકર્મ અને નૈમિત્તિક કર્મ કરવું.

॥ વિધર્મઃ પરધર્મશ્ચ આભાસ ઉપમા છલઃ ॥

॥ અધર્મશાખાઃ પંચેમા ધર્મજ્ઞોઽધર્મવચ્ચજેત્ ॥૩૮॥

વિધર્મ, પરધર્મ, આભાસ, ઉપમા અને છલ એ પાંચ અધર્મની શાખાઓ છે. માટે ધર્મના (સનાતન ધર્મના) જાણવા વાળાએ એ અધર્મની શાખાઓનો સત્વર નાશ કરવો.

॥ ધર્મવાધો વિધર્મઃ સ્યાત્પરધર્મોઽન્યચોદિતઃ ॥

॥ ઉપધર્મસ્તુ પાલ્લંડો દંભો વા શદ્ધભિચ્છલઃ ॥૩૯॥

॥ યસ્તિવચ્છયા કૃતઃપુંભિરાભાસો હ્યાશ્રમાત્પથકૂ ॥

॥ સ્વભાવ વિહિતો ધર્મઃ કસ્યનેષ્ઠઃ પ્રશાન્તયે ॥૪૦॥

જે વસ્તુને ધર્મ રૂપ સમજીને કરતાં સ્વધર્મ (સનાતન ધર્મ) ને જાધ આવે તો તે વિધર્મ કહેવાય છે. જે ધર્મ પરાયો હોય તે પરધર્મ કહેવાય છે. (સનાતન ધર્મ મર્યાદાથી રહીત) પુરૂષોએ આશ્ર-

બની પદ્ધતિથી જુદો પોતાની ઇચ્છાથી લોક રીતરિવાજ ઠરાવેલો જે ધર્મ (માર્ગ) હોય. તે આભાસ કહેવાય છે. (પંથમતાદિક વીગેરે) જે પાખંડ ધર્મ હોય તે ઉપમા કહેવાય છે અને જે ધર્મ, ઢોંગ-થી ભરેલો અથવા ધર્મશાસ્ત્રનાં વચનોનો ઉધો અર્થ દર્શાવીને માનેલો હોય. તે છલ કહેવાય છે. (મૂર્તિપુજનનું ખંડન માનનારા—એક ક્ષીને દશ ધણી કરવાની આજ્ઞા આપનારા—પુનર્લગ્ન એટલે વિધવા લગ્ન કરવાની આજ્ઞા કરનારા—એ જાપા છત્રમાં આવી જાય છે) સ્વભાવ ઉપરથી ધર્મશાસ્ત્રોએ આજ્ઞા કરેલો સત્ય સનાતનધર્મ સર્વ ગતુષ્પતે શાન્તિ આપે છે.

॥ ધર્માર્થમપિને હેત યાત્રાર્થવાઽધનોધનમ્ ॥

॥ અનીહાનીહમાનસ્ય મહાહેરિવ વૃત્તિદા ॥૪૧॥

નિર્ધન માણસે સનાતનધર્મને માટે કે નિર્વાહને સાર પણ ધનની ઇચ્છા નહિ કરતી. નિવૃત્તિવાળા માણસને અજગરની પેઠે નિવૃત્તિજ નિર્વાહ આપ્યા કરે છે.

॥ સંતુષ્ટસ્ય નિરીહસ્ય સ્વાત્મારામસ્ય યત્સુખમ્ ॥

॥ કુતસ્તત્કામલોભેન ધાવતોઽર્થેહયા દિશઃ ॥૪૨॥

સંતોષી, નિરાશીમાની, આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિવાળા અને જીવન તથા જેડેલા માણસને જે અપાર સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે સુખ વિષયોની લાલચથી ધન મેળવવા સાર ચોતરફ દોડનાર માણસને ક્યાંથીજ મળે ???

॥ સદા સંતુષ્ટ મનસઃ સર્વાઃસુખમયા દિશઃ ॥

॥ શર્કરાકટકાદિભ્યો યથોપાનત્પદઃશિવમ્ ॥૪૩॥

જેણે પગમાં પગરખાં પહેર્યા હોય તે માણસને જગ કાંટા અને કાંઠરીઓવાળી જગામાં પણ સધળે સુખ રહે છે, તેમ નિરંતર સંતોષ રાખનાર માણસને જ્યાં જાય ત્યાં સુખ રહે છે.

॥ સંતુષ્ટઃકેન વા રાજન્ન વર્તેતાપિ વારિણા ॥

॥ ઔપસ્થ્યૈજઞ્ઘય કાર્પણ્યા દુહપાલાયતે જનઃ ॥૪૪॥

સંતોષી માણસ માત્ર પાણીથી પણ શામાટે ન વર્તી શકે ??? અર્થાત્ પાણી માત્રથી પણ સંતોષ માનવો સર્વનો પરમ ધર્મ છે. ઉપરથી અને જીવડાના રસસ્વાદથી લાલચુ ખેલેલા માણસો કુતસની પેઠે કુંભાક્ષ ખાતી અસંતોષી થાય છે.

॥ અસંતુષ્ટસ્ય ઇવમસ્ય તેજો વિદ્યા તપો યશઃ ॥

॥ સ્વતર્કોદ્રિયલૌલ્યેન જ્ઞાનં ચૈવાવકીર્યતે ॥૪૫॥

જે આલસ્ય અસંતોષી હોય તેનું તેજ, વિદ્યા, તપ અને યશ ઇન્દ્રિયોની લાલસાથી ઝરી જાય છે. અને તત્ત્વજ્ઞાન પણ વિખરાઈ જાય છે.

॥ કામ સ્યાંતં ચ ક્ષુત્તૃદ્ભ્યાં ક્રોધસ્યૈતત્ફલોદયાત્ ॥

॥ જનો યાતિ ન લોભસ્ય જિત્વા ભુક્ત્વાદિશોભુવઃ ॥૪૬॥

કામનો અંત લુપ્ત-તરસ વેડવાથી આવે છે. અને ક્રોધનો અંત ક્રોધને પીડા કરી લેવાથી આવે છે. પરંતુ લોભનો અંત, દિગ્વિજય કરવાથી અથવા રાજ્ય ભોગવવાથી પણ આવતો નથી.

॥ પંડિતા બહવો રાજન્ બહુજ્ઞાઃસંશયાચ્છિદઃ ॥

॥ સદસસ્પતયોઽપ્યેકે અસંતોષાત્પતંત્યથઃ ॥૪૭॥

હે રાજન ! ! ! ધણું સાઈ જાણનારા અને જીજ્ઞાસીના સંશયને દૂર કરવાવાળા ધણાં પંડિત જનો-અને સજ્જામાં અધ્યક્ષ થઈ બે-સનારા પણ કેટલાએક ભોક્ષા અસંતોષથીજ નર્કમાં પડે છે.

॥ અસંકલ્પાજ્ઞયેત્કામં ક્રોધ કામવિવર્જનાત્ ॥

॥ અર્થાનર્થેક્ષયા લોભં ભયં તત્વાવમર્શનાત્ ॥૪૮॥

કોઈપણ સંકલ્પ નહિ કરવાથી કામનાને જીતવી, કામના-નો ત્યાગ કરીને ક્રોધને જીતવો, ધનને અનર્થરૂપ સમજીને લોભને જીતવો, અહ્મ સ્વરૂપના વિચારથીજ ભયને જીતવો.

॥ આન્વાંક્ષિકયા શાકમોહૌ દંભં મહદુપાસયા ॥

॥ યોગાંતરાયાન્ મૌનન હિંસાંકાયાચનીહયા ॥૪૯॥

॥ કૃપયા ભૂતજં દુઃસ્વં દૈવં જહ્યાત્સમાધિના ॥

॥ આત્મજં યોગવીર્યેણ નિદ્રાં સત્ત્વાનિપેચયા ॥૫૦॥

॥ રજસ્તમશ્ચ સત્ત્વેન સત્ત્વં ચોપશમેન ચ ॥

॥ એતત્સર્વં ગુરૌ ભક્ત્યા પુરુષો હંજસાજયેત્ ॥૫૧॥

આત્મા અને અનાત્માના વિવેકથી શોક તથા મોહને જીતવા, મહાત્માઓની ઉપાસનાથી દંભને જીતવો અર્થાત્ સંતજીવનમુક્ત પુરુષ પના સમાગમથીજ દંભ નષ્ટપાય થાય છે. યોગના અંતરણ્યને મૌન પડે જીતવા, શરીર વીગેરેનો વ્યાપાર છોડી દેવાથી હિંસાને જીતવી, કોઈ પ્રાણીએ આપેલા દુઃખને તે પ્રાણીના ઉપર દયા રાખીને જીતવું, દૈવથી (પ્રારબ્ધ) થયેલા દુઃખને સમાધિથી જીતવું. દેહમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખને યોગના ગળથી જીતવું, સત્વગુણી પદાર્થોના સેવનથી

નિદ્રાને જીતવી. રમેગુણ તમેગુણને સત્ત્વગુણથી જીતવા, અને સત્ત્વ-
ગુણને ઉપશમવૃત્તિથી જીતવો, આતો પ્રત્યેકના જ્યને ખાતર પ્રત્યે-
કના જુદા જુદા ઉપાયો કહ્યા. પરંતુ મહાત્મ વિજયી એવા તત્ત્વ-
વેત્તા સંતસદ્ગુરૂની એક પ્રેમમક્તિથીજ માણસ એ સર્વને અનાયાસે
જીતી શકે છે.

॥ यस्य साक्षाद्भगवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ ॥

॥ मर्यादहीः श्रुतं तस्य सर्वं कुंजरशौचवत् ॥५२॥

॥ एषैव भगवान्साक्षात् प्रधान पुरुषेश्वरः ॥

॥ योगेश्वरैर्विमृग्यांग्रिर्लोको वै मन्यते नरम् ॥५३॥

જ્ઞાનરૂપી દિવકનો પ્રકાશ કરનાર સંતસદ્ગુરૂ કે જે સાક્ષાત્
પરબ્રહ્મ પરમાત્માનુજ રૂપ છે. તેને જે પુરૂષ પોતાની દુર્બુદ્ધિથી મનુષ્ય
લેખે તેણે જે જે શાસ્ત્રો સાંભળ્યાં હોય તે સધળાં હાથીના સ્નાનની
પેઠે નિર્થકજ છે. જે સદ્ગુરૂ છે તેજ સાક્ષાત્ પ્રધાન (પ્રકૃતિ-બુદ્ધિ)
અને પુરૂષના પણુ ઇશ્વર અને યોગેશ્વરો પણુ જેના ચર્ચનું સેવન
કરે છે. તથા શોધન કરે છે. એવા સાક્ષાત્ ભગવાનજ છે. તેને મુ-
ર્ખજન મનુષ્ય કરીને માને છે.

॥ पद्वर्गसंयमैकांताः सर्वा नियम चोदनाः ॥

॥ तदंता यदिनो योगानावेहेयुः श्रमावहाः ॥५४॥

નિયમો પાળવાની સધળી આજ્ઞાઓ પદુર્ગિ અથવા ઇન્દ્રિઓને
જીતવાના હેતુશીજ છે. અને છ ઇન્દ્રિઓ જીતાયા છતાં પણ જે
તેઓથી ધ્યાન ધારણા, અને સમાધી ના થાયતો તે સધળી આજ્ઞા
ઓ કેવલ શ્રમ આપનારીજ છે. એમ સમજવું.

॥ યથા વાર્તાદયો હ્યર્થા યોગસ્યાર્થં ન વિન્નતિ ॥

॥ અનર્થાય ભવેયુસ્તે પૂર્તમિદં તથાઽસતઃ ॥૬૬॥

જેમ જેક અને વ્યાપાર વિગેરે આજીવીકાઓ તથા તેનાં ફક્તે મોક્ષ કે જે યોગનું ફલ છે. તેને આપી શકતાં નથી. પણ ઉલટાં જન્મ મર્ણુને આપનારાંજ થાય છે. તેમ બહિરમુખ ગાયુસને યજ્ઞ, વાવ, કુવા, વીગેરે ઇષ્ટાપૂર્ત કામો પણ જન્મમર્ણુ આપનારાંજ છે.

॥ યશ્ચિત્તવિજયે યત્તઃ સ્યાન્નિઃ સંગોઽપરિગ્રહઃ ॥

॥ ઇકો વિવિક્તશરણો ભિક્ષુભિક્ષામિતાશનઃ ॥૬૬॥

ચિત્તને જીતવાના ઉદ્યોગમાં લાગેલાઓ સંન્યાસી થઈ એકલુંજ રહેવું. કોઈનો સંગ કરવો નહિ. કશી વસ્તુનો પરિગ્રહ રાખવો નહિ. એકાન્તમાં રહેવું. અને ભિક્ષા માગીને જે કાંઈ થોડુંક મળે તે ખાધને રહેવું.

॥ દેશે શુચૌ સમે રાજન્ સંસ્થાપ્યાસનમાત્મનઃ ॥

॥ સ્થિરં સમં સુખં તસ્મિન્નાસીતર્જવંગ ઐ મિતિ ॥૬૭॥

પવિત્ર અને સમાનભૂમિમાં પોતાનું સ્થિર અને સમ આસન સ્થાપી. તે ઉપર સરલ અંગથી બેસી ઐકારનું ઉચ્ચારણ કરતાં સુખ થાય તેમ કરવું. (દિર્ઘં પ્રણવમુચ્ચાર્ય મનોરાજ્યં વિજીયતે. એવા ઐકારનો દિર્ઘ ઉચ્ચાર કરતાં મનોરાજ્ય જીતાય છે.)

॥ પ્રાણાપાનૌ સન્નિરૂંધ્યાત્ પૂર કુંભક રેચકઃ ॥

॥ યાવન્મનસ્ત્યજેત્કામાન્ સ્વનાસાગ્રનિરીક્ષણઃ ॥૬૮॥

જ્યાંસુધી મન સધળી કામનાઓને છોડી દે ત્યાં સુધી પોતાના

નાકની અણીઉપર દ્રષ્ટિ રાખી પુરક, કુંભક, અને રેચકથી પ્રાણ તથા અપાનવાયુને રોકવા જોઈએ.

॥ યતો યતો નિઃસરાતે મનઃ કામહતં શ્રમત્ ॥

॥ તતસ્તત ઉપાહૃત્ય હૃદિ રુંધ્યાચ્છનૈર્બુધઃ ॥૫૯॥

કામનાથી ખરાગ થયેલું અને ભટકતું મન જે જે વિષય તરફ નીકળીને જાયે ત્યાં ત્યાંથી પાછું વાળીને તેને સમજી માણુસે ધીરે ધીરે હૃદયમાંજ રોકવું.

॥ એવમભ્ય સતશ્ચિત્તં કાલેનાલ્પીયસા યતેઃ ॥

॥ અનિશં તસ્ય નિર્વાણં યાત્યનિધનવન્નિહવત્ ॥૬૦॥

એ પ્રમાણે નિરંતર અભ્યાસ રાખનાર સંન્યાસીનું મન થોડા કાલમાંજ બળતણ વિનાના અગ્નિની પેઠે શાન્ત થઈ જાય છે.

॥ કામાદિભિરનાવિદ્ધં પ્રશાન્તાશ્ચિલવૃત્તિયત્ ॥

॥ ચિત્તં બ્રહ્મસુખસ્પૃષ્ટં નૈવોત્તિષ્ઠેત કર્હિચિત્ ॥૬૧॥

કામાદીકથી પણ ક્ષોભ નહિ પામતું અને સમગ્રી વૃત્તિઓ જેની શાન્ત થઈ હોય એવું ચિત્ત, બ્રહ્મસુખનો સ્પર્શ થવાને લીધે પાછું કદીપણ ઉઠતું નથી.

॥ યઃ પ્રવ્રજ્ય ગૃહાત્પૂર્વં ત્રિવર્ગાવપનાત્પુનઃ ॥

॥ યદિ સેવેત તાન્નિમ્મશુઃ સર્વૈ વાંતાશ્ચપત્રપઃ ॥૬૨॥

જે ધણી પ્રથમ ધર્મ, અર્થ, અને કામના ક્ષેત્રરૂપ ધરમાંથી નીકળીને પાછો ધર્મ, અર્થ, અને કામનું સેવન કરે તે સંન્યાસી વ્રતન કરેલું ખાનારો અને નિર્લજ્જ સમજવો.

॥ यैःस्वदेहःस्मृतो नात्मा मर्त्यो विदूःकृमिभस्मसात् ॥

॥ य एनमात्मसात्कृत्वा श्लाघयन्ति ह्यसत्तमाः ॥६३॥

જોજોએ પોતાના દેહને અનાત્મા, મરનાર, અને વિષ્ટા કીડાવાળો તથા બસ્મરૂપ થનાર ધાર્યો હોય છે. તેવા કેટલાએક પાછા નીચ જાનીને જો દેહને પોતાના આત્મારૂપ ગણીને તેની સ્તુતી કરાવે છે—અર્થાત્ દેહની કિર્તિમાં પોતાની કિર્તિ અને સુખ માને છે તે નીચ છે.

॥ गृहथस्य क्रियत्यागो व्रतत्यागो बटोरपि ॥

॥ तपस्विनो ग्रामसेवा भिक्षोरिन्द्रियलोल्यता ॥६४॥

ઘરરથ થઇને ક્રિયાનો ત્યાગ કરે, બ્રહ્મચારી થઇને બ્રહ્મચર્ય ના પાળે, વાનપરથ થઇને ગામમાં રહે, અને સંન્યાસી થઇને ઇન્દ્રિયોના સ્વાદમાં લોહુમા રાખે

॥ आश्रमापसदा ह्येने खल्वाश्रमविडंबकाः ॥

॥ देवमयानिमूढांस्तानુपेक्षेतानु कंपया ॥६५॥

તે આશ્રમો નીચ અને સાચા આશ્રમોના ચાળા પાડનારા છે. માટે દેવમાયાથી મોહ પામેલા તેઓની દયા લાવી ઉપેક્ષા કરવી.

॥ आत्मानं चेद्विजानीयात्परं ज्ञानधुताशयः ॥

॥ किमिच्छन्कस्य वा हेतोर्देहं पुष्पाति लंपटः ॥६६॥

જો પોતાને આત્મા પરમાત્મા પરબ્રહ્મ જાણુનો હોય તો જ્ઞાનથી અવિદ્યા વિચાર વાસનાઓ મટી જવાને લીધે પછી શી ઇચ્છાથી અને કોને સાર લાંપટ જાની દેહનું પોપણુ ધારે ??

॥ આહુઃશરીરં રથમિન્દ્રિયાણિ હયાનમીષૂન્મનઃિન્દ્રિયેષમ્ ॥
 ॥ વર્તમાનિ માત્રાધિષણાં ચમૂતં સત્ત્વંબૃહદ્ધંધુરમીશસૃષ્ટમ્૬૭
 ॥ અક્ષં દશપ્રાણમધર્મધર્મૌ ચક્રેઽભિમાનં રથિનં ચજીવમ્ ॥
 ॥ ધનુર્હિં તસ્ય પ્રણવં પઠન્તિ શરંતુજીવં પરમેવ લક્ષ્યમ્૬૮
 વિદ્વાનો કહે છે કે શરીર રથ૩૫ છે. ઇન્દ્રિયો ધોડ૩૫ છે.
 ઇન્દ્રિયોનું અધિપતિ મન તે રેહેન (વાગ) ૩૫ છે. શબ્દાદિક
 નિષયો પોહોંચવાના દશ૩૫ છે. બુદ્ધિ સારથી ૩૫ છે. ઇશ્વરે ઉત્પન્ન
 કરેલું ચિત્ત રથના મોટા અધન ૩૫ છે. દશપ્રાણુ ધરી ૩૫ છે.
 અધર્મ, ધર્મ મનને પેડાં ૩૫ છે. અને અહંકારવાળો જીવ રથમાં
 બેસનાર રથીન છે.

॥ આત્માનં રથિનં વિદ્ધિ શરીરં રથમેવ તુ ॥
 ॥ બુદ્ધિં તુ સારથિં વિદ્ધિ મનઃપ્રગ્રહમેવ ચ ॥
 ॥ ઇન્દ્રિયાણિ હયાનાહુ વિપયાં સ્તેષુ ગોચરાન્ ॥
 ॥ આત્મેન્દ્રિય મનોયુક્ત મોક્તેત્યાહુર્મનીપિણઃ ॥ક૦૭૦॥

આત્મા (જીવ) ને રથનો સ્વામી જાણુ, અને શરીરને રથ જાણુ.
 બુદ્ધિને તો સારથી જાણુ, અને મનને રાશ (દોરી) જાણુ, ઇન્દ્રિ-
 યોને અશ્વો કહે છે. તેઓના (પાંચ) નિષયોને માર્ગ કહે છે. શરીર
 ઇન્દ્રિયો અને મન સહીત આત્માને વિવેકોજનો ભોક્તા ગ્રેમ કહે છે.
 ઈકાર ધનુષ્ય ૩૫ છે, શુદ્ધ (અધિકારી) જીવ જાણુ૩૫ છે.
 અને પરબ્રહ્મ નિશાન૩૫ છે. (જેમ ધનુષથી જાણુ નિશાન ઉપર
 જાય છે. તેમ ઈકારથી શુદ્ધ જીવ પરબ્રહ્મમાં જાય છે. અહીંયાં પણ

શ્રુતિ છે કે; પ્રણવો ધનુશરોહ્યાત્મા બ્રહ્મતલ્લક્ષમુચ્યતે ॥ અપ્રમત્તેન
 વેદ્યવ્યં શરવત્તન્મયોભવેત્ ॥ શ્રુતેઃ ॥ એનો અર્થ પણ ઉપર પ્ર-
 માણેજ છે, માટે ઓંકાર સ્વરૂપી પરમાત્મા સર્વ જીવોનું ઉપાસ્ય છે.

॥ રાગો દ્વેશશ્ચ લોભશ્ચ શોકમોહૌભયં મદઃ ॥

॥ માનોઽવમાનોઽસૂયા ચ માયાહિંસા ચ મત્સરઃ ॥૬૯॥

॥ રજઃપ્રમાદઃક્ષુન્નિદ્રા શત્રવસ્ત્વેવમાદયઃ ॥

॥ રજસ્તમઃપ્રકૃતયઃસત્ત્વપ્રકૃતયઃકચિત્ ॥૭૦॥

રાગ, દ્વેશ, લોભ, શોક, મોહ, ભય, મદ, માન, અપમાન,
 અસૂયા (ગુણમાં દોષનો આરોપ) માયા, હિંસા, મત્સર, અગિનિ
 વેશ, પ્રમાદ, ક્ષુધા, અને નિદ્રા વીગેરે રજગુણ તમોગુણના સ્વભાવો
 તે શત્રુરૂપ છે. અને ક્રોધ વખતે પરાપકાર વીગેરે સત્ત્વગુણના સ્વ-
 ભાવો પણ શત્રુરૂપ દેખાવ આપે છે.

॥ યાવન્નૃકાયરથમાત્મવશોપકલ્પં,

॥ ધત્તેગરિષ્ઠચરણાર્ચનયાનિશાતમ્ ॥

॥ જ્ઞાનાસિ મચ્યુત વલોદધદસ્તશત્રુઃ

॥ સ્વારાજ્ય તુષ્ટુપશાન્ત ઇદંવિજઘાત્ ॥૭૧॥

જ્યાં સુધી આ મનુષ્ય દેહરૂપી રથનાં ઇન્દ્રીયાદીક અંગો સ્વા-
 ધીન હોય ત્યાં સુધીમાં ગુરૂના ચરણની સેવાથી સન્નિદા યાનરૂપી
 ખડગથી શત્રુઓનો નાશ કરી શાન્ત અને આત્માનંદથી સંતુષ્ટ રહી
 માત્ર ગુરૂપરમાત્માનોજ આશ્રય લેખને ઉપર ઢહેલા રથાદીકની ઉપે-
 ક્ષાજ કરતી જોઈએ, પરમાત્મા સદ્ગુરૂનોજ આશ્રય એ સર્વોત્તમ

સાધન છે. (ગુરુ તત્વગાત્રી જીવન્મુક્ત સંતપુરૂષ.)

॥ નોચેત્પ્રમત્તમસર્વિન્દ્રિયવાજિસૂતા

॥ નીત્વોત્પથં વિષયદસ્યુષુહિષિપંતિ ॥

॥ તે દસ્યવઃસહયસૂતમમુંતમોડધે

॥ સંસાર કૂપઝરુ મૃત્યુભયેષિપંતિ

॥૭૨॥

ભગવાનનો આશ્રય ના લીધો હોય તો અદિભુર્મ ધન્વિયરૂપી ધોડા અને બુદ્ધિરૂપ સારથી ગાફલપુરૂષને અવળા માર્ગમાં (પ્રવૃત્તિ માર્ગમાં) લઇ જઇને વિષયરૂપી ચોર લોકોની મંડળીમાં નાંખે છે. પછી એ ચોર લોકો ધોડા અને સારથી સહીત એ પુરૂષને ધોડા અધારાવાળા અને મૃત્યુની બહુ બીકવાળા સંસારરૂપી ઊંડા કુવામાં નાખી દે છે.

॥ પ્રવૃત્તં ચ નિવૃત્તં ચ દ્વિવિધં કર્મ વૈદિકમ્ ॥

॥ આવર્તેત પ્રવૃત્તેન નિવૃત્તે નાઞ્નુતેડમૃતમ્

॥૭૩॥

પ્રવૃત્ત અને નિવૃત્ત એ બંને પ્રકારનું કર્મ વેદમાં વર્ણવેલું છે, તેમાં પ્રવૃત્ત કર્મથી સંસારમાં ફેરો થાય છે. અને નિવૃત્ત કર્મથી મોક્ષ મળે છે.

॥ હિંસ્રં દ્રવ્યમયં કામ્યમગ્નિહોત્રાદ્યશાન્તિદમ્ ॥

॥ દર્શશ્ચ પૂર્ણમાસશ્ચ ચાતુર્માસ્યં પશુઃસુતઃ

॥૭૪॥

॥ પતિદિષ્ટં પ્રવૃત્તારવ્યં હુતં પ્રહુતમેવ ચ ॥

॥ પૂર્તે સુરાલયારામ કૂપાજીવ્યાદિલક્ષણમ્

॥૭૫॥

હિંસાવાળા શ્યેન યાગાદીક અમિહોત્ર, દર્શ, પૂર્ણગાસી, આતુ-
ર્ભાસ, પશુયાગ, સોમયાગ, વૈશ્વદેવ, અને બલિહરણુ ઇત્યાદીક કર્મો
કે જે પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવાથી થય તેવાં છે. તે ઇષ્ટકર્મ કહેવાય
છે, અને દેવાલય, બગીચા, કાવા, તથા પરચ બંધાવના વીગેરે કર્મો
પૂર્તકર્મ કહેવાય છે એજ કર્મો જો સકામ અને અત્યંત આસક્તિ
બરેલાં કરવામાં આવે તો પ્રવર્ત્ત કહેવાયછે. પ્રવર્ત્ત કર્મ કરનારો પુરુષ
અર અને પુરોહિતાદીકના સુક્ષ્મ ભાગથી બનેલો દેહ ધરીને ધૂમના
દેવ પાસે જાયછે. ત્યાંથી રાત્રીના અભિમાન દેવ પાસે જાયછે. ત્યાંથી
કૃષ્ણ પક્ષના દેવ પાસે જાય છે. ત્યાંથી દક્ષિણાયનના દેવ પાસે જાય
છે. અને ત્યાંથી ચન્દ્ર લોકમાં જાય છે. એટલે સુધી ચઢીને પાછો
ભોગના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલા શોકાગ્નિથી દુગ્ધો થઈને વૃષ્ટિરૂપ દ્વારે
ઔપધી, લતા, અન્ન અને વિર્યમાં અનુક્રમથી આવી આ સંસારમાં
જન્મે છે. પ્રવર્ત્ત કર્મનો માર્ગ આવી રીતે પુનર્જન્મ આપે છે.

॥ નિશેકાદિશ્મશાનાંતૈઃ સંસ્કારૈઃ સંસ્કૃતો દ્વિજઃ ॥

॥ इन्द्रियेषु क्रियायज्ञानं ज्ञानदिपेषु जुवहति ॥ ૭૬ ॥

ગર્ભાધાન સંસ્કારથી માંડીને મર્ણુ પર્યંતના સંસ્કારો જોને થયા
હોય. એવો બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય આ પ્રવર્ત્ત કર્મ કરવાને અધિકારીછે.
(હવે નિવૃત્ત કર્મ વીશે કહે છે) જ્ઞાની પુરુષો ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર
રૂપ ઇષ્ટ અને પૂર્ત વીગેરેને ઇન્દ્રીઓમાં હોમેછે. એટલે એ ઇષ્ટ વીગેરે
કર્મો ઇન્દ્રીઓથી જુદા નથી એમ જાણે છે—એવીજ રીતે ઇન્દ્રીઓને
સંકલ્પવિકલ્પ રૂપમનમાં હોમે છે—વિકારવાળા મનને વાણીમાં હોમે
છે. (કારણ કે વેદની આજ્ઞાથી મનમાં કર્તૃત્વાદિક વિકાર ઉત્પન્ન થાય
છે) વાણીને અક્ષરોના સમુદાયમાં હોમે છે—અક્ષરોના સમુદાયને

અકાર, ઉકાર, મકાર, વાળા નાદમાં હોમે છે--નાદને બિંદુમાં હોમે છે. ગિંદુને પ્રાણમાં અને પ્રાણને પરબ્રહ્મમાં હોમે છે. આ પ્રમાણે નિવૃત્ત કર્મ કરી જ્ઞાનમાં નિષ્ઠા. રાખનાર પુરૂષ પ્રથમ અગ્નિ દેવની પાસે જાય છે. ત્યાંથી સૂર્યદેવની પાસે જાય છે. ત્યાંથી દીવસના અગિઆની દેવની પાસે જાય છે. ત્યાંથી દિવસના અંતમાં થઈ શુક્લ પક્ષના દેવની પાસે જાય છે ત્યાંથી શુક્લપક્ષના અંતમાં થઈ ઊત્તરયજ્ઞના દેવની પાસે જાય છે અને ત્યાંથી બ્રહ્માની પાસે જાય છે, બ્રહ્મલોકમાં રહી ત્યાંના ભોગ ભોગવ્યા પછી પોતે કે જે રથુલદેહની ઉપાધિવાળો વિશ્વ (૭૫) છે તે રથુલનો સુક્ષ્મમાં લય કરી સુક્ષ્મ ઉપાધિવાળો તૈજસ (૭૫) થાય છે. પછી સુક્ષ્મનો કારણમાં લય કરી કારણ શરીરની ઉપાધિવાળો પ્રાણ થાય છે. કારણ શરીરનો, ત્રણે શરીરમાં વ્યાપક એવા સ્વયંપ્રકાશ ચૈતન્ય ચિંતામણી સાક્ષી (મંથર) સ્વરૂપમાં લય કરી પોતે એથાપદમાં ત્રણે દેહની જોડણીમાંથી જુદો પડે છે. (દ્રશ્ય પદાર્થોનો વિલય થતાં શુદ્ધ આત્મા બની મુક્ત સ્વરૂપ બાળી આનંદ અનુભવે છે) આ માર્ગ કે જેમાં ઉપર ઉપર કહેલા અનુક્રમ પ્રમાણે પ્રાપ્તિ થાય છે--તેને દેવયાન માર્ગ કહેવાય છે--આત્માનું જ યજન કરનાર, આત્મામાં જ રહેલો અને પરમશાન્તિ પામેલો પુરૂષ આ માર્ગે જઈ પાછો સંસારમાં જન્મતો નથી. વેદશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલો આ પિતૃયાન--અને દેવયાન નામના જે માર્ગને શાસ્ત્ર રૂપ ચક્ષુષી જે બોલે છે. તે પુરૂષ દેહમાં રહ્યા છતાં પણ મોઢ પાગતો નથી.

॥ આદાવન્તે જનાનાં સદ્ગહિરંતઃપરાવરમ્ ॥

॥ જ્ઞાનંજ્ઞેયં વચો વાચ્યં તમોજ્યોતિસ્ત્વયં સ્વયમ્ ॥૭૭॥

લોકોના આદિમાં રહેનાર, તથા અંતમાં રહેનાર, ભોગ્ય-ભોક્તા, ઉચ્ચ, નીચ, જ્ઞાન, જાણવા યોગ્ય, શબ્દ, અર્થ, અપ્રકાશ અને પ્રકાશ એ સઘળું જ્ઞાની પોતેજ છે. એટલે જ્ઞાની પુરૂષ પોતાથી બીજા કશું પણ દેખે નહિં. કે જેથી તેમને બીજા પદાર્થોનો મોહ પણ થાય નહિં. પ્રતિ-જિગ્ણાદિક આભાસ પદાર્થ જે કે તર્કના વિરોધને લીધે સર્વ પ્રકારે ખોટા ઠરે છે. તોપણ જેમ એક વસ્તુરૂપથી માનવામાં આવે છે. તેમ ઇન્દ્રિઓથી જાણવામાં આવતો સંસાર પણ કાષ્ટપ્રકારના યોગ્ય તર્કથી સિદ્ધ થતો નથી- અર્થાત્ ખોટો ઠરે છે. તોપણ જાણે એક કાષ્ટ પદાર્થ હોય એમ કહ્યાએશે છે.

॥ ક્ષિત્યાદીનામિહાર્થાનાં છાયા ન કતમાપિ हि ॥

॥ ન સંઘાતો વિકારોઽપિ ન પ્રથક્કનાન્વિતો મૃષા ॥૭૮॥

પૃથ્વી વિગેરે પાંચભૂતોની જેમાં ઐક્યતા થયેલી માનવામાં આવે છે. એવો દેહાદિક પદાર્થ, પાંચભૂતના સંગાથી કાર્ય કે પરિણામ (ફાળ)માંથી કાષ્ટ પ્રકારનો ઠરતો નથી. જેમ વૃક્ષનો સંઘાત વન કહેવાય છે. તેમ દેહ જે પાંચભૂતનો સંઘાત થાય તો દેહનો એક ભાગ ખેંચાયાથી સઘળા ભાગ ખેંચાય છે. તે ખેંચાવા ઘટતા નથી. કેમકે એક વૃક્ષ ખેંચાવાથી સઘળું ધન ખેંચાતું નથી દેહ પાંચભૂતનું કાર્ય એટલે તેઓમાંથી જનેલા વિકારરૂપ હોયતો તે પોતાના અવયવોથી જુદો છે કે તેઓમાં મળેલો છે ??? એ વિચાર કરતાં કાંઈપણ કહિ શકાતું નથી. અને પાંચભૂતના પરિણામ રૂપ હોય તો- પણ એજ વાંધો નડે છે. માટે દેહ ખોટો છે. એમ નિશ્ચય થાય છે. દેહ પોતાના અવયવોથી જુદોતો નથી. કેમકે તે પ્રમાણે જોવામાં

આવતું નથી. તેમ તેઓમાં મળેલો પણ કહી શકાતો નથી કેમકે મળેલો હોયતો તે દરેક અવયવમાં સઘળો મળેલો છે કે અંશથી મળેલો છે ?? એ પ્રશ્ન ઊડે છે તેનો યોગ્ય ખુલાસો થઈ શકતો નથી. દરેક અવયવમાં સઘળો મળેલો છે એમ કહીએ તો એક આંગળીને પણ દેહ માનવો જોઈએ. અને અંશથી મળેલો છે. એમ કહીએ-તો અંશના અંશ અને તેના અંશ એવી કલ્પના કરવામાં અનવસ્થા દોષની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે દેહાદિક પદાર્થ મીથ્યાજ છે એવો સત્ય નિશ્ચય સિદ્ધાંત છે. (એ પ્રમાણે દેહાદિકનું ગિથ્યાપણું કહીને હવે તેના કારણ રૂપ પૃથ્વી વિગેરે પાંચ ભૂતનું પણ ગિથ્યાપણું કહે છે) પાંચ ભૂત પણ અવયવી પદાર્થ છે તેથી આવયવો વિના તેઓનું નોખુ નિરૂપણ થઈ શકે એમ નથી. માટે અવયવી એ કાંઈ વસ્તુજ નથી. એમ નિશ્ચય થાય છે. અને અવયવી જ્યારે ખોટો ઠરે ત્યારે છેલ્લીવારે અવયવ પણ ખોટો ઠર્યો વિના રહેજ નહિ-કેમકે અવયવીની પ્રતિતીથીના ખીજ કોઈ પ્રમાણથી અવયવ સિદ્ધ થાય તેમ નથી.

એકે વાસ્તવીક રીતે એક પરમાત્મા શિવાય ખીજ કોઈ વસ્તુજ સિદ્ધ સત્ય ઠરતી નથી અને સત્ય ઠરતી નથી ત્યારે તેઓમાં પરસ્પર ભેદમાનવો એ પણ અર્થજ છે. અને કદાચ ભેદમાનીએ તો પણ તે ભેદજ્યાં સુખી અવિદ્યાની નિવૃત્તિ ન થઈ હોય ત્યાંસુખી ટકી શકે છે. એવી રીતે ભેદ માનવામાં પણ કોઈ વસ્તુ સ્થાયીજે. એમ સિદ્ધ થતુંજ નથી. કેમકે પદાર્થો નહિના પ્રનાહોની પેડે ક્ષણેક્ષણે બદલાતા જાય છે. એવો નિત્ય પ્રજ્વલતો પણ સિદ્ધાંત છે. એ સિદ્ધાંતમાં પણ એવું ઠરેલું છે કે પદાર્થોનું સ્થાયીપણું નહિં છતાં પણ

“આ પદાર્થ તો એનો એજ છે” એમ જે કહેવાય છે. તે તો પૂર્વ પદાર્થના જેવોજ જીવે પદાર્થ થાય છે—તેથી સરખાપણાને લીધે—જિ.પત્ર થએલી બ્રાન્તિથી કહેવાય છે. આ સાદશ્યની બ્રાન્તિ ન્યાંસુધી અવિદ્યા મટી ન હોય ત્યાં સુધીજ રહે છે. અવિદ્યા મટી જાય ત્યારે તો સઘળું દ્વૈતગિથ્યાજ ઠરે છે—એટલે પછી બ્રાન્તિનો આવકાશજ નથી. સ્વમ મીથ્યા સગળતાં જગૃતનોજ અનુભવ છે. આદ્વૈતસ્થિતીમાં તો શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિ નિષેધ પણ સ્વમમાં થતી જગૃત અને સુષુપ્તીની પેઠે ગિથ્યા ભૂતજ છે.

॥ ભાવાદ્વૈતં ક્રિયાદ્વૈતં દ્રવ્યાદ્વૈતં તથાત્મનઃ ॥

॥ વર્તયન્સ્વાનુ ભૂત્યેહ ત્રીન્સ્વમાન્ધુનુતે મુનિઃ ॥૭૯॥

ભાવાદ્વૈત, ક્રિયાદ્વૈત, અને દ્રવ્યાદ્વૈતની યથાર્થ ભાવના કરનારો મુની પોતાના સ્વરૂપના અનુભવથી જગૃત પીગેરે ત્રણેઅવસ્થાનો અનુક્રમે ત્યાગજ કરે છે. જેમ વસ્ત્ર એ કાંઈ ચીજ નથી પણ તંતુજ ખરી ચીજ છે. તેમ જગૃત એ કાંઈ ચીજ નથી. પણ પરબ્રહ્મજ ખરી ચીજ છે. એવી રીતે બેદને ગિથ્યા સમજીને કાર્યવસ્તુ અને કારણ વસ્તુની ઐક્યતા વિચારતી એ ભાવાદ્વૈત કહેવાય છે. આ ભાવાદ્વૈતની ભાવના કરવાથી વસ્તુઓમાં બેદ બુદ્ધિરૂપ સ્વમ પણ મટે છે. મન, વાણી, અને શરીરથી કરેલા કર્મો સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મને અર્પણ કરી દેવાં એ ક્રિયાદ્વૈત કહેવાય છે. પામવાને ધારેલાં ફળોની જીદાઈથી ક્રિયાઓની જીદાઈ થાય છે પણ ઇશ્વરને અર્પણ કરી દેવામાં ફળની જીદાઈ રહેતી નથી. તેથી તેને ક્રિયાદ્વૈત ગણ્યું છે. આ ક્રિયાદ્વૈતની ભાવના કરવાથી કર્મમાં બેદ સમજવારૂપ જીભું સ્વમ પણ મટે છે.

પોતે સ્ત્રીપુત્રાદિક અને ખીજાં પણ સર્વ પ્રાણીઓના દેહ પંચ
ભૂતાત્મકપણથી એક રૂપ છે, અને ભોક્તા પણ પરમાત્મા હોવાને
લાધે એક રૂપ છે માટે તેઓના અર્થ અને કામ પણ એકજ રૂપ
છે. એમ વિચારવું એ દ્રવ્યોદ્વેત કહેવાય છે, આ દ્રવ્યોદ્વેતની ભા-
વના રાખવાથી “ ભારા કર્મથી થએલું આ કૃણ મારેજ ભો-
ગવવાનું છે ” એમ સમજવારૂપ ત્રિષ્ટુ સ્વપ્ન પણ મટે છે.

॥ યદ્યસ્ય વાડનિષિદ્ધં સ્યાદ્યેનયત્ર યતોનૃપ ॥

॥ સ તેનેહેત કર્માણિ નરો નાન્યૈરના પદિ ॥૮૦॥

॥ एतैरन्यैश्च वेदोक्तै वर्तमानः स्वकर्मभिः ॥

॥ गृहेऽप्यस्य गतिं याया द्वाजंस्तद्भाक्तिभाङ्गनरः ॥૮૧॥

(આગળ કહેલા આશ્રમ સળાંધી ધર્મોને પુનઃસંક્ષેપથી કહેછે)
જે ઉપાયથી જેની પાસેથી અને જ્યાં જે દ્રવ્યની જે પુરૂષને શાસ્ત્ર-
માં મના કરી નથી તે ઉપાયથી તેની પાસેથી અને ત્યાં તે દ્રવ્યથી
તે પુરૂષે કર્મ કરવાં કદના સગય વગર આથી ખીજી રીત પકડવી
નહીં. આગળ કહેલાં અને ખીજાં પણ વેદોક્ત કર્મથી વર્તનાર અને
ભગવાનની ભક્તિ કરનાર માણસ ધરમાં રહેતાં છતાં પણ ભગવાનની
મતી અર્થાત્ જીવન્મુક્ત સ્થિતીના અનુભવને પામે છે. આતો સર્વને
સાઝ સાધારણ વાત છે પણ ભક્તને તો ભક્તિજ સર્વ પુરૂષાર્થ આપેછે.

॥ धर्मस्ते गृहमेधीयो वर्णितः पापनाशनः ॥

॥ गृहस्थो येन पदवीं मंजसा न्यासिनामियात् ॥૮૨॥

પાપનો નાશ કરનાર, ગૃહસ્થાશ્રમ સળાંધી ધર્મ મેં તમારી

પાસે કહ્યો કે જે ધર્મ પાળવાથી ગૃહસ્થને અનાયાસે સંન્યાસીઓની પદવી પ્રાપ્ત થાય છે.

॥ ત્વં બ્રહ્મા ત્વં ચ વૈ વિષ્ણુસ્ત્વં રુદ્રસ્ત્વં પ્રજાપતિઃ ॥

॥ ત્વમાગ્નિર્વરુણો વાયુસ્ત્વામિન્દ્રસ્ત્વં નિશાકરઃ ॥ શ્રુતેઃ ॥

॥ સબ્રહ્મા સશિવઃ સેન્દ્રઃ સોઽક્ષરઃ પરમઃસ્વરાટ્ ॥

॥ સર્વ વિષ્ણુઃ સપ્રાણઃ સકાલાગ્નિઃ સચન્દ્રમાઃ ॥ શ્રુતેઃ ॥

॥ સર્વ ભૂતસ્થ માત્માનં સર્વ ભૂતાનિ ચાઽઽત્મનિ ॥

॥ સંપश्यन् ब्रह्म परमं यातिनान्येन हेतुना ॥ શ્રુતેઃ ॥

॥ ॐ ॐ ॐ संपूर्णमिदम् ॥ ॐ ॐ ॐ

॥ ॐ तत्सत्ब्रह्मार्पणम् ॥

“વેદસનાત

ધર્મનો સમાવેશ થ

આથવા પરબાપાત

આર્યપણું પથુ :

પૂર્વક સનાતનધ

યુગ. “ મને

હોય એમ હ

સનાતનધર્મશાળા

તન સ્વરૂપ (૭

સર્વ જીવાત્મા

છે. એમ વેદ

પણે પ્રમાદી જ

બને બગાડે છે

જુદામાં નવા

ટાંચેલા.

મળે

ગાંધી બાદ મહા સ્વ
 નાતનધર્મને સહન
 જરૂર ભૂમીકામાં પ્રજા

યં અર્થે સક્રિય બો

। ઉપાસના કરવા

નાર પરમાત્માના

પ તર્કમાં કુખર

ભેદ ઉપાસના-

નામના અ-

મળતી નથી.

શી વિનિમિત્ત

આપણે સર્વ

વહેણું પણ

પરતંત્રતા આફ

નનંત સુખના

। ઉ. સંતસ-

સનાતન

આ દેશ

પર્યાદાને પ્રકાશમાં લા-
કના અભિનિષ્ઠ અભ-
સ્વરૂપ ગાદારાજનાં

મત રૂ.આ.પા.

૧. ૧-૪-૦

૨. ૧-૪-૦

૦-૪-૦

૦-૪-૦

૦-૨ ૦

૦-૨-૦

૦-૧-૬

૦-૧-૦

નામુલ્યે.

૦-૧-૦

૦-૬-૦

૧૫.

